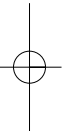
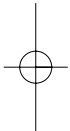

Edicija: Dokumenta

Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

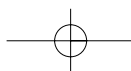
Konferenciju organizovali:
Fond za humanitarno pravo, Beograd,
Hrvatsko udruženje za kaznene znanosti i praksu, Zagreb
i
Outreach Program,
Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju

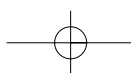
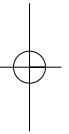
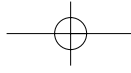

Srbija, Beograd, 23. i 24. maj 2003.

Fond za humanitarno pravo

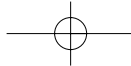

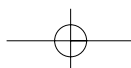
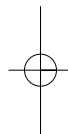
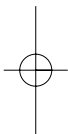
Program

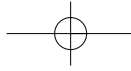
23. maj 2003.

- 9:15 – 10:00 **Dobrodošlica i uvodne napomene**
Nataša Kandić, izvršni direktor,
Fond za humanitarno pravo
Ivo Josipović, Hrvatsko udruženje za kaznene
znanosti i praksu
Olga Kavran, zamenik koordinatora, MKSJ *Out-
reach* program
- 10:00 – 11:30 **Komandna odgovornost u međunarodnom pravu
i istorijski razvoj doktrine**
Govornik: Ilias Bantekas, direktor Odseka za
međunarodno pravo, Pravni fakultet Univerziteta
u Westminsteru
- 11:30 – 11:45 **Pauza**
- 11:45 – 13:15 **Komandna odgovornost sa vojnog aspekta**
Govornik: Aleksandar Ignjatović, bivši načelnik
pravne uprave Ministarstva odbrane SRJ
- 13:15 – 14:15 **Pauza za ručak**
- 14:15 – 15:45 **Istraga i krivično gonjenje po komandnoj odgo-
vornosti na MKSJ**
Govornik: Andrew Cayley, viši zastupnik tužila-
štva, Tužilaštvo MKSJ

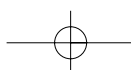
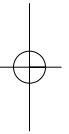
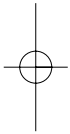

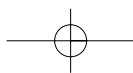
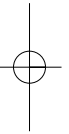
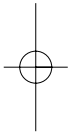
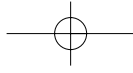
- 15:45 – 16:00 **Pauza**
- 16:00 – 17:30 **Statut MKSJ-a: član 7 (1) i 7(3) i praksa**
Govornik: Reinhold Gallmetzer, pravni savetnik,
Sudska veća MKSJ
- 24. maj 2003.**
- 9:30 – 11:30 **Komandna odgovornost u pravosudnom sistemu SCG**
Pregled pravnih odredbi i sudske prakse
Pregled vojnih propisa
Istraga i krivično gonjenje komandne odgovornosti u domaćem pravu
Govornici: Saša Obradović, pravni savetnik,
Ministarstvo inostranih poslova SCG
Sead Spahović, javni pravobranilac Republike Srbije
Rade Terzić, dipl. pravnik iz Beograda
Aleksandar Ignjatović, bivši načelnik pravne uprave Ministarstva odbrane SRJ
- 11:30 – 11:45 **Pauza**
- 11:45 – 13:15 **Elementi komandne odgovornosti**
Uvodne napomene: Reinhold Gallmetzer i Ilias Bantekas
Panel diskusija: domaći pravници i međunarodni učesnici
Definicija koncepta "trebalo je da zna ili je imao razloga da zna" (koji su kriterijumi)
Definicija koncepta "odgovornost nadređenog da spreči i/ili da kazni" (kada su ovi kriterijumi ispunjeni)
Moderator: Silvija Panović-Đurić

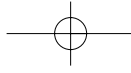

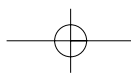
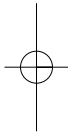
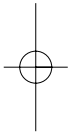
- 13:15 – 14:15 **Pauza za ručak**
- 14:15 – 15:45 **Budući status doktrine komandne odgovornosti u
domaćem pravnom sistemu**
Panel diskusija: domaći pravnici i međunarodni
učesnici
Principi krivičnog prava i univerzalna nadležnost
Moderator: Silvija Panović-Đurić
- 15:45 – 16:00 **Završne napomene**
Nataša Kandić
Ivo Josipović
Olga Kavran

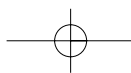
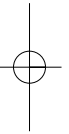
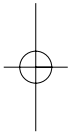
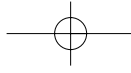

TRANSKRIPT KONFERENCIJE

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

Prvi dan konferencije: 23. maj 2004.

Nataša Kandić, izvršni direktor, Fond za humanitarno pravo:

Dobar dan. U ime Fonda za humanitarno pravo i Udruženja za kaznene znanosti i praksu pozdravljam sve učesnike, posebno goste iz Hrvatske koji su juče doputovali po veoma lošem vremenu i danas su ovde sa nama. Htela bih da kažem nekoliko reči o tome zašto smo mi organizovali ovu konferenciju i da nakon toga pređemo na radni deo ovog skupa.

O komandnoj odgovornosti se u Srbiji i Crnoj Gori razgovara, pre svega, kao o političkom pitanju koje je u neposrednoj vezi sa Haškim tribunalom, kao i o pitanju da li je Statut Haškog tribunala predvideo komandnu odgovornost na način na koji bi je bilo moguće primeniti u domaćem zakonodavstvu. U Hrvatskoj, počevši od 2000. godine, o komandnoj odgovornosti se govori kao o pravnom pitanju i na način da šira javnost može da razume i pravne argumente i moralne aspekte ove vrste krivične odgovornosti. Konferencija koju je Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava organizovao 2001. godine bila je posvećena upravo komandnoj odgovornosti i to je bio verovatno prvi skup na teritoriji bivše Jugoslavije koji se bavio značenjem i primenom ovog oblika krivične odgovornosti.

Danas i sutra ćemo o komandnoj odgovornosti govoriti kao o jednom pravnom pitanju, relevantnom ne samo u vezi sa Haškim tribunalom, nego i u vezi sa predstojećim suđenjima za ratne zločine ovde u Srbiji. Dobra je prilika da na ovoj konferenciji čujemo eksperte iz ove oblasti, kao i one koji su u praksi videli kako u skladu sa članom 7 Statuta Haškog tribunala funkcioniše primena komandne odgovornosti. Imam posebnu čast da vam predstavim Ivu Josipovića, profesora Pravnog fakulteta u Zagrebu, koji je inače i član predsedništva Hrvatskog pravnog centra. Dajem reč gospodinu Josipoviću.

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu**Ivo Josipović, profesor prava, Pravni fakultet u Zagrebu:**

Zahvaljujem. Kolegice i kolege, čast nam je i zadovoljstvo što smo na jednom ovakvom stručnom skupu koji treba da raspravi pitanje koje je od velike pravne, moralne, a i u pozadini političke važnosti. Zapovjedna odgovornost, kakva je uvedena Statutom Haškog suda, a i kako je primjenjena u praksi, predstavlja na neki način nastavak, ali i nov početak razvoja odgovornosti zapovjednika u međunarodnom kaznenom pravu. Nastavak tog procesa se dogodio usvajanjem Rimskog statuta. Osim što svi skupa na području bivše Jugoslavije imamo obavezu i dužnost, a na kraju krajeva i pravo, da raščistimo ružne strane povijesti, ne samo pred Haškim sudom, rekao bih pre i pred domaćim sudovima, imamo i zadaću implementirati Rimski statut. Sasvim je sigurno da je dobro i pravilno pozicioniranje zapovjedne odgovornosti u svemu tome jedna iznimno važna stvar. Upravo zato sam siguran da će ovaj skup tokom ova dva dana doći do nekih zaključaka koji će svima nama biti od koristi. Zato zahvaljujem organizatorima na pozivu i, naravno, nadam se da ćemo u Zagrebu nastaviti uspješan rad.

Nataša Kandić:

Olga Kavran, koordinator Outreach programa.

Olga Kavran, zamenik koordinatora, Outreach program, MKSJ:

Dobar dan. Želim svima da poželim dobrodošlicu u ime Outreach programa Haškog tribunala i želim da se zahvalim Fondu za humanitarno pravo i Hrvatskom udruženju za kaznenu znanost i praksu, a posebno Paktu za mir i stabilnost danskog Ministarstva spoljnih poslova koje nam je puno pomoglo i bez čije podrške ne bismo mogli da održimo ove skupove.

Želela bih da kažem nekoliko reči o samom Outreach programu. Osnovan je krajem 1999. godine sa namerom da rad Tribunala približi ljudima koji žive na području bivše Jugoslavije, dakle na teritoriji za koju je Tribunal nadležan. Mi smo specijalizovana služba za informisanje javnosti koja funkcioniše tako što ima četiri kancelarije na terenu, u Beogradu, Zagrebu, Sarajevu i Prištini, kao i jednu u

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

Hagu. Preko ovih kancelarija možete dobiti dokumente samog suda, kako u štampanoj formi, tako i na CD-romu, takođe održavamo i internet sajt suda preko koga možete da dobijete iste te dokumente, razne druge materijale i informacije o radu suda, kao i transkripte sa suđenja.

Cilj ove konferencije je da eminentnim pravnim stručnjacima iz Srbije i Crne Gore i Hrvatske pružimo mogućnost da se još bolje upoznaju sa doktrinom komandne odgovornosti u međunarodnom i domaćem pravu, kao i da sa svojim kolegama iz Tribunala u Hagu i međunarodnim ekspertima razmene mišljenja i iskustva u vezi sa ovim jako zanimljivim i kompleksnim pravnim pitanjem. Kao što ste čuli, program konferencije je podeljen u dva dela, prvi deo se održava danas i sutra ovde u Beogradu, a drugi deo 13. i 14. juna u Zagrebu. Ta dva dela, koliko god da su zasebna u nekom smislu, takođe čine jednu celinu, sa jedinstvenim ciljem da se ispituju svi aspekti doktrine komandne odgovornosti i njene primene. Želim još jednom na kraju da vam poželim dobrodošlicu i sretan rad i da pozovem gospodina Ilijasa Bantekasa (Ilias Bantekas), kao prvog govornika, da nam se pridruži. Gospodin Ilias Bantekas je vanredni profesor međunarodnog prava na Univerzitetu Vestminster (Westminster University) i gostujući profesor na Pravnom fakultetu Harvard (Harvard Law School).

Istorijski razvoj doktrine komandne odgovornosti u međunarodnom pravu

Ilijas Bantekas (Ilias Bantekas), profesor međunarodnog prava, Pravni fakultet, Univerzitet u Vestminsteru:

Predmet mog predavanja je doktrina komandne odgovornosti. U svojoj suštini ova doktrina ukazuje na obavezu nadređenih lica da spreče zločine počinjene od strane podređenih ili drugih lica koja se nalaze pod njihovom kontrolom. Tu postoje i određeni standardi saznanja koje nadređeni moraju da ispune pod ovim uslovima. Ovom prilikom neću govoriti o praksi Međunarodnog krivičnog suda za bivšu

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

Jugoslaviju i Ruandu (MKSJ i MKSR), nego ću nastojati da podrobnije objasnim istorijski razvoj ove doktrine od XVII veka do današnjih dana. Takođe ću ukazati i na usvajanje Dopunskog protokola I iz 1977. godine uz Ženevske konvencije iz 1949. godine. Na kraju svog izlaganja ukazaću i na Statut Međunarodnog krivičnog suda, posebno na član 28, koji je ratifikovan od strane Srbije i Crne Gore.

Doktrina komandne odgovornosti pominje se u brojnim instrumentima, posebno u nekim vojnim zakonima i priručnicima iz XVII veka. Tu bih posebno pomenuo Engleski ratni zakon (English Lawwes of war), Priručnik švedskog kralja Gustava i Mađarski vojni priručnik. Svi oni su usvojeni otprilike u XVII veku. Međutim, ovi zakoni su imali problem pravne određenosti. Tačnije, neodređeni su u smislu da li uopšte predstavljaju zakon, a ako predstavljaju, koja je to vrsta zakona. Dakle, na primer, da li je ovim zakonima uspostavljena odgovornost počinitelaca i ako jeste, koja je to vrsta odgovornosti? Da li je to bila krivična ili građanska odgovornost, ili je postojala obaveza da se preduzme neka druga vrsta disciplinskih mera. Drugi problem je bila primena ovih zakona. Čak i ako je bila propisana krivična odgovornost u ovim vojnim priručnicima, postavlja se pitanje da li su počinioci bili kažnjavani pred sudovima? Ako jesu, pred kojim sudovima? Ovo nas upućuje na veliki problem sa kojim se suočava međunarodna krivična pravda. To nije problem uspostavljanja principa vladavine međunarodnog krivičnog prava, već potvrda postojanja ove grane prava putem njene primene. Dok ovo može važiti u domaćim krivičnopravnim sistemima, to nije slučaj sa međunarodnim krivičnim pravom. Razlog za to je činjenica da su države, istorijski gledano, težile da zaštite svoje državljane i uzdržavale su se od kažnjavanja počinitelaca onih dela za koja se smatralo da predstavljaju ratne zločine ili druga teška kršenja međunarodnog prava. Bez obzira na to, ova pravila su se razvijala, i jako je važno da je to učinjeno tokom XVII veka. Ova pravila su kasnije prerasla u krivične norme, a krivična odgovornost upravo potiče iz ovih vojnih priručnika. Ali, ostao je problem u primeni ovih pravila, s obzirom da je njihova primena bila retka i odnosila se samo na strane državljane. Na primer, švedskim državljanima nikada nije suđeno po osnovu ovih pravila, a to dokazuje i nepostojanje registrovanih slučajeva.

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

Značajan pravni napredak u ovoj oblasti napravljen je tokom XIX veka, za vreme američkog građanskog rata. Doktrina komandne odgovornosti se pojavila u Liberovom zakonu (Lieber Code), čiji je cilj bio da na neki način reguliše vođenje borbenih aktivnosti tokom građanskog rata. Međutim, u tom zakonu nije eksplicitno pomenuta ova doktrina, ali je kod komandanta Virca (Wirtz) u *slučaju Andersonvil logora (Andersonville camp case)* obuhvaćena i komandna odgovornost. Andersonvil je bio jedan od najužasnijih logora za ratne zarobljenike tokom američkog građanskog rata, a Virc je bio komandant tog logora. Njemu je na kraju rata suđeno i jedna od tačaka optužnice ga je teretila da nije preduzeo nikakve mere da spreči zločine protiv ratnih zarobljenika, niti da kazni svoje podređene za zločine koju su tamo počinjeni. Ipak, mora se reći da komandna odgovornost nije bila osnovna optužba protiv njega. Komandant Virc je prvenstveno bio odgovoran za neposredno učešće u izvršavanju zločina, jer je naredio da isti budu izvršeni u logoru.

Kao što znamo, od 1863. godine Međunarodni komitet Crvenog krsta, danas poznat pod ovim imenom, bio je uticajan u kreiranju detaljnog okvira konvencija o pravu ratovanja. Komandna odgovornost se nije pominjala u ranijim konvencijama, posebno u I Ženevskoj konvenciji iz 1863. godine, pa sve do 1899. godine. Zapravo, postojala je sumnja da li je ovim konvencijama uopšte ustanovljena krivična odgovornost. Neki čak tvrde da prvi međunarodni ugovori o pravu ratovanja jedva stvaraju obavezu država ugovornica da preduzmu određene mere, a da takva obaveza nije postojala za pojedince ili vojnike na frontu. Štaviše, oni tvrde i da su obaveze iz ovih ugovora državne obaveze, i da, ako se ova pravila prekrše, ta činjenica ne stvara međunarodnu individualnu krivičnu odgovornost pojedinca, već samo države. Bez obzira što je možda u to vreme zaista bila ovakva situacija, vidimo da od 1907. godine skoro sve konvencije iz oblasti humanitarnog prava utvrđuju krivičnu odgovornost počinilaca. Pod time se podrazumeva krivična odgovornost u dva smisla, prva je krivična odgovornost u okviru domaćeg prava, a druga u okviru međunarodnog prava. Komandna odgovornost se vezuje za dve Haške konvencije iz 1907. godine. Naime, u IV Haškoj konvenciji, koja reguliše ratna dejstva na kopnu, posebno u pravilniku koji predstavlja prilog uz ovu konvenciju. Pored IV Haške konvencije,

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

komandna odgovornost se pojavljuje i u X Haškoj konvenciji koja reguliše borbena dejstva na moru. Ovim konvencijama ustanovljena je doktrina "odgovorne komande". Suština ove doktrine, kako je ona predviđena u ova dva instrumenta, sastoji se u tome da bi regularne vojske trebalo da postave osobe koje bi bile odgovorne za trupe pod njihovom komandom i da ni jedna vojska ne bi smela da se na frontu pojavi bez takvih odgovornih lica.

Ovakva rešenja predstavljala su koren savremene doktrine komandne odgovornosti. Logika je sledeća: ako su vojske obavezane da imaju odgovorna lica na frontu, onda bi ove osobe, vezano za obaveze iz konvencija, preuzele odgovornost u slučaju da nisu uspele da kontrolišu akcije svojih podređenih. Interesantno je napomenuti da su saveznici nakon Prvog svetskog rata, 1919. godine, osnovali komisiju koja je imala zadatak da proceni da li je moguće osnovati Međunarodni krivični tribunal kako bi se sudilo kajzeru i drugim nemačkim državnim predstavnicima za zločine počinjene tokom rata. Drugi zadatak komisije je bio da oceni da li je tada bilo dovoljno precedenata u međunarodnom pravu kako bi se sudilo pojedincima za ratne zločine i zločine protiv čovečnosti, uprkos tome što takav koncept nije postojao u to vreme. Dakle, nama je prepušteno da se pitamo da li su tadašnje međunarodne konvencije propisivale individualnu krivičnu odgovornost, a ne samo odgovornost države. Komisija iz 1919. godine je na ovo pitanje afirmativno odgovorila, uprkos nedostatku precendenata u vezi sa osnivanjem Međunarodnog krivičnog tribunala, kao i nedostatku značajnih slučajeva suđenja za ratne zločine pred domaćim sudovima.

Tada nije bilo nikakve sumnje da su ratni zločini deo običajnog međunarodnog prava, ali se isto tako mora reći da zaista nije bilo primene individualne odgovornosti pre 1907. godine, osim nekoliko formiranih komisija koje su bile osnovane za određene konflikte, kojima je nedostajao koherentni precedent. Dakle, komisija iz 1919. godine stala je na stanovište da, iako nije bilo adekvatne prakse, kako u smislu suđenja i kažnjavanja, tako i uspostavljanja ad hoc i drugih tribunala, zakon koji je postojao pre 1919. godine bio je dovoljan za utvrđivanje običajnog principa po kome lica koja počine ratni zločin snose odgovornost po međunarodnom pravu, a ne samo po

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

domaćem. Ovo je zaista bio prvi korak, mada su na kraju pobjedničke savezničke snage odlučile da ne osnuju tribunal koji je bio predviđen od strane komisije iz 1919. godine. One su, ipak, kroz određeni kompromis, koji je proizašao iz uslovne predaje Nemačke, dozvolile Nemačima da sprovedu suđenja pred Vrhovnim sudom u Lajpcigu. Jedan broj stručnjaka je ocenio ova suđenja kao farsu. No, ovo se može posmatrati iz političke perspektive: činjenica da su suđenja uopšte održana jeste dokaz postojanja krivične odgovornosti u međunarodnom pravu u to vreme. Od početne liste sa oko 1000 optuženih, koje su saveznici predložili, nemačke vlasti su na kraju procesuirale samo njih nekoliko. Nisu svi bili osuđeni, a od onih koji su bili osuđeni, neki su izašli iz zatvora ranije, ili su misteriozno pobjegli.

Međutim, određeni principi koji su se pojavili na "Lajpciškim suđenjima" bili su važni i relevantni sa aspekta savremenog međunarodnog prava. Između ostalog, doktrina komandne odgovornosti je bila očigledna. Dva slučaja, *slučaj dvorca Llandovery* (*Llandovery castle case*) i *slučaj dvorca Dover* (*Dover Castle case*), bili su veoma značajni sa aspekta komandne odgovornosti. U oba slučaja radi se o komandantima nemačke podmornice, čija je posada bila podređena nemačkoj vojnoj komandi koja joj je naredila da ubija neprijateljsku posadu sa brodova koje je torpedovala nemačka podmornica. Neki članovi posade, koji su postupili po tim naređenjima, pucali su na neprijateljske brodolomnike. Nereagovanje komandanta podmornice u *slučaju Dover*, kada nije sprečio ili kaznio svoje podređene za ubijanje neprijateljskih brodolomnika, dovelo je do utvrđivanja njegove odgovornosti. Dakle, sud u Lajpcigu je utvrdio odgovornost i prepoznao obavezu komandanta da spreči i kazni zločine svojih podređenih u takvim situacijama. U drugom *slučaju Miler* (*Muller case*), koji je takođe procesuiran pred Vrhovnim sudom u Lajpcigu, sud je zaključio da komandant logora koji je preduzeo dovoljne mere da spreči zlostavljanja i druge zločine nad ratnim zarobljenicima, kao i koji se trudio da nabavi dovoljno hrane za zarobljenike, ne bi trebalo da bude odgovoran za druge nedaće koje su mogle zadesiti zarobljenike. Sud je išao logikom da sve dok je komandant preduzimao odgovarajuće mere i prijavljivao dešavanja svojim nadređenima, krivično odgovorni, u tom slučaju, bili su njegovi nadređeni, i to ne

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

samo po osnovu komandne odgovornosti, već i kao neposredni izvršioци.

Međunarodno krivično pravo se slabo razvijalo u periodu od završetka "Lajpciških suđenja", a to je od 1922. godine pa sve do kraja Drugog svetskog rata. Društvo naroda nije uspevalo da kontroliše upotrebu sile, a to je delimično bilo i zbog toga što tadašnji sistem nije zabranjivao upotrebu sile. Međutim, to nije sprečilo usvajanje tri Ženevske konvencije iz 1929. godine. Usvajanjem ovih konvencija izvršena je dopuna IV i X Haške konvencije, ali ni ovoga puta princip komandne odgovornosti nije eksplicitno predviđen, uprkos tome što je ovaj princip prepoznat tokom "Lajpciških suđenja".

U vreme kada je buknuo Drugi svetski rat, doktrina komandne odgovornosti nije bila nigde kodifikovana, ali znamo da je postojala u vojnim priručnicima, tako da je međunarodna zajednica priznala njeno postojanje. Jedini problem bio je u tome što vojni priručnici nisu pravno obavezujući, dok krivični zakoni jesu, a doktrina komandne odgovornosti nije bila predviđena ni u jednom krivičnom zakonu. Čak i kada je bila predviđena kao posebna odredba u krivičnom zakonu, mogla bi jedino da bude primenjena u doba mira, a ne u doba rata. Ukoliko bi se primenjivala u vreme ratnih sukoba, bilo bi potrebno doneti poseban deo krivičnog zakona koji bi bio primenjiv u vreme rata.

Ipak, u to vreme, postojanje doktrine komandne odgovornosti u domaćem pravu nije dovedeno u sumnju. Stoga, kada je započeo Drugi svetski rat, pisanih izvora međunarodnog prava koji su poznavali doktrinu komandne odgovornosti praktično nije bilo, nasuprot nacionalnim pravnim sistemima. Povelja Međunarodnog vojnog tribunala u Nirnbergu, koja je usvojena 8. avgusta 1945. godine, nije predviđala komandnu odgovornost. Nepostojanje odredbi koje bi regulisale ovu oblast može se pravdati činjenicom da su saveznici imali veoma malo vremena za privođenje svih optuženih, prikupljanje dokaza i na kraju za njihovo izvođenje pred sud. U tom smislu, strategija tužilaštva je bila bazirana na prikupljanju direktnih dokaza kojih je bilo mnogo. Iz istog razloga, odbrana bazirana na naređenjima nadređenih nije se praktikovala pred Nirnberškim tribunalom,

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

pošto su svi optuženi mogli da se pozivaju na to da je svaka nezakonita radnja potekla od Hitlera, i samo od njega, što ih je u potpunosti oslobađalo odgovornosti. Iz ovih razloga, optužnice bazirane na komandnoj odgovornosti nisu bile prihvaćene pred Nirnberškim tribunalom. Međutim, iako doktrina komandne odgovornosti nije bila predviđena Poveljom Međunarodnog vojnog tribunala za Daleki istok (Tokijski tribunal), tačka 55 optužnice protiv optuženih obuhvatala je i ovu vrstu odgovornosti. Ovo je bio prvi dokument u kome je doktrina komandne odgovornosti predviđena na pravno obavezujući način, iako nije bila predviđena u Statutu, već kao jedna od tačaka optužnice. Tokijski tribunal, za razliku od Tribunala u Nirnbergu, nije osnovan putem savezničkog ugovora, već na osnovu US Treaty Regulation, usvojenih od strane generala Makartura (McArthur), a koja su stupila na snagu nakon predaje Japana. Primena doktrine komandne odgovornosti pod ovakvim okolnostima nailazila je na teškoće. Tokijski tribunal nije imao nikakva ograničenja u pogledu vremenske nadležnosti. Tribunal je procesuirao i događaje koji su se dogodili pre nego što je Japan uzeo učešće u Drugom svetskom ratu, kao na primer japansku invaziju na Kinu od 1931. godine. To se posebno odnosilo na incident iz 1931. godine kada su japanske snage pod vođstvom generala Macuija (Matsui) ušle u kineski grad Nanking, gde su masakrirale lokalno stanovništvo. Izveštaji procenjuju da je tada oko pola miliona ljudi ubijeno pod jako surovim i gnusnim okolnostima. Kada su japanske snage ušle u Nanking, Macui nije ništa preduzeo da bi sprečio zločine. General Macui je na suđenju, u cilju svoje odbrane, sudu predao neke naredbe koje je on lično izdao svojim trupama kako bi prekinule sa ubistvima. Tribunal je procenio da su te naredbe bile slabe i neuverljive. Zapravo, sud je stao na stanovište da su one izdate samo da bi se prikrila činjenica da Macui nije ništa preduzeo. Takođe je ustanovljeno da on nije ovakve naredbe sprovodio preko vojne policije, nije procesuirao nikoga od počinitelaca, niti preduzeo bilo koju drugu akciju. Usled ovih činjenica, postojanje ovakvih naredbi nije imalo nikakvu važnost i optuženi je osuđen zbog toga što nije sprečio, niti kaznio počiniocima ovih zločina. Međutim, Tribunal je utvrdio da je u stvarnosti general Macui izdavao naređenja da se takvi zločini čine, a da takođe, u cilju kontrole svojih podređenih, nije preduzimaao protiv njih nikakve mere sprečavanja ili kažnjavanja.

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

U drugim slučajevima pred Tokijskim tribunalom u ulozi okrivljenih nalazili su se ne samo vojni komandanti, već i predstavnici civilne vlasti, što je po prvi put prouzrokovalo proširenje primene doktrine komandne odgovornosti i na ova lica. Jedan od njih bio je i slučaj ministra inostranih poslova Hirota. On je bio na ovoj funkciji u vreme japanske vojne kampanje tokom Drugog svetskog rata. Utvrđeno je da je Hirota, dok je bio na ovom položaju, bio odgovoran za logore za ratne zarobljenike, posebno za logore na teritorijama koje su bile pod okupacijom japanskih snaga. Opšte je poznato da tokom Drugog svetskog rata japanski logori za ratne zarobljenike nisu bili najprijatnija mesta za boravak. Ministar Hirota je lično postavljao ili odobravao postavljanje komandanata logora koji su dozvoljavali svojim vojnicima da čine zločine nad zarobljenicima. U ovom slučaju, Tribunal je zauzeo stav da ministar inostranih poslova koji se nalazi na teritoriji svoje zemlje može biti odgovoran za zločine koji su počinjeni od strane podređenih snaga u drugim delovima sveta. Ovom prilikom mora se istaći da se jedan od sudija iz Sudskog veća, indijski sudija Pal, nije slagao sa ocenom da predstavnici civilne vlasti mogu biti odgovorni za ovakvu vrstu zločina. Njegova argumentacija se odnosila na pravnu neizvesnost koja bi nastala prilikom širenja primene ovog oblika odgovornosti i na predstavnike civilne vlasti. Zapravo, ovakav argument je veoma ubedljiv i nije bez pravne vrednosti. Iako ne bi trebalo da odbacimo validnost doktrine, ona ipak mora biti stavljena u kontekst saznanja komandanta i njegove realne mogućnosti da deluje. Ipak, kroz ovakve slučajeve doktrina je počela da dobija konkretniju formu.

Sada bih želeo da analiziramo pitanje kada nadređeni snosi odgovornost za radnje svojih podređenih. Kada nadređeni stekne dovoljno saznanje, bilo aktivno ili deduktivno, o kriminalnim aktivnostima podređenih, onda on mora odmah da preduzme istragu u vezi sa tim aktivnostima. Da li ministar inostranih poslova pod ovakvim uslovima ima obavezu da pokuša da sakupi dokaze i utvrdi da nešto nije u redu? Naravno, to je njegov posao u određenim situacijama, kao što je to slučaj kada su oružane snage pod njegovom kontrolom stvorile logore za ratne zarobljenike. Bilo bi besmisleno reći da, na primer, ministar prosvete ne može da ima bilo kakvo saznanje ili mogućnost da preduzme određene korake samo

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

zato što je bio u svojoj kancelariji dok su učenici maltretirali učitelje, palili knjige i državnu imovinu. Ovo je bila logika Tokijskog tribunala prilikom utvrđivanja odgovornosti ministra inostranih poslova Hirote, zbog njegove stalne obaveze koje su propisane međunarodnim humanitarnim pravom. Kod ovog slučaja, međunarodno humanitarno pravo, pogotovo Pravilnik dodat uz IV Hašku konvenciju iz 1907. godine, propisuje da zarobljene neprijateljske snage ne postaju vlasništvo protivničke strane, već su samo privremeno pod njihovom kontrolom. Ovo znači da zemlja koja drži zarobljenike ima obavezu da postupa prema njima sa dužnom pažnjom sve do njihovog oslobađanja nakon rata. Unutar jedne takve države, ova obaveza je poverena nadležnim državnim organima. Jedan od njih je i ministar inostranih poslova, kao što je bio slučaj u Japanu za vreme Drugog svetskog rata, i takođe i ministar odbrane. Ovo je bila pravna obaveza ministra inostranih poslova u to vreme, a takva obaveza postoji i danas. U nekim slučajevima Tokijski tribunal je tumačio da su određena vojna ili civilna nadređena lica preduzela potrebne mere kako bi sprečila ili kaznila počinioce zločina.

Slučaj generala Tomojukija Jamašite (Tomoyuki Yamashita case), sa kraja Drugog svetskog rata, jedan je od najznačajnijih slučajeva koji je doprineo razvoju doktrine komandne odgovornosti. U ovom slučaju, smatrano je da je general Jamašita žrtvovan, a da je ceo slučaj vođen pod jakim uticajem zločina koje su počinile japanske snage, kao i da nije bilo adekvatnog pravnog osnova za njegovo krivično gonjenje. Jamašita je, jedanaest dana pre sloma japanskih snaga na Filipinima, postavljen za guvernera Filipina i glavnokomandujućeg na celom ostrvu. Ovo je bio period potpunog rasula u japanskoj vojsci. Zadatak generala Jamašite je bio da drži celo ostrvo pod kontrolom do dolaska pojačanja i da pokuša da evakuše jedan deo svojih snaga, a to je realno bila bezizlazna situacija. Snage koje su brojale ukupno 180.000 vojnika, Jamašita je podelio na četiri borbene jedinice, a istovremeno je preuzeo komandu nad jednom jedinicom i povukao se u teško pristupačne planine. Istovremeno, on je naredio da se ostale tri jedinice rasporede na različite delove ostrva, od kojih je jedno naredio da se povuče u Manilu kako bi japanska mornarica mogla da je evakuše na teritoriju Japana. Ovo su bile njegove izričite naredbe. Komandant jedinice koja se stacionirala u Manili nije postu-

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

pio po naređenju za evakuaciju. Umesto toga, on je pomislio da bi mogao da bude heroj i da sam brani Manilu. U tom periodu lokalno stanovništvo je bilo svesno da je slom japanske armije neizbežan, pa je stoga postojala i mogućnost za pobunu. Jedini problem je bio u tome da je komandant japanskih snaga u Manili bio veoma okrutan čovek. Kada je shvatio da je pobuna moguća, naredio je stravičan pokolj. Ovaj zločin je bio poznat kao "silovanje Manile" u kome je svirepo ubijen veliki deo civilnog stanovništva. Kada je general Jamašita bio zarobljen od strane američke vojske, njemu je suđeno pred američkom vojnom komisijom koja je utvrdila njegovu odgovornost na osnovu doktrine komandne odgovornosti. Ovo je bio prvi slučaj u kome je Sud (Komisija) primenio doktrinu komandne odgovornosti protiv stranog državljanina. U suštini Komisija je utvrdila da je Jamašita bio odgovoran za postupke japanskih vojnih snaga na ostrvu, na osnovu toga što je on bio glavnokomandujući tim snagama, a nije preduzeo nikakve mere da spreči ili kazni počinioca zločine. Komisija je utvrdila da je Jamašita ili znao za ove zločine, ili je morao da bude svestan da se oni čine, jer su zločini bili svirepi i rasprostranjeni. Dakle, ako je 30% stanovništva brutalno ubijeno, a vi obavljate funkciju guvernera na ostrvu, jednostavno je nemoguće da niste bili upoznati sa dešavanjima na terenu. U svojoj odbrani Jamašita je tvrdio da se on u to vreme nalazio na veoma udaljenom delu ostrva gde nije bilo adekvatnih sredstava komunikacije, i da zbog toga nije bilo načina da on bude upoznat sa zločinima koji su počinjeni sto milja daleko od njegovog položaja. On je dalje tvrdio da osnovni element komandne odgovornosti nije bio primenjiv u njegovom slučaju, jer on nije bio ni približno *locus delicti commissi* (mestu izvršenja zločina), i zbog toga nije bio u poziciji da spreči, ili kazni počinioca zločina. U slučaju generala Jamašite, ovo su sve bile osnovane tvrdnje, ali je Komisija ipak utvrdila da je on imao realne mogućnosti da preduzme određene mere zato što je morao biti upoznat sa ovim zločinima, imajući u vidu njihovu svirepost i rasprostranjenost. Slučaj je završio pred Vrhovnim sudom Sjedinjenih Američkih Država koji se bavio samo određenim proceduralnim pitanjima. Na kraju je potvrđena odluka Komisije uprkos postojanju dva izdvojena mišljenja pred Vrhovnim sudom.

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

Pravni nalazi do kojih se došlo u ovom slučaju važni su iz dva razloga. Pre svega, zato što su korišćeni u drugim suđenjima za zločine počinjene tokom Drugog svetskog rata. Ovi pravni nalazi su korišćeni od strane Međunarodne pravne komisije Ujedinjenih nacija (Un International Law Commission, ILC) prilikom izrade nacrtu Zakonika o zločinima protiv mira i bezbednosti čovečanstva (Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind). Takođe su bili dragoceni kao precedenti prilikom izrade nacrtu Statuta Međunarodnog krivičnog suda tokom 50-tih, 60-tih i 70-tih godina, a korišćeni su i pred nacionalnim sudovima tokom perioda "hladnog rata". Ono što mi možemo izvući iz *slučaja Jamašite* jeste da su nadređeni odgovorni za dela svojih podređenih i njihova je obaveza da spreče i/ili da kazne počinice krivičnih dela, a uspostavljeni standardi saznanja nadređenog o počinjenim zločinima su sledeći: "aktivno" saznanje i "morao da zna" saznanje. Neki stručnjaci veruju, a verovatno je da ovo nije široko prihvaćen stav, da *slučaj Jamašita* uspostavlja prezumpciju saznanja po međunarodnom pravu kada su zločini rasprostranjeni i svirepi. Jasno je da *slučaj Jamašita* podržava test "morao da zna", takođe poznat kao element doktrine komandne odgovornosti "pretpostavka saznanja". U ostalim suđenjima za zločine počinjene tokom Drugog svetskog rata, a to se odnosi na slučajeve posle, ili tokom formiranja Nirnberškog tribunala, primena doktrine komandne odgovornosti bila je široko rasprostranjena.

Zbog naše današnje diskusije, treba obratiti posebnu pažnju na *slučaj Vrhovne komande* iz 1948. godine (*1948 High Command case*), kao i na *slučaj Taoci* (*Hostages case*). *Slučaj Vrhovne komande* odnosio se na generale Trećeg rajha koji su bili odgovorni za nemačku vojnu kampanju u Sovjetskom Savezu. Dok su neki bili oslobođeni optužbi, uprkos tome što su bili uglavnom optuženi da su neposredno učestvovali u izvršenju zločina, putem izdavanja naredbi za počinjenje ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti, postojale su i optužbe po osnovu komandne odgovornosti. Ovi generali su u osnovi bili optuženi zato što je Hitler izdavao niz nezakonitih naređenja tokom rata, do te mere da su zarobljeni sovjetski komesari morali biti pogubljeni na licu mesta (naređenje o komesarima); da su uhvaćeni komandosi morali biti likvidirani (naredba o komandosima); ali takođe da su morali biti ubijani i civili koji su pružali otpor.

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

Ovakva naređenja su nezakonita prema međunarodnom humanitarnom pravu zbog toga što je ubijanje civila bez izuzetka zabranjeno, a isto se odnosi i na zarobljene borce. Komandos može biti ubijen tokom borbe ako nije prepoznatljiv sa velike udaljenosti, ali egzekucija po kratkom postupku je zabranjena. Ovakva nezakonita naređenja prosleđivana su kroz komandni lanac i vojnici su znali da su dobili naređenja i da moraju da postupe u skladu sa njima. Ovo je zasigurno dovelo komandire u to vreme u veoma težak položaj. S jedne strane, svaki vojnik u svojoj jedinici znao je da može da ubije komesare, civile koji su pružali otpor i komandose. Sa druge strane, bili su generali Vrhovne komande koji su imali dve mogućnosti: ili da postupe po Hitlerovim naređenjima i poštuju hijerarhiju, ili da se ogluše o ta naređenja i da izdaju sasvim suprotne instrukcije. Generali koji su oslobođeni optužbi u ovom slučaju bili su oni koji su otvoreno rekli svojim trupama da ignorišu takva naređenja, ali bilo je i onih koji se nisu slagali sa tim, ali su se bojali Hitlerovog gneva. Generali koji su proglašeni krivim zbog nespriječavanja izvršavanja naređenja nisu lično izdavali slična naređenja, ali nisu sprečili izvršenje takvih naređenja, niti su kažnjavali za izvršavanje. U suštini, ovi generali su osuđeni za zločine počinjene od strane njihovih podređenih koji su već bili upoznati sa postojanjem naređenja, ali čije izvršenje je trebalo suzbiti. Slično ovome, *slučaj Taoci* se odnosio na nemačke vojne zvaničnike koji su na Balkanu tokom Drugog svetskog rata sprovodili naređenje koje je izdao Hitler nakon niza gerilskih napada na nemačke vojnike. Naređenje je glasilo da se strelja 50 civila za svakog ubijenog nemačkog vojnika. Nirnberški tribunal je smatrao da su ovi nemački generali odgovorni, jer su dozvolili da se ova naređenja izvršavaju i pri tom nisu preduzeli nikakve mere sprečavanja ili kažnjavanja onih koji su ih izvršavali.

Ono što je takođe veoma značajno kada su u pitanju suđenja za zločine počinjene tokom Drugog svetskog rata je i širenje doktrine komandne odgovornosti i na lica koja nisu u aktivnoj vojnoj službi. Najznačajniji primer je *slučaj preduzeća "Rehling"* (*Roechling Enterprise case*). Ovaj slučaj se odnosio na određene nemačke industrijalce kojima je tokom Drugog svetskog rata dodeljen jedan broj civila koji su služili kao robovska radna snaga. To su najčešće bili Jevreji, koji su bili poslani u Nemačku sa okupiranih teritorija i naterani da

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

rade u robovskim uslovima u fabrikama koje su bile u posedu nemačkih industrijalaca. U *slučaju Rehling preduzeća* utvrđeno je da su vlasnici ove firme krivično odgovorni po osnovu komandne odgovornosti, zbog nespriječavanja robovskog rada, kao i zbog toga što nisu učinili najviše što su mogli u cilju unapređenja uslova rada u fabrici. Pod sličnim okolnostima, ista odluka je bila doneta i u *slučaju Krup (Krupp case)*. Odluke Tribunala u ovim slučajevima su od velike važnosti. Tribunal nije smatrao vlasnike fabrika odgovornim samo zbog korišćenja robovske radne snage, jer može biti slučaj da niko od ovih vlasnika nije imao drugog izbora. Hitlerovi zahtevi su morali da budu izvršavani, a posebno u Nemačkoj. Njihova odgovornost je u osnovi ležala u činjenici da nisu dali sve od sebe da spreče da civili ne rade u takvim uslovima, nisu dali sve od sebe da ubede Hitlera i nemačke vlasti da postoje drugi humaniji načini povećavanja proizvodnje. Slično se dogodilo i u *slučaju Ministarstva (Ministries case)*, gde su zvaničnici u ministarstvu pravde Trećeg rajha proglašeni odgovornim po osnovu komandne odgovornosti zbog korišćenja robovske radne snage u Evropi i zbog užasnih uslova pod kojima su ljudi radili. U svim ovim slučajevima koji su se odnosili na lica koja nisu u aktivnoj vojnoj službi, doktrina komandne odgovornosti je primenjena na odgovarajući način.

Na osnovu ovog precedenta, doktrina komandne odgovornosti zauzela je značajno mesto u nacrtu Zakonika o zločinima protiv mira i bezbednosti čovečanstva u čijoj izradi je učestvovala Međunarodna pravna komisija. Bilo je očigledno da će ova doktrina svakako naći svoje mesto u Statutu Međunarodnog krivičnog suda. U vezi sa ovim pitanjem bilo je detaljnih rasprava u različitim fazama stvaranja nacrta ovog Statuta. Ipak, tokom perioda "hladnog rata" primena ove doktrine je bila ograničena, uglavnom iz političkih razloga. Izuzetak čine *slučajevi iz Vijetnama* koji su bili procesuirani od strane američkih vojnih sudova. Tokom ovih suđenja doktrina komandne odgovornosti se primenjivala na jedan uprošćen način.

Najznačajnija obavezujuća formulacija doktrine nalazi se u članovima 86 i 87 Dopunskog protokola I uz Ženevske konvencije. Ova dva člana se ne razlikuju od onoga o čemu smo mi danas govorili, jer njihova formulacija predstavlja u stvari kodifikaciju međunarodnog običaj-

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

nog prava. Ako pogledamo element saznanja u članu 86, stav 2, videćemo da nadređeni snose odgovornost ako su znali, dakle u pitanju je aktivno saznanje, ili ako su na osnovu okolnosti u datom trenutku imali informaciju na osnovu koje je trebalo da dođu do zaključka da neko vrši, ili se sprema da izvrši zločin. Dakle, aktivno saznanje se može izvesti iz posrednih dokaza, ali samo ukoliko su nadređeni znali za izvršenje zločina. Drugi deo ovog paragrafa uspostavlja odgovornost nadređenih ukoliko su "imali informacije koje su im omogućile da zaključe pod okolnostima koje su vladale u to vreme".

Tačno je da u ovoj našoj analizi doktrine komandne odgovornosti sa istorijskog aspekta nismo ni dotakli pitanje "saznanja". Ono što je pomenuto u *slučaju Jamašita*, kao i posle njega, jeste test "trebalo je da zna", koji zahteva pretpostavku saznanja da su počinjeni teški i rasprostranjeni zločini. "Trebalo je da zna" ipak se direktno ne odnosi na pretpostavku saznanja. Ono što se traži ovde je da su nadređeni odgovorni ako su imali informacije putem kojih je trebalo da budu obavješteni. Ovo je poznato kao element saznanja "imao razloga da zna". Da sumiramo sve testove saznanja: test "aktivnog saznanja", "pretpostavka saznanja" koju nalazimo u *slučaju Jamašita*, i ono što sada nalazimo u članu 86 stav 2 Dopunskog protokola I jeste test "imao razloga da zna". Pretpostavku saznanja ne nalazimo u članu 86(2), već samo kao element objektivne odgovornosti (npr. pod objektivnom okolnostima) za nadređene, dakle, koja je bazirana na osnovu okolnosti u datom trenutku, gde su nadređeni u obavezi da utvrde postupke svojih podređenih. Ovo nas vraća ka obavezi "odgovorne komande" koja je predviđena IV i X Haškom konvencijom iz 1907. godine. Za komandante postoji objektivna odgovornost da pokušaju da saznaju šta rade njihovi podređeni, kao i da ih disciplinuju. Ovde ne postoji utvrđen standard. Ono što se ovde kaže je to da ako je nadređeni preduzeo odgovarajuće mere i ponašao se odgovorno, on bi onda trebalo da zna, s obzirom na okolnosti datog trenutka. Ovo je ono što predstavlja test "imao razloga da zna". Ako ste kao komandant bili odgovorni, marljivi, onda bi trebalo da znate da su zločini počinjeni, a u tom slučaju test "trebalo je da zna" zapravo navodi da ste lažov, jer je prosto nemoguće da niste znali.

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

Dopunski protokol I ne uspostavlja direktno pretpostavku saznanja, ali kao što je ranije objašnjeno, postoje pravni stručnjaci koji veruju da pretpostavka uopšte i ne postoji. Ja lično verujem da ona postoji. Ovakav stav baziran je na zvaničnom komentaru Međunarodnog komiteta Crvenog krsta člana 86, stav 2, Dopunskog protokola I. Iz ovog komentara vidi se zajednički stav tokom izrade nacrtu ove odredbe od strane nekoliko predstavnika, među kojima je bio i jedan Jugosloven, da postoji pretpostavka saznanja u međunarodnom pravu, i da, ako su počinjeni zločini teški i rasprostranjeni, onda komandant sigurno zna za njih. Komentar MKCK predstavlja tekst od autoriteta kojim se objašnjavaju članovi 86 i 87. Dakle, iako pretpostavka saznanja nije vidljiva iz teksta člana 86, ona je zasigurno bila predviđena od strane članova komisije koji su radili na izradi nacrtu. Ipak, Pretresna veća Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju su bila veoma obraziva i odbacila su postojanje pretpostavke saznanja, prvenstveno zbog toga što je Statut Haškog tribunala zasnovan na principu primenjivanja samo čistih slučajeva običajnog prava. Prema praksi MKSJ, ako su zločini bili rasprostranjeni i notorni, to ne znači da postoji pretpostavka saznanja, što bi u praksi značilo prebacivanje tereta dokazivanja na optuženog. Ako postoji rasprostranjena i opštepoznata kriminalna aktivnost, ona bi trebalo da dovede do aktivnog saznanja, ali će i dalje teret dokazivanja biti na Tužilaštvu da dokaže da je nadređeni zaista znao da su se svi ti zločini činili. Ovakav stav je formulisan u *slučaju Čelebići*, koji će dalje biti razmatran u drugim delovima ove diskusije.

Važno je napomenuti da se članovi 86 i 87 Dopunskog protokola I odnose na mentalni element. Odredbe ovih članova uspostavljaju princip subordinacije i razmatraju koje mere nadređeni moraju preduzeti. Dakle, nadređeni moraju sprečiti činjenje zločina od strane svojih podređenih ukoliko znaju da će se oni dogoditi, ili su u toku, a takođe moraju da preduzmu i kaznene mere u cilju kažnjavanja počinitelaca zločina, ukoliko znaju ili bi trebalo da znaju da su se dogodili. Kako nadređeni to da učini? Nekada je zaista teško sprovesti kažnjavanje na frontu, posebno dok je oružani sukob u toku. Ponekad jednostavno ništa ne može da se učini. Nekada je jedina moguća mera pritvaranje optuženog i njegovo razoružavanje, ili nešto slično. Ali bilo šta da se čini, mora se svesti na disciplinske i/ili kaznene mere

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

koje su dovoljne da u datom trenutku prekinu dalje incidente i/ili posluže kao disciplinski primer ostalim vojnicima. Doktrina komandne odgovornosti zahteva od komandanta da preduzme sve moguće mere u datim okolnostima, a ne sve moguće zakonom predviđene mere. Ovo obavezno uključuje subjektivni pristup, zasnovan na analizi svih okolnosti u datom trenutku i, takođe, ličnih osobina komandanta.

Komandanti su odgovorni za nepreduzimanje mera (nečinjenje) u pogledu sprečavanja ili kažnjavanja. Ovaj princip je postavljen alternativno, a ne kumulativno. Postoje primeri iz relevantne sudske prakse za slučajeve nepreduzimanja mera za kažnjavanje počinilaca zločina. Takav je slučaj koji se dogodio u bliskoj prošlosti, a tiče se formiranja *Kan komisije (Kahan comission)* u Izraelu. Ona je imala zadatak da istraži uzroke i utvrdi odgovornost za masakre civila u palestinskim izbegličkim logorima u Sabri i Šatili (Sabra, Shatila). Tadašnji ministar odbrane Izraela Arijel Šaron (Ariel Sharon) nije preduzeo mere da spreči ili kazni pripadnike hrišćanskih falangi, koji su počinili ove zločine. Iako istraga ovih zločina nije rezultirala krivičnim sankcijama, Komisija je utvrdila postojanje odgovornosti za nepreduzimanje mera za kažnjavanje počinilaca. Važno je naglasiti da je vojno osoblje koje je bilo povezano sa incidentom isključeno iz kabineta ministarstva odbrane. Slično ovom primeru, na suđenjima u Tokiju, pre svega u *slučaju Tojoda (Toyoda case)*, sud je utvrdio obavezu komandanata logora ratnih zarobljenika da uspostave mehanizam izveštavanja koji bi pomogao u sprečavanju zločina, a u slučaju već počinjenih zločina, u kažnjavanju odgovornih. I na kraju, u *slučaju SAD protiv Kostera (USA v Coster case)*, slučaj iz Vijetnama, povedena je istraga protiv američkog generala koji je kasnije bio uklonjen iz kabineta, jer je imao saznanje o zločinu svojih podređenih, ali nije preduzeo mere za kažnjavanje počinilaca.

Član 87, stav 1 Dopunskog protokola I opisuje odnos između komandanta i njegovih podređenih. Ovo se odnosi na pripadnike oružanih snaga i drugih lica pod njihovom kontrolom. Ovo nas neizbežno upućuje na dve različite vrste subordinacije. Prva vrsta subordinacije je ona koja se nalazi u obliku komande, koja bi se mogla opisati kao *de iure*, dakle subordinacija uređena zakonom. Ovakva vrsta subor-

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

dinacije je ona koja se u najvećem broju slučajeva može naći u zvaničnoj hijerarhiji svake vojske. Ako tužilac želi da optuži pukovnika koji je pripadnik neke vojske, morao bi da ispita zvaničnu strukturu te vojske, kao i da na tim osnovama utvrdi lanac komandovanja od pukovnika na niže. Ovo je značenje termina "vojne snage pod njihovom komandom", ali može uključiti i određene uslove komande koja je *ad hoc* prirode, ali primenjivane u toku određenog perioda i po potrebi. Princip kontrole, koji je takođe predviđen odredbama člana 87 Dopunskog protokola I, širi je od principa komande. Princip komande se odnosi na *de iure* komandu i uspostavljen je u skladu sa hijerarhijskom strukturom svake vojske, ili političkog vodstva. Koncept kontrole je širi od ovoga, on se odnosi na *de facto* kontrolu – koja, iako se ne nalazi u okviru zakona, jeste bazirana na mogućnosti nekih lica da vrše vlast i nametnu svoju volju drugima. Film "Vod" (Platoon) je jako dobar primer. U filmu se pojavljuje neki kapetan koji ima slab karakter, dok su dva narednika pod njegovom komandom bila veoma uticajna. Oni su svoj apsolutni uticaj koristili ne samo na kapetanovo donošenje odluka, već i nad ljudima koji su bili pripadnici jedinice. Dakle, iako je kapetan imao *de iure* komandu, on nije imao kontrolu nad svojim vojnicima. Kontrola je u tom slučaju bila u rukama ta dva narednika.

Ovakva *de facto* kontrola je takođe karakteristična za paravojne jedinice u kojima hijerarhija nije uvek jasno definisana. Dakle, *de facto* kontrola je jedna od posebnih karakteristika člana 87 stava 1 Dopunskog protokola I. Ovo je veoma bitno s obzirom da se u mnogim slučajevima događa da je *de facto* kontrola jača od *de iure* komande. Ako se vratimo na *slučaj Jamašita*, setićemo se da je optuženi tvrdio da je komandu prepustio trojici generala, dok je on zapravo zadržao kontrolu nad samo jednom jedinicom. Prema tvrdnji optuženog, ova činjenica je imala uticaja na prekid odnosa subordinacije između njega i jedinice koja je počinila zločine u Manili. Stav Tribunala je bio da bez obzira što je prepustio komandu, Jamašita je i dalje zadržao kontrolu nad jedinicom, a čak i da je nije imao, njegova obaveza je bila da je uspostavi ponovo. Tribunal je takođe ustanovio da se ne može pobeći od odgovornosti predajom komande podređenim osobama. Isto se može naći i u članu 28(a) Statuta Međunarodnog krivičnog suda iz 1998. godine. Ovaj član kaže da će

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

vojni komandant, ili lice koje deluje u svojstvu vojnog komandanta, biti odgovoran za postupke snaga pod njegovom efektivnom komandom i kontrolom. Stoga, širi princip kontrole je prihvaćen i u članu 28(a) Statuta Međunarodnog krivičnog suda (MKS).

Sada ćemo da ispitamo različite nivoe komande. Postoje četiri nivoa komande: politička komanda, koju čine šefovi država ili vlada, kao i bilo koja osoba koja formuliše politiku ulaska u oružani sukob. Sledeći nivo je strateška komanda, koju čini telo slično ratnom kabinetu, koja donosi odluke po pitanju planiranja, a i često se sastoji od viših predstavnika vlade. Posle toga dolazi operativna komanda, koju ne čine ljudi iz kabineta i sa fronta, koji sprovode direktive i planove strateške komande. Naredbe operativne komande se dalje izvršavaju od strane taktičke komande, koja obuhvata lica na samom frontu koja predvode srednje i manje jedinice. Na vrhu političke komande nalazi se predsednik države, koji funkciju vrhovnog komandanta oružanih snaga stiče kroz ustavna ovlašćenja. Takva komanda je *de iure*, upravo zbog toga što je ona posebno propisana najvišim pravnim aktom. Ali, čak i ako znamo da predsednik obavlja dužnost glavnokomandujućeg, ustavne odredbe ne određuju precizno ko se nalazi na podređenim funkcijama u oružanim snagama. Ovaj odnos subordinacije u cilju dokazivanja komandne odgovornosti zahteva uspostavljanje određenih veza u komandnom lancu. Međunarodni krivični tribunal za Ruandu i Tokijski tribunal, odgovornost glavnokomandujućih za zločine počinjene na frontu, utvrđuju na osnovu onoga što su oni znali, ili imali mogućnosti da znaju. Dakle, njihova odgovornost nije ocenjivana na osnovu njihovog direktnog *vis-a-vis* odnosa sa osobama pod njihovom direktnom komandom – kao što bi bio slučaj sa operativnim i taktičkim komandantima – već za opšte planiranje i izvršavanje operacija i za opšte uslove bazirane na njihovom "saznanju" ili "trebalo je da znaju". Setimo se prakse Tokijskog tribunala, na primer, kada je japanski ministar inostranih poslova proglašen odgovornim za zločine počinjene u logorima za ratne zarobljenike. Tu ne postoji direktan odnos subordinacije između ministra inostranih poslova i komande logora, ali ministar je u obavezi da se stara o položaju zatvorenika. Za izolovan zločin u logoru, ministar ne bi bio odgovoran, ali ako su zločini rasprostranjeni, pa čak i

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

ako je počinjen samo jedan zločin, ministar bi bio odgovoran ukoliko je to znao, a nije preduzeo odgovarajuće mere.

Pogledajmo sada kako je u članu 28 Statuta MKS-a predviđen element saznanja. U paragrafu 1(a) kaže se da su nadređeni odgovorni ako su znali, dakle, ako su imali aktivno saznanje, ili ako je prema okolnostima trebalo da znaju da su njihove snage počinile, ili se spremaju da počine zločin. Ovo nas ponovo vraća na član 86(2) Dopunskog protokola I. Potparagraf 1(b) člana 28 Statuta MKS-a sadrži isti princip, na primer u situaciji gde je nadređeni znao, ili je svesno ignorisao informacije koje jasno impliciraju da su podređeni činili, ili su se spremali da počine zločine. U oba paragrafa člana 28 Statuta MKS-a element komandne odgovornosti "imao razloga da zna" predstavlja pravnu normu. Istovremeno, u Statutu se jasno ne pominje pretpostavka saznanja, ali ovo ne znači da gore opisana pretpostavka nije validna u međunarodnom pravu. Međunarodni krivični sud je nezavisan i njegova nadležnost je ograničena i kao takva treba da se posmatra. Za svrhu naše diskusije treba reći da pretpostavka saznanja kao elementa komandne odgovornosti ne postoji u članu 28 Statuta MKS-a. Priznaću da sam pogrešio kada sam tvrdio suprotno u članku koji sam napisao za American Journal of International Law iz 1999. godine. Ali, želim da naglasim da samo zato što pretpostavka saznanja nije predviđena u ova dva instrumenta, ne treba misliti da pretpostavka ne postoji, ona sigurno postoji. Ovo je bazirano na relevantnom precedentnom pravu i na činjenici da je jedan broj zemalja usvojio pretpostavku saznanja kao element u svojim priručnicima, vojnim i krivičnim zakonima.

Jedan od problema sa kojima će se sudije suočiti prilikom usvajanja doktrine komandne odgovornosti odnosi se na zemlje sa jedinstvenim pravnim sistemom. U tim sistemima usvojena je doktrina inkorporacije, koja, opšte gledano, smatra da međunarodno pravo ima primat nad domaćim pravom. Zbog te činjenice ove dve doktrine nisu međusobno isključive i implementaciono zakonodavstvo nije, ili je veoma malo, potrebno. Svestan sam da u Srbiji i Crnoj Gori, odnosno Jugoslaviji nakon ratifikovanja Dopunskog protokola I nije izvršena implementacija ovih odredbi u domaće zakonodavstvo. Upravo zbog ove činjenice postoji mogućnost da država snosi odgovornost s

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

obzirom da Dopunski protokol I obavezuje strane ugovornice da primenjuju ove odredbe. Dok je državna odgovornost u teorijskom smislu realnost, primena Dopunskog protokola I u praksi je problematična. Za primenu doktrine komandne odgovornosti pred domaćim sudom, na osnovu odredbi iz Dopunskog protokola I, potrebno je implementiranje odredbi članova 86 i 87 u domaće zakonodavstvo, i nakon toga primenjivanje doktrine pred domaćim sudovima. Međutim, prema ustavnim odredbama krivični zakon mora biti precizno definisan, upravo iz razloga što optuženi mora biti unapred upoznat sa svojim pravima i obavezama. Stoga, nije lak zadatak implementirati odredbe članova 86 i 87 u domaće krivično pravo. Za rešenje ovog problema ne postoji samo jedan odgovor.

Inkorporacija ili transformacija međunarodnog prava u domaće pravne sisteme je od ogromnog značaja. Inkorporacija međunarodnog krivičnog prava je problematična, jer se njegove odredbe moraju preneti u konkretni krivični zakon, a koji ne sme da krši osnovno načelo zabrane retroaktivnosti koje važi u krivičnom pravu. Tamo gde nije ratifikovana konvencija, i samim tim nije izvršena ni implementacija tih odredbi, neće biti mogućnosti za povredu ovog načela, jer se odredbe iz konvencije ne mogu ni primenjivati. Većina zapadnih zemalja nije implementirala odredbe međunarodnih sporazuma iz oblasti ljudskih prava i međunarodnog krivičnog prava u domaće zakonodavstvo. Situacija je drugačija u slučaju države čiji pravni sistem primenjuje načelo inkorporacije, i koja ratifikuje međunarodnu konvenciju, a pri tome je ne implementira u domaće zakonodavstvo. U tom slučaju domaći sud ne može da primeni relevantnu odredbu iz konvencije zbog konflikta sa osnovnim načelima domaćeg krivičnog prava. Moguće rešenje ovog problema je direktna primena odredbi ratifikovanih međunarodnih ugovora, na način na koji bi sudovi država, bilo sa jedinstvenim bilo sa dualističkim pravnim sistemom, primenjivali institute običajnog međunarodnog prava. Ostvarivanje ovog zadatka je olakšano činjenicom da je doktrina komandne odgovornosti takođe koncept međunarodnog običajnog prava. U slučaju da se ovo smatra neadekvatnim rešenjem, treba imati u vidu da je doktrina komandne odgovornosti *lex specialis* u sferi međunarodnog krivičnog prava. Ovo praktično znači, da bilo koji domaći krivičnopravni sistem koji je zasnovan na načelu inkorpo-

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

racije, može doći u sukob sa načelom zabrane retroaktivnosti, što ne bi bio slučaj ukoliko se karakter doktrine komandne odgovornosti posmatra kao *lex specialis*. Ovo je zbog toga što se komandna odgovornost primenjuje najviše u situacijama za vreme oružanih sukoba (to je taj *lex specialis* karakter), a to najbolje možemo da vidimo na osnovu trenutnih pravnih izvora. Lica koja učestvuju u sukobima su svesna primene posebnih pravila koja su iznad domaćeg krivično-pravnog sistema.

Drugi problem vezan za komandnu odgovornost je u tome da je ona zastupljena u instrumentima koji regulišu međunarodne oružane sukobe; pre svega to je Dopunski protokol I ; iako se član 28 Statuta Međunarodnog krivičnog suda primenjuje i na nemeđunarodne oružane sukobe, njegova primena je ograničena samo na postupke pred MKS. Dopunski protokol I se primenjuje na unutrašnje oružane sukobe, ali problem je u tome da se komandna odgovornost ne pominje u kontekstu unutrašnjih oružanih sukoba, osim u okvirima Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju i Stalnog međunarodnog krivičnog suda. Ovo znači da postoji potpuno odsustvo doktrine komandne odgovornosti u slučajevima kada države sude pred domaćim sudovima za slučajeve unutrašnjih oružanih sukoba. U slučaju *Hadžihasanović* pred MKSJ, određeni zločini počinjeni su tokom 1993. godine. Optuženi se teretio na osnovu komandne odgovornosti. Odbrana je tvrdila da tokom 1993. godine međunarodno krivično pravo nije podržavalo pravni argument da je komandna odgovornost primenjiva na unutrašnje oružane sukobe. Ovo je ozbiljno pitanje. Statut MKSJ je usvojen sredinom 1993. godine, ali u bilo kom slučaju on mora biti u skladu sa međunarodnim pravom. Najverovatnije je da do 1993. godine međunarodno običajno pravo nije podržavalo primenu komandne odgovornosti u unutrašnjim oružanim sukobima. Ovaj zaključak je zasnovan na najmanje dva izveštaja generalnog sekretara Ujedinjenih nacija iz 1994. godine, u kojima izražava sumnju u postojanje međunarodne krivične odgovornosti u unutrašnjim oružanim sukobima. Ako je to zaista slučaj, onda je još teže dokazati komandnu odgovornost u unutrašnjem oružanom sukobu tokom 1993. godine. To je jednostavno pitanje intertemporalnog prava. Nema nikakve sumnje da se do 1998. godine akumuliralo dovoljno državne prakse koja je postala sastavni

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

deo Statuta Stalnog međunarodnog krivičnog suda, i samim tim da se smatra da je komandna odgovornost primenjiva i na unutrašnje oružane sukobe. Ali ovo nije bio slučaj ranije. S obzirom na ovu situaciju, dolazimo do sledećeg odgovora. Komandna odgovornost je predviđena u Dopunskom protokolu I uz Ženevske konvencije, ali ne i u Dopunskom protokolu II. Jasno je da su oni koji su učestvovali u izradi nacрта oba Protokola imali veoma jasnu predstavu koje doktrine i pravila žele u svakom od Protokola, i da nisu želeli primenu doktrine komandne odgovornosti na unutrašnje oružane sukobe.

Olga Kavran:

Izvolite. Imam samo jednu molbu, ako možete da se predstavite pre nego što postavite pitanje.

Milan Šahović, profesor međunarodnog prava, Beograd:

Ja sam Milan Šahović. Prvo bih želeo da se zahvalim što sam pozvan na ovaj skup koji je, po mom mišljenju, veoma značajan, posebno za našu sredinu.

Gospođa Kandić je na početku ovog skupa dobro rekla da pitanje komandne odgovornosti godinama preokupira našu javnost i da predstavlja jedno od centralnih političkih pitanja, a to je u suštini jedno pravno pitanje. Osnovno pravno, a i političko pitanje treba da bude kažnjavanje svih počinitelaca ratnih zločina i drugih teških kršenja međunarodnog humanitarnog prava. Prema tome, potrebno je da posmatramo ovu problematiku u okviru celokupnog problema kažnjavanja ovih lica, a naročito u okviru naše pravne prakse i konkretizovanja određenih obaveza koje imamo na međunarodnom planu, a to su osnovne obaveze našeg internog, domaćeg zakonodavstva.

Pozdravljam predavanje gospodina Bantekasa i želim da kažem da nemam primedbe na njegovo predavanje u celini, ali s obzirom da sam na ovom skupu u ulozi posmatrača, želim da navedem nekoliko činjenica u vezi sa statusom ove doktrine. Mislim da je baš tu problem, jer smatram da danas ne treba da se govori o doktrini

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

komandne odgovornosti, doktrina je postojala u početku i gospodin Bantekas je veoma lepo objasnio njenu evoluciju. Međutim, komandna odgovornost danas predstavlja jedno obavezujuće pravno pravilo i s tim u vezi postavljaju se dva pitanja. Kako se odnositi prema tom pravnom pravilu? Po mom mišljenju, nije potrebno samo da se ono posmatra kroz statute Haškog tribunala i Međunarodnog krivičnog suda, već i kao običajno pravilo savremenog međunarodnog prava, a samim tim i međunarodnog humanitarnog prava.

U vezi s ovim što sam sada rekao, želim da naglasim da sam od 1994. do 1999. godine bio član komisije u okviru Međunarodnog komiteta Crvenog krsta koja je izvršila određenu analizu primene običajnih pravila međunarodnog humanitarnog prava kroz postojeću sudsku praksu. Komisija je došla do zaključka da se komandna odgovornost u današnje vreme mora smatrati sastavnim delom običajnog međunarodnog humanitarnog prava koje se primenjuje kako na međunarodne, tako i na unutrašnje oružane sukobe. Ovo govorim iz razloga kako bi naša sredina bila upoznata sa onim što se danas dešava u međunarodnim forumima i kako se danas posmatra ovo pravilo, odnosno doktrina, jer bez te svesti naše nacionalno zakonodavstvo neće biti u stanju da odgovori onome što su zaista obaveze naše zemlje. Tokom dva dana konferencije razgovaraće se i o nužnim izmenama domaćeg zakonodavstva koje mora da se prilagodi opštim međunarodnim obavezama i opštim pravilima međunarodnog prava. Nažalost, kod nas se o ovim temama vode političke diskusije, a ne pravne, i samim tim ne znamo šta se stvarno dešava u svetu u vezi sa pitanjima koja su od suštinskog značaja za kažnjavanje ratnih zločinaca.

Druga tema o kojoj bih želeo nešto da kažem, a o kojoj je i gospodin Bantekas nešto rekao na kraju svog predavanja, jeste pitanje primene međunarodnog humanitarnog prava. Da li se ovo pravo primenjuje samo na međunarodne oružane sukobe, ili se norme ovog prava primenjuju i na unutrašnje oružane sukobe. S tim u vezi, želim da napomenem da je u periodu od 1994. do 1999. godine Institut za međunarodno pravo analizirao primenu pravila međunarodnog humanitarnog prava na oružane sukobe između nedržavnih entiteta. U radu na donošenju rezolucije učestvovali su poznati stručnjaci iz

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

ove oblasti kao što su: Bliks, Skubiševski, Šindler, Dinštajn, Abi Sab i tako dalje. Između ostalih i ja sam bio jedan od izvestilaca Instituta. Tokom izrade rezolucije došlo se do zaključka da se pravila međunarodnog humanitarnog prava obavezno moraju primeniti i na nemeđunarodne sukobe. U rezoluciji se jasno kaže da je međunarodno odgovoran svako ko teško povredi norme međunarodnog humanitarnog prava bez obzira na vrstu sukoba. Ovo je posebno važno za nas, jer smo mi na ovim prostorima imali ne samo međunarodne sukobe nego i sukobe nemeđunarodnog karaktera.

Izvinjavam se što ovoliko dugo govorim, samo želim da ukažem na još jedan istorijski detalj i završiću, a posle ću se javiti kada bude diskusija, ako procenim da imam šta da kažem. Poslednje pitanje na koje bih želeo da skrenem pažnju je uloga koju je naša zemlja imala prilikom prihvatanja Dodatnih protokola I i II uz Ženevske konvencije, a taj proces je trajao od 1970. godine do 1977. godine. Na drugoj konferenciji odžanoj 1972. godine delegaciju Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije predvodili smo Milivoj Despot i ja. Tom prilikom smo predložili da se na odgovornost pozovu komandanti ne samo zbog teškog kršenja međunarodnog humanitarnog prava, već i zbog omisija, tj. zato što su propustili da preduzmu akciju sprečavanja teških kršenja ove grane prava. Izvinjavam se što sam oduzeo ovoliko vremena, ali smatrao sam da je nakon prvog predavanja bilo potrebno da se ovo iznese na samom početku ove konferencije, inače ja se u potpunosti slažem sa stavovima gospodina Bantekasa i pozdravljam njegovo izlaganje. Hvala lepo.

Ilijas Bantekas:

Uvek sam čitao o predstavniku iz Jugoslavije koji je učestvovao na konferenciji, ali se sa njim nikada nisam sreo sve do danas, što je jako dobro. Imam samo jednu malu primedbu. Kada sam govorio o neprimenjivosti doktrine komandne odgovornosti u unutrašnjim oružanim sukobima, ja sam samo mislio na period pre 1997. godine, mislim da je nakon te godine postojalo dovoljno *opinio juris* koji sugeriše da je doktrina u potpunosti primenjiva u unutrašnjim oružanim sukobima. Pre 1997. godine mislim da nije bilo dovoljno konsenzusa u tom smislu.

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu**Olga Kavran:**

Hvala vam gospodine Šahoviću. Želela bih samo da zamolim učesnike da se zadrže unutar pet minuta i to samo zbog toga što ćemo sutra imati dosta vremena za opširnije diskusije. Da li ima još pitanja? Izvolite.

Jovan Ćirić, Institut za uporedno pravo, Beograd:

Moje ime je Jovan Ćirić. Biću veoma kratak. Imam jedno pitanje, samo jedan komentar. Naime, čini mi se da se članovi 28 i 30 Rimskog statuta nalaze u izvesnoj kontradikciji. Član 28 se može tumačiti u smislu nehatne komandne odgovornosti i to upravo u onom smislu u kome ste vi govorili o pretpostavci saznanja i o ovom trećem "imao razloga da zna". To bismo mogli tumačiti kao neku vrstu nehatne odgovornosti. Ukoliko bi se tako tumačilo, što ja mislim da je ispravno, komandna odgovornost bi bila na neki način nehatna odgovornost. S druge strane, u članu 30 direktno se upućuje na umišljajnu odgovornost, odnosno svesno postupanje i sa namerom. Kakav je vaš komentar u vezi s tim i koje vi stanovište zastupate?

Ilijas Bantekas:

Hvala vam na vašem zapažanju. Što se tiče člana 30, mislim da se on odnosi na nameru da se izvrši zločin, u paragrafu 2(a), i odnosi se na *dolus eventualis* u potparagrafu 2(b). Mislim da je zaista teško uspostaviti pretpostavku saznanja u članu 28 i ne verujem da je to bila namera onih koji su učestvovali u izradi nacrtu, iako je bilo dosta rasprave o tome da pretpostavka treba da se uključi u tu odredbu. Ali, kao što sam rekao, zbog toga što je napravljeno mnogo kompromisa tokom izrade nacrtu Statuta Stalnog međunarodnog krivičnog suda, njegovi tvorci nisu imali mogućnosti da u Statut ugrade sve ono što su hteli, a kao što znate nije bilo ni dovoljno vremena. Moje mišljenje je da je na kraju pretpostavka saznanja izostavljena iz Statuta, ali ne treba isključiti mogućnost da bi Sud mogao, ako se ovo pitanje pojavi u budućnosti pred njim, da smatra da postoji dovoljno konsenzusa da se i ovaj element saznanja naknadno uključi. Ali to je ipak malo verovatno da će se desiti. Kao što sam rekao, pretpostavka saznanja

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

postoji, ali izvan Statuta i celog konteksta Stalnog međunarodnog krivičnog suda.

Silvija Panović-Đurić, pravni savetnik, Savet Evrope, Beograd:

Samo jedna kratka napomena. Član 30 počinje sa "ukoliko nije drugačije određeno", što znači da se odnosi i na druge modalitete krivične odgovornosti. Upravo mu je to svrha i zato je to član broj 30.

Olga Kavran:

Da li ima još pitanja? Izvolite.

Eliot Gaviria, šef konzularnog odeljenja, Ambasada Perua, Beograd:

Moje ime je Eliot Gaviria, dolazim iz Ambasade Perua. Želeo bih da vas pitam u vezi sa primenom doktrine komandne odgovornosti u slučajevima međunarodnih oružanih sukoba i u slučaju kada država u svom ustavu ima odredbu koja glasi da su oružane snage počinile genocid. Da li predsednik države u tom slučaju mora da odgovara po osnovu komandne odgovornosti?

Ilijas Bantekas:

Ovako, postoje četiri nivoa komande: politička komanda koja podrazumeva predsednika države, to je osoba koja formuliše politiku vođenja ili učestvovanja u ratu, ili izvršenja bilo kakve akcije. Dakle, ovu vrstu komande čine ljudi koji su visoki državni zvaničnici, kao što su premijeri ili predsednici država. Onda imamo stratešku komandu koju čini obično ratni kabinet u čiji sastav ulaze visoki vladini službenici i oni odlučuju o donošenju finalnih odluka. Treću vrstu komande čine uglavnom generali ili pukovnici koji rukovode akcijama na frontu. Nakon toga dolazi taktička komanda, koju čini bilo ko, a da se nalazi na samom ratištu, čak i vojnik koji komanduje srednjim ili manjim jedinicima. Na čelu političke komande nalazi se predsednik države, s obzirom da prema ustavnim ovlašćenjima njemu pripada funkcija vrhovnog komandanta oružanih snaga, samim tim njegova komanda je poznata kao *de iure* komanda. Tako da mi znamo da je

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

predsednik glavnokomandujući, ali ne poznajemo strukturu subordinacije. Bilo da su u pitanju direktne ili indirektne strukture, moramo znati ko su podređeni. U ulozi podređenog može da se nađe bilo ko, ali je bitno naglasiti da doktrina komandne odgovornosti zahteva odnos subordinacije, tako da mi moramo imati vezu između glavnokomandujućeg i lica koja su počinila zločin. Dakle, kao što je bio slučaj i pred Tribunalom za Ruandu i pred Tokijskih tribunalom, glavnokomandujući bi snosio odgovornost za zločine koji su počinjeni na frontu i za zločine za koje je on mogao da zna da su počinjeni. Njegova odgovornost se ne vezuje samo za radnje ljudi kojima on direktno izdaje naredjenja, već se vezuje za čitavu operaciju, ali samo za zločine za koje je on znao da su počinjeni ili je trebalo da zna. Kao primer za ovo možemo uzeti slučaj pred Tokijskim tribunalom, u kome je utvrđena odgovornost ministra inostranih poslova za zločine koji su se desili u logorima za ratne zarobljenike. U ovom slučaju nije postojao direktan odnos subordinacije između ministra i komande logora, ali je dužnost ministra da se stara o ratnim zarobljenicima. Stoga se odgovornost proteže duž celog komandnog lanca. U slučaju da se desio samo jedan zločin, ili dva ili tri neplanirana zločina, u tom slučaju nema odgovornosti. Ali za nešto što je bilo rasprostranjeno i sistematsko, zbog toga je komandni lanac utvrđen kao i sama odgovornost. Takođe bih želeo da kažem da, na primer, u zemljama sa monarhističkim sistemom vladavine kralj/kraljica prema ustavu ima funkciju glavnokomandujućeg, to je *de iure* komanda, ali u praksi on/ona nikada nema *de iure* komandu. Takvo ustrojenje postoji samo iz istorijskih razloga, i u tom slučaju *de iure* komanda nije zapravo od velike važnosti.

Olga Kavran:

Da li ima još pitanja? Ne, onda možemo da idemo na pauzu.

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu**Komandna odgovornost sa vojnog aspekta****Matijas Helman (Matias Hellman), koordinator, Outreach program MKSJ, Beograd:**

Pre svega želim da se predstavim: zovem se Matijas Helman i radim u Outreach programu Haškog tribunala, kao i koleginica Olga Kavran koja je bila moderator u prethodnoj sesiji. Ja sam koordinator Haškog tribunala za informisanje u Srbiji i Crnoj Gori. Svima želim srdačnu dobrodošlicu i imam čast da vam predstavim sledećeg predavača, general-majora Aleksandra Ignjatovića. On je advokat i bivši načelnik pravne uprave Ministarstva odbrane SRJ. Tema o kojoj će govoriti je: komandna odgovornost sa vojnog aspekta.

Aleksandar Ignjatović, advokat, Beograd:

Zahvaljujem se gospodinu Helmanu na predavljanju. Poštovane dame i gospodo, uvaženi skupe, najpre bih hteo da se zahvalim organizatorima ove konferencije na pozivu za učesće na ovom skupu čija je tema veoma značajna i korisna za širi krug stručne, ali i opšte javnosti. Posebno bih istakao veliku aktuelnost teme koja predstavlja dnevni red konferencije, koja se, kao što se iz dostavljenog materijala vidi, sastoji iz dva dela, prvog u Beogradu i drugog u Zagrebu. Sigurno je da je kompleksnost teme, kao i njena sadržina i značaj, predodredila ovakvu formu rada. Složenost i, nažalost, nedovoljna izučenost teme nameću potrebu razmatranja i analize sa više aspekta.

Svakako da je najvažniji pravni aspekt, ili još preciznije krivičnopravni, ali je veoma značajno pitanje komandne odgovornosti sagledati i sa vojnog aspekta, sa aspekta specifičnih vojnih odnosa i odgovornosti, što je tema mog izlaganja, a tema glasi: "Komandna odgovornost sa vojnog aspekta". Moram da kažem da su upravo iz ovog ugla, koji je možda i najvažniji ako se izuzme pojmovno i suštinsko određivanje komandne odgovornosti, najmanje osvetljene, inače zamagljene i teško odredive, konture komandne odgovornosti. Možda je ovo težak zaključak. Međutim, budući da sam dugo godina proveo u vojnom pravosuđu, i to pretežni deo u pravosuđu bivše Jugoslavije, kao i u tadašnjoj JNA, odnosno vojsci, i da problem komandne odgovornosti

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

ima dosta dodirnih tačaka i sa jednom i sa drugom itekako važnom oblašću, smatram da bi se mogla izreći jedna ovakva konstatacija. Ja sam je i lično, posebno doživeo pripremajući ovo uvodno izlaganje kada sam bio neprijatno suočen sa brojnim dilemama. Ali, da predem na suštinu izlaganja.

Kao što sam naziv ukazuje, komandna odgovornost se ne samo pojmovno, već i sadržinski vezuje za vojnu organizaciju, za njene pripadnike, ili još preciznije, njen starešinski sastav, počev od najnižih, pa do najviših činova. Drugim rečima, može se slobodno reći da njen začetak i prve primene u praksi nalazimo u vojnim organizacijama i među vojnim starešinama, kako smo čuli i iz prethodnog izlaganja. Ovo je sasvim razumljivo i logično ako se ima u vidu da su vojnu organizaciju uvek, a i sada, manje ili više, zavisno od vrste i stepena organizovanosti, karakterisali principi hijerarhije i subordinacije. Ovi principi podrazumevaju propisane i regulisane odnose podređenih i nadređenih, odnosno, potčinjenih i pretpostavljenih, počev od najnižih jedinica sastavljenih od samo nekoliko ili desetak pojedinaca organizovanih u niže formacijske sastave, pa nadalje u sve veće i veće formacije i vojne sastave, sve do najvišeg nivoa komandovanja oličenog u jednom organu, ili pojedincu koji se nalazi na čelu celokupne vojske, armije, oružane snage i tako dalje, u zavisnosti od toga o kakvim se snagama radi i kakav je njihov naziv. Ova organizacija bi se slikovito mogla prikazati u vidu piramide i, u nedostatku takvog prikaza ili skice, molim vas da je sebi tako predstavite u vašim glavama. I, kao što se sa viših delova piramide više i dalje vidi, tako bi obaveza i odgovornost starešina koje se nalaze na višim položajima i dužnostima morala da bude veća, jer su im veća i prava i ovlašćenja, a to bi moralo da prati i ide uporedo jedno s drugim. Nažalost, ne može se reći da je to uvek u stvarnosti tako, naprotiv. U tom lancu vojničke povezanosti i organizovanosti svaki potčinjeni ima svog pretpostavljenog. Ako se izuzme vojnik kao jedinka, koji u principu nije odgovoran za rad drugih, osim za svoj rad, svi ostali pretpostavljeni odgovorni su za rad i disciplinu svojih potčinjenih sve do samog vojnog vrha. Ovakvi odnosi podrazumevaju dobru obučenosť i pripremljenost, kao i poznavanje prava i dužnosti i svih propisa, pa i ovih, a naročito tih koji se primenjuju u oružanim sukobima, a kojima se reguliše šta je dozvoljeno, a šta zabranjeno, odnosno kažnjivo, i

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

kakvim kaznama. Ako toga nema, ne može se ni u punoj meri realizovati zadatak i obezbediti red, disciplina i odgovornost. Za održavanje i poboljšavanje odgovarajuće organizacije i unutrašnjeg poretka armije i vojske preduzimaju se različite mere. Osim pomenutih, vaspitanja i obuke, postoje i mere kažnjavanja, pa i represije, i to često vrlo stroge. Represija se primenjuje od onog trenutka kada su sve druge mere iscrpljene i oduvek, i u svim armijama, od kada je vojska oformljena kao posebna institucija u kojoj važe, priznaćete, posebna pravila života i rada. Istina, u raznim periodima i raznim vojskama represija se razlikuje, jer su različiti uslovi u kojima se ona ostvaruje. Način formiranja vojske, njena organizacija i unutrašnji poredak su uslovljavali obim i vrstu represije i presudno uticali na pravne norme i institute koji su se odnosili na deliktnu i svaku drugu odgovornost za izvršenje, ili nepropisno izvršenje vojne dužnosti i obaveze, kao i njihovo prekoračenje posebno u smislu vršenja krivičnih dela. U našem krivičnom pravu, kao i u drugim državama, zastupljen je princip subjektivne odgovornosti prema kome pojedinac odgovara za učinjeno krivično delo kao izvršilac, ili saučesnik. Prema tome, i vojni starešina podleže krivičnoj odgovornosti kao i ostali građani, ali u Krivičnom zakonu SRJ, odnosno sada Srbije i Crne Gore, kao i u krivičnim zakonima drugih država, postoje određena krivična dela koja može izvršiti samo vojni starešina. To bi bila jedna specifičnost krivične odgovornosti vojnih starešina. Druga bi se sastojala u tome da se njima, za takozvana vojna krivična dela, za koja je propisana kazna zatvora do 3 godine, umesto krivične sankcije može izreći u disciplinskom postupku disciplinska mera, ili kazna propisana zakonom ako je delo dobilo osobito lak vid i ako to zahtevaju interesi službe.

Međutim, za temu koju razmatramo, značajnija je jedna druga vrsta odgovornosti vojnih lica, a to je odgovornost pretpostavljenih za krivična dela potčinjenih koja su izvršena po naređenju. Od nastanka vojske pa do danas, izdavanje i izvršenje naređenja predstavlja nužnost vojničkog života i rada. U vojnoj istoriji nije zabeleženo da je postojala vojna organizacija u kojoj naređivanje nije predstavljalo osnovni oblik rukovođenja i komandovanja oružanim snagama i način komuniciranja pretpostavljenih starešina sa potčinjenim vojnim licima. Tu karakteristiku imaju i dalje sve savremene armije što nesumnjivo ukazuje na to da je naređenje nužno svojstvo svake vojne

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

organizacije. Potčinjeni je dužan izvršiti naređenja pretpostavljenih starešina, a pretpostavljeni je u obavezi da vodi računa o realnosti naređenja, da stvori potrebne uslove da bi se naređenje moglo izvršiti, a i da potčinjenom pruži potrebnu pomoć u izvršenju izdatog naređenja. Potčinjeni nije ovlašćen da ispituje i ocenjuje da li je naređenje pretpostavljenog starešine dobro, pravilno i celishodno, te da li je u skladu sa propisima. Samo izuzetno materijalno (po sadržini) protivpravno naređenje neće biti obavezno za potčinjenog. U većini zakonodavstava to je slučaj sa naređenjem koje je upravljeno na izvršenje kakvog teškog ili očiglednog krivičnog dela, to jest takvog krivičnog dela čija je društvena opasnost, zabranjenost i kažnjivost potpuno jasna za potčinjenog. U takvim slučajevima, naređenje pretpostavljenog starešine ne samo da nije obavezno za potčinjenog, već je potčinjeni dužan da odbije njegovo izvršenje. Dakle, pretpostavljeni ne može naređivati potčinjenima izvršenje krivičnih dela, jer time on podleže krivičnoj odgovornosti. Naime, pravilo je da za krivično delo učinjeno po naređenju pretpostavljenog, ako ono nema karakter teškog, ili očiglednog krivičnog dela, krivično odgovara samo pretpostavljeni starešina koji je to naređenje izdao. Kod utvrđivanja odgovornosti pretpostavljenog starešine, a pre svega njegove vinsti, može se pojaviti slučaj da on nije bio svestan da njegovo naređenje vodi izvršenju krivičnog dela pa njegova odgovornost može i izostati, ali će i pretpostavljeni i potčinjeni biti krivično odgovorni ako je naređenje bilo upravljeno na izvršenje ratnog zločina ili drugog teškog krivičnog dela.

Upravo u napred iznetoj organizaciji vojske i njenom funkcionisanju, kao i u uspostavljanju prava, obaveza i odgovornosti, treba tražiti početak i osnov stvaranja komandne odgovornosti u vojnoj sredini, odakle ona i potiče. Ako se pored rečenog ima u vidu i činjenica da vojska i vojna sila neminovno raspolažu oružjem i da ga u određenim situacijama, kakav je slučaj sa ratom, mogu upotrebiti na sasvim legalan način, onda je sasvim jasno i logično da se ova odgovornost javila kod izvršenja ratnih zločina i zločina protiv pravila i običaja ratovanja i drugih krivičnih dela i postupaka zabranjenim međunarodnim dokumentima kojima se regulišu pravila ponašanja u ratu. Tu se pre svega misli na četiri Ženevske konvencije, Konvenciju o genocidu i druge. Svim ovim konvencijama zabranjuju se najteža krivična

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

dela, ili zločini koji istovremeno predstavljaju osnovne principe čovečnosti koji se garantuju od međunarodne zajednice, njenim osnovnim dokumentima, pa zbog toga ovi zločini predstavljaju dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava. Upravo zbog toga se ideja o komandnoj odgovornosti stvarala i razvijala kada se razmatrala krivična odgovornost počilaca takozvanih ratnih krivičnih dela ili ratnih zločina. Jedna od brojnih specifičnosti ovih krivičnih dela jesu i subjekti njihovih izvršenja i njihova brojnost među kojima značajno mesto zauzimaju vojna lica, pre svega vojne starešine i to visokog čina i ranga. Svakako da je i ova karakteristika uticala na iznalaženje i definisanje specifične vrste odgovornosti za pojedine učinioce ovih krivičnih dela, jer se pokazalo da postojeće nisu dovoljne za utvrđivanje njihove krivične odgovornosti, pa ni izricanje kazne. Bez utvrđivanja adekvatne odgovornosti i izricanja zaslužene kazne nema uopšte ni uspešne borbe protiv izvršioca ovih krivičnih dela. Logično je da vrsta i stepen njihove odgovornosti nisu isti i da se ne mogu primeniti isti kriterijumi. Najlakše je dokazati odgovornost neposrednim izvršiocima, a to su najčešće, kao što smo videli na primeru vojne hijerarhije, vojnici ili starešine nižih činova. Međutim, što se više penjemo lestvicom hijerarhijskih odnosa ka vrhu i starešinama na visokim položajima i visokim komandnim dužnostima, to je teže utvrditi i dokazati njihovu odgovornost iako ona nesumnjivo postoji. Zbog toga su mnogi od njih, kao što je poznato, izbegli sasvim zasluženu krivičnu odgovornost, što ne samo da nije pozitivno uticalo na sprečavanje, suzbijanje navedenih krivičnih dela, već, naprotiv, uticalo je da se čak isti ljudi odlučuju da ponovo vrše te iste zločine. Na primer, poznato je da je nekažnjeni Viliam II još pre prvog svetskog rata naređivao vršenje zločina svojim vojnicima, a Gering je bio na spisku ratnih zločinaca, čije se izručenje tražilo još na kraju Prvog svetskog rata, ali pošto tada nije odgovarao, počinio je još i teže zločine u Drugom svetskom ratu, za koje ga je najzad stigla najteža zaslužena kazna.

Jedno od osnovnih pitanja kada se govori o pravnoj prirodi komandne odgovornosti jeste da li pretpostavljeni vojni starešina odgovara za svoju radnju, odnosno nečinjenje, tačnije nesprečavanje zločina. O ovome u teoriji krivičnog prava postoje veoma različita shvatanja koja se kreću od toga da je u pitanju odgovornost za dru-

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

gog, pa do shvatanja da se radi o objektivnoj odgovornosti. Veliki broj pravnih stručnjaka, nažalost, smatra da je komandna odgovornost jedan od najkontraverznijih instituta krivičnog prava. Razlog za takav stav se može tražiti u tome što su, po shvatanju tih teoretičara, međunarodni izvori na kojima se zasniva krajnje diskutabilni, dok je s druge strane, sistem međunarodnog krivičnog prava nedovoljno razrađen. Međutim, ovde se nećemo upuštati u razmatranje ovakvih shvatanja, jer bismo time izašli iz okvira teme. O tome i takvim shvatanjima smo se veoma detaljno, a nadamo se, i argumentovano izjasnili u knjizi o komandnoj odgovornosti u međunarodnom krivičnom pravu koja je krajem prošle godine izašla iz štampe i čiji je rezime dat na engleskom jeziku. Malo propagandnog programa za knjigu. Smatramo da je najprihvatljivije shvatanje da se ovde radi o odgovornosti za sopstvenu radnju, odnosno propuštanju koje se ogleda u tome da pretpostavljeni vojni starešina i pored toga što je znao, ili je s obzirom na postojeće okolnosti mogao znati, da jedinice pod njegovom komandom spremaju da učine zločine, nije preduzeo mere da spreči njihovo izvršenje. Odnosno, ako je znao, ili je mogao znati da su zločini izvršeni, a nije preduzeo mere da se učinici kazne.

Dakle, kao rezime ovog izlaganja moglo bi se reći sledeće: da bi došla u obzir komandna odgovornost vojnih starešina, potrebno je da budu, po mojoj slobodnoj proceni i po dokumentima koji regulišu ovo pitanje, ispunjeni sledeći uslovi: Prvo, odnosno pre svega, potrebno je da je od strane vojne jedinice ili pojedinca koji su potčinjeni određenom vojnom starešini došlo do izvršenja određenih krivičnih dela za koje je predviđena nadležnost bilo domaćeg, ili kako sada stvari stoje, međunarodnog krivičnog suda. Osim toga, potrebno je da su potčinjeni bili pod efektivnom kontrolom pretpostavljenog, nadređenog, jer se u ratnim uslovima često događa da su pojedine jedinice samo formalno pod kontrolom određenog pretpostavljenog starešine. Takođe, potrebno je da pretpostavljeni starešina nije naredio izvršenje krivičnih dela zločina i da nije učestvovao u njihovom izvršenju kao izvršilac, ili saučesnik. Jer, ako je naredio izvršenje krivičnog dela, onda on odgovara kao izvršilac, dok kod komandne odgovornosti on nikada ne odgovara kao izvršilac zbog toga što je izdao naređenje. Potrebno je i to da je pretpostavljeni

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

starešina znao, ili je prema okolnostima slučaja mogao da zna, da potčinjeni sprema, ili da je izvršio zločin, odnosno, postojanje nesvesnog nehata kao najblažeg oblika vinosti. Dakle, nije u pitanju objektivna odgovornost kako mnogi smatraju. Najzad, potrebna je određena radnja pretpostavljenog starešine odnosno njegovo propuštanje, ili nečinjenje, tačnije da nije preduzeo sve neophodne mere u svojoj moći da spreči izvršenje zločina, ili ako su oni učinjeni, da protiv počinitelaca pokrene odgovarajući postupak. Na samom kraju, konstatujemo da je Statut Međunarodnog krivičnog suda do sada najpotpunije regulisao u članu 28 pitanje komandne odgovornosti vojnih starešina. Kako će ovaj oblik odgovornosti biti regulisan u mnogim, pa i u našem pravu, ostaje da se vidi. Međutim, ma kako da to bude učinjeno, komandna odgovornost će nužno tražiti veće angažovanje vojnih komandanata u kontroli potčinjenih jedinica, dobijanje pravovremenih informacija i preduzimanje adekvatnih mera u sprečavanju povreda međunarodnog humanitarnog prava, a ako dođe do povreda, obavezno pokretanje postupka protiv počinitelaca. Očigledno je da se vojni komandanti neće moći zaklanjati iza toga da nisu znali da jedinice, ili pojedinci pod njihovom komandom, pripremaju izvršenje zločina, odnosno da su izvršili zločine. Pravno regulisanje komandne odgovornosti kod nas zahtevaće da se vojne starešine upoznaju sa osnovnim načelima te odgovornosti, a sadržaji o komandnoj odgovornosti, kao i o međunarodnom humanitarnom pravu, moraće da nađu svoje mesto u programima školovanja starešina za komandne dužnosti. Hvala.

Matijas Helman:

Zahvaljujem na izlaganju i pozivam učesnike i sve prisutne da uzmu reč, da postavе pitanje ili daju komentar. Izvolite i samo se predstavite, molim vas.

Zlata Đurđević, Pravni fakultet, Zagreb:

Moje ime je Zlata Đurđević, Pravni fakultet u Zagrebu. Ja bih se vratila na predavanje koje smo imali prije pauze, a tiče se zapovjedne odgovornosti, tj. da li se tu radi o objektivnoj odgovornosti ili subjektivnoj. Gospodin Bantekas je u svom izlaganju govorio o tri tipa

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

komandne ili zapovjedne odgovornosti. Tom prilikom je rekao da je treći tip ove odgovornosti kada je neko "imao razloga da zna", "*hed reason to know*" u stvari objektivna odgovornost. Mislim da je ovo jedino sporno pitanje kada je u pitanju primjena ovog instituta, jer MKSJ, kao i kontinentalna krivična prava, strogo stoji na načelu krivnje, ili subjektivne kaznene odgovornosti. Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju uvijek tvrdi da sve presude koje je donio, da ih je donio na načelu subjektivne odgovornosti, pa samim tim ako je neko imao dužnost nešto znati, to samo po sebi podrazumjeva određeni subjektivni element koji moramo dokazati da postoji, a objektivna odgovornost podrazumjeva da je neko odgovoran samo zato što je na nekoj poziciji, za sve što je počinjeno pod njegovom vlašću i tu nije potrebno utvrđivati nikakav subjektivni element između počinjenja tog djela i zapovjednika koji je na čelu. Mogu reći da je u Hrvatskoj ovo jedno od najspornijih pitanja, uopće da li je zapovjedna odgovornost objektivna odgovornost ili nije. Tu je, u stvari, najspornije pitanje primjene ovog trećeg elementa "*imao razloga da zna*", da li se tu, u stvari, radi o prikrivenoj objektivnoj odgovornosti, a ne o subjektivnoj odgovornosti kako je *de iure* propisano i kao što se u teoriji shvaća. Mislim isto, kao što je i gospodin Ignjatović govorio, da se tu podrazumjeva da se radi o različitim oblicima subjektivne odgovornosti. Hvala.

Aleksandar Ignjatović:

Slažem se sa kolegicom da se radi o subjektivnoj odgovornosti, jer onda smo na terenu pojedinca, nikako se ne radi o objektivnoj odgovornosti.

Matijas Helman:

Gospodin Srđa Popović, izvolite. Izvinjavam se, gospodin Bantekas želi prvo da odgovori.

Ilijas Bantekas:

Svakako se slažem da je u pitanju subjektivni test, jer neko se smatra odgovornim ne zato što su podređeni počinili zločine, već zato što se

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

radi o direktno podređenim licima, a nadređeni je znao ili je trebalo da zna da su zločini počinjeni. Dakle, nadređeni ne snosi odgovornost samo zbog toga što je u poziciji nadređenog, već zato što je znao ili je trebalo da zna da su potčinjeni činili zločine. Tako da je u tom smislu ovo subjektivni test i u potpunosti identičan odgovornosti koja je predviđena domaćim krivičnim pravom. Po mom mišljenju, tu nije ništa kontroverzno.

Matijas Helman:

Izvolite, gospodine Popoviću.

Srđa Popović, advokat, Beograd:

Mislim da sam ja razumeo o čemu je govorila gospođa Đurđević i mislim da nije dobila odgovor. Takođe mislim da je pogrešno čula ono što je gospodin Bantekas govorio, jer on je govorio o tri oblika komandne odgovornosti; jedan oblik bi se zasnivao na tome da je starešina "znao" za izvršenje zločina, drugi oblik je da je starešina "mogao znati", a ove oblike je obeležio kao oblike subjektivne odgovornosti, tj. subjektivne krivice. Kao objektivni oblik naveo je *slučaj Jamašita* gde postoji prezumpcija da je znao i ta prezumpcija bi se mogla obeležiti rečima "morao znati" i po mišljenju gospodina Bantekasa u tom slučaju se radi o objektivnoj odgovornosti. Ja se čak ni sa tim ne bih složio, da je to objektivna odgovornost, jer u vojsci se sve radi po naređenju, čak se i jede i spava po naređenju. Tu postoji jedan visok stepen kontrole pretpostavljenog nad potčinjenim i kao što cela vojska funkcioniše po načelu naređenja, tako je i normalno da postoji dužnost pretpostavljenog da kontroliše da li se naređenja izvršavaju. Tako da je sasvim normalno da treći oblik glasi "morao da zna", jer on ima obavezu da zna. Moguće je da u konkretnom slučaju (*slučaj Jamašita*) to nije bilo moguće – Jamašita je imao obavezu da zna, ali je bilo nemoguće da zna, a tu se vraćamo na teren prezumpcije "mogao znati". Kod prezumpcije znanja, teret dokazivanja je na onome ko tvrdi da uprkos svojoj obavezi, objektivno nije mogao znati. Tu se opet ne radi o objektivnoj odgovornosti, u pitanju je subjektivna odgovornost propuštanja da se efikasno nadzire izvršenje naređenja.

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

Tu postoji, a za ovu priliku sam i doneo naređenje Veljka Kadrijevića od 25. maja 1988. godine, gde je naređeno da se u oružanim snagama SFRJ primenjuju pravila međunarodnog ratnog prava. Na osnovu ovog naređenja je doneto još jedno naređenje sa istom sadržinom tokom 1993. godine, objavljeno u Službenom glasniku SFRJ broj 67 iz 1993. godine. U tom naređenju se citiraju glavne obaveze starešina s obzirom na pravila međunarodnog prava. Kada se radi o ovom naređenju, očigledno je da je učinjen pravni propust i da niko nije kontrolisao da li se ta naređenja izvršavaju ili ne, a znamo da se nisu izvršavala. Očigledno je da niko ništa nije učinio da se kontroliše izvršenje ovog naređenja, pa da se spreče oni koji ne izvršavaju, a da se kazne oni koji krše ta naređenja. Po mom mišljenju, definicija komandne odgovornosti bi trebala da sadrži u sebi i ovakvu situaciju koja sankcioniše propust starešine da kontroliše izvršenje naređenja, jer on mora da zna kako se njegovo naređenje izvršava. Tačno je ovo što smo čuli u poslednjem delu izlaganja generala Ignjatovića da u ratnim uslovima ponekad prosto nije moguće da se iz objektivnih, materijalnih razloga do kraja izvrši ovakva kontrola, ali bi onda teret dokazivanja prelazio na onoga koji tvrdi da iz objektivnih razloga nije mogao da izvrši svoju obavezu. Po mom mišljenju, ni u jednom od ovih slučajeva se ne radi o objektivnoj odgovornosti. Hvala.

Matijas Hellman:

Gospodine Bantekas, da li želite da pojasnite vaše gledište o pitanju da li je nivo pretpostavke objektivna odgovornost ili ne?

Ilijas Bantekas:

Slažem se da postoje dve vrste saznanja, prva vrsta je "aktivno saznanje", dok je druga "imao razloga da zna". Ovo su dva subjektivna testa saznanja. Ali pretpostavka saznanja je objektivni test, naravno, samim tim što jeste pretpostavka u svakom slučaju nije apsolutna, optuženi je može poricati. Ali zato što jeste pretpostavka teret dokazivanja je na optuženom i zbog toga on mora da dokaže suprotno. To je jedan objektivni test. Što se tiče reda/discipline, to je veoma zanimljivo što ste pomenuli. Bez obzira na pedesetak ili šezdesetak međunarodnih konvencija, međunarodno humanitarno pravo, da bi

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

bilo efektivno, veoma je jednostavna disciplina. To ne znači da trupe na frontu i njihovi komandanti moraju da budu upoznati sa osnovnim principima humanitarnog prava. Ako oni moraju da znaju pedesetak međunarodnih konvencija, onda to nije praktična disciplina. Dakle, svejedno je čak i ako takvo ustrojenje nije postojalo u smislu da je komandant morao da obezbedi prethodno poznavanje međunarodnog prava, jer sam komandant unapred zna šta je humanitarno pravo i kako se ono poštuje, i to je ono što nadređeni treba da pruži svojim trupama. Dakle, u tom smislu, obaveza da se poštuje humanitarno pravo ionako jeste deo dužnosti komandanta. Njegova je obaveza da spreči izvršavanje zločina od strane svojih jedinica i da ih kazni ako je zločin već počinjen.

Olga Kavran:

Da li ima još nekih pitanja za gospodina Ignjatovića? Izvolite.

Rajko Jelušić, advokat, Beograd:

Moje ime je Rajko Jelušić, advokat iz Beograda. Želim samo da kažem nekoliko reči o ovoj temi. Složio bih se sa kolegom Popovićem da se ovde radi o subjektivnoj odgovornosti, bez obzira što se ponekad čini da se ulazi i u domen objektivne odgovornosti. Naime, komandna odgovornost ne podrazumeva odgovornost za radnje drugih, to je odgovornost za sopstvene radnje, odnosno za radnje propuštanja. Dakle, to je isključivo subjektivna odgovornost, pa čak i onda kada se radi o tzv. pretpostavljenom znanju, o čemu je ovde bilo reči.

Inače, želim da dodam da naš sadašnji Krivični zakon, a i raniji, poznaje komandnu odgovornost, međutim, nažalost, u glavi XVI Krivičnog zakona koja nosi naziv "Krivična dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava" ne postoje takva propisana krivična dela, a imamo ih propisane u posebnom odeljku Krivičnog zakona koji se bavi krivičnim delima protiv oružanih snaga. Naime, želim da napravim jednu paralelu, u ovom odeljku Krivičnog zakona imamo krivično delo nepreduzimanja mera za zaštitu vojne jedinice i krivično delo neobezbeđivanja prilikom vojnih vežbi. Način na koji su propisana ova dva krivična dela jasno ukazuje da u ovim odredbama imamo

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

propisanu komandnu odgovornost. U tim normama se kaže da pretpostavljeni starešina odgovara za sve ono što se dogodi u vezi sa tim aktivnostima, ukoliko nisu preduzete propisane, naređene, ili očigledno potrebne mere obezbeđenja. Dakle, ovakva slična odredba bi, naravno, trebala da postoji i u glavi XVI Krivičnog zakona, dakle, odgovornost starešine za kršenje međunarodnog humanitarnog prava, kada je očigledno da je neko od potčinjenih postupio protivno, tj. kada je kršio odredbe međunarodnog humanitarnog prava, a on sam nije preduzeo propisane mere, koje čak ne moraju da budu i propisane, nego očigledno potrebne, ili naređene. Starešina odgovara samo za ono što nije sam učinio, dakle što nije preduzeo mere da spreči da njegovi potčinjeni čine takve zločine, a takođe je propustio da povede određeni postupak, kako bi potčinjeni bili kažnjeni. To bi bila dva aspekta njegove odgovornosti i u oba slučaja se isključivo radi o subjektivnoj odgovornosti, a starešina je odgovoran zbog radnji nečinjenja. Hvala.

Matijas Helman:

Izvolite.

Srđa Popović:

Imam samo jedno pitanje u vezi sa ovim o čemu smo do sada govorili. Želim da pitam generala Ignjatovića da li postoji pravna obaveza starešine da kontroliše izvršenje svog naređenja, kao i način na koje se naređenje izvršilo, da li postoji takva obaveza na strani starešine? Hvala.

Aleksandar Ignjatović:

U svom izlaganju sam već rekao da takva obaveza starešina postoji, prvo da se izdaju naređenja koja su realna, koja su moguća, koja su izvršiva, a posle toga i da se kontroliše njihovo izvršenje, tako da je i to jedan od segmenata uspostavljanja komandne odgovornosti. Znači, starešina ima obavezu da izdaje realna naređenja, on ne može da izdaje naređenja koja su protivzakonita. Posebno sam to pokušao u svom izlaganju da objasnim.

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

Matijas Helman:

Gospodin Ćirić i onda gospođa Rada Dragičević-Dičić.

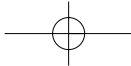
Jovan Ćirić:

Želeo sam da kažem nešto u vezi sa ovim što je govorila gospođa Durđević sa Pravnog fakulteta u Zagrebu. Teorijski je tačna konstatacija da i u hrvatskom, a i u bivšem jugoslovenskom, kao i uopšte u evropskom sistemu krivičnog prava postoji samo subjektivna odgovornost.

Međutim, ima čitav niz izuzetaka gde na manje ili više indirektan način objektivna odgovornost ulazi u krivično pravo. Tu, pre svega, mislim na nesvesni nehat koji pomalo predstavlja jedan vid objektivne odgovornosti, osim toga tu imamo i nekoliko drugih situacija koje su mnogo direktnije povezane sa objektivnom odgovornošću, odgovornost za krivična dela kvalifikovana težom posledicom. To je isto jedan vrlo eklatantan primer kako objektivna odgovornost ulazi u krivično pravo. Takođe mislim i na objektivne uslove inkriminacije.

Kada pogledate, recimo, i neke od članaka koje je pisao profesor Petar Novoselec, videćete da je i on pisao o nesvesnom nehatu i lovu na volunjaristički element u nehatu i da je to jedna konstrukcija koja u priličnoj meri ima elemenata objektivne odgovornosti. Takođe, kada pročitate komentare i udžbenike koji govore o tome, vidite da se oni uvek pozivaju na to da je objektivna odgovornost nešto što treba izbegavati, ali da postoje kriminalno-politički razlozi zbog kojih i takvi instituti postoje u krivičnom pravu. Dakle, odgovornost za nečinjenje i odgovornost za propuštanje dužnog nadzora, koje se ne vezuju samo za vojsku i vojna lica, takođe su jedan vrlo tipičan primer. Objektivna odgovornost faktički postoji u čitavom nizu pitanja, a nesvesni nehat je jedna od takvih situacija.

Faktički bi se moglo reći da se jedino kod umišljaja i svesnog nehata ne postavlja pitanje postojanja objektivne odgovornosti, a da u svim drugim situacijama može biti pomalo dubiozno da je u pitanju objektivna odgovornost. Zato se u teoriji ističu ti kriminalno-politički razlozi koji su, naravno, uvek opravdani, jer kada bi se uvek dogodi-

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

lo da neko ne odgovara zato što nije znao, to bi zaista bila krajnost. Želeo sam samo da kažem da ne treba izbegavati da se prizna i postojanje elemenata objektivne odgovornosti, a verovatno će se kolege setiti još neke situacije u kojoj se javlja ova vrsta odgovornosti.

Matijas Helman:

Gospođa Radmila Dragičević-Dičić.

Radmila Dragičević-Dičić, sudija, Okružni sud, Beograd:

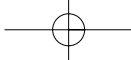
Kolega koji je govorio pre mene rekao je jedan deo onoga što sam ja htela da kažem. Sudska praksa, kada govorimo o nesvesnom nehatu i krivičnim delima nečinjenja, u velikoj meri raspolaže i sa institutom objektivne odgovornosti. Drugo što sam htela da kažem je da, kao sudija, smatram izlaganje generala Ignjatovića veoma važnim sa aspekta upoznavanja vojnih pravila i vojne hijerarhije, sistema nadređenog i podređenog, i mislim da je to jako važno znati u praksi kada dođe do suđenja za ratne zločine. Mene interesuje, samo što ne znam da li ću sa ovim pitanjem da pokrenem temu koja je sutra na dnevnom redu, mišljenje generala Ignjatovića o tome koliko je primenljiv institut komandne odgovornosti u našem zakonodavstvu. Bez obzira kakav bude bio njegov odgovor, zamolila bih ga da da svoje obrazloženje. Hvala.

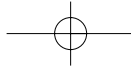
Aleksandar Ignjatović:

Tokom sutrašnjeg dana imam predavanje na temu komandne odgovornosti kroz aspekt vojnih propisa, tako da bih sutra nešto više o tome rekao. Lično mislim da iz propisa koji se primenjuju u vojsci proizilazi princip komandne odgovornosti, koji će biti prisutan i u budućnosti s obzirom na sva ova događanja. Toliko imam za sada da kažem.

Matijas Helman:

Gospodin Nobilo, izvolite.

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu**Anto Nobile, odvjetnik, Zagreb:**

Postavio bih pitanje general-majoru Ignjatoviću, kao i prethodnom izlagачu gospodinu Bantekasu, u vezi sa propustom kažnjavanja. Da li smatrate da je propust kažnjavanja moguć kao samostalni oblik zapovjedne odgovornosti. Dakle, ne u kombinaciji sa "spriječit", nego samo "propust kažnjavanja" kao samostalni oblik. Prethodnog izlagачa bih pitao da li je propust kažnjavanja kao samostalni oblik zapovjedne odgovornosti dio običajnog međunarodnog prava i da li je u praksi kao takav upotrebljen?

Aleksandar Ignjatović:

Rekao sam da kod vojnih lica, vojnih starešina, u vojnoj organizaciji postoji više vrsta odgovornosti, a među njima i disciplinska odgovornost. Prema tome, vojnom starešini stoje na raspolaganju razni mehanizmi koji služe ne samo kontroli, nego i da sprečavaju određena deliktna ponašanja njegovih potčinjenih.

Anto Nobile:

Ja samo nastojim dobiti informaciju da li je to kazneno djelo, kažnjivo prema odredbama međunarodnog prava. Da li je to ratni zločin, da li je propust kažnjavanja ratni zločin? Meni je potpuno jasno da to može biti odgovornost unutar vojske, ali da li je to kažnjivo djelo, recimo pred Međunarodnim sudom za bivšu Jugoslaviju?

Aleksandar Ignjatović:

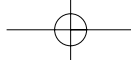
Na šta vi mislite, da li starešina može da kazni za ovo krivično delo?

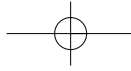
Anto Nobile:

Ne, nego da li starešina, recimo, čini ratni zločin.

Aleksandar Ignjatović:

Da...

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

Anto Nobilo:

Po zapovjednoj odgovornosti, ako ne kazni počinioc?

Aleksandar Ignjatović:

Čini.

Anto Nobilo:

Samo taj oblik?

Aleksandar Ignjatović:

Pa, čini, to je to. Nije kaznio, nije preduzeo mere da spreči, pa i...

Anto Nobilo:

Ne da spriječi, nego samo da kazni?

Aleksandar Ignjatović:

Ako je saznao, pa nije preduzeo mere da kazni...

Anto Nobilo:

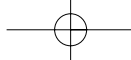
Da kazni, dakle, kao samostalni oblik?

Aleksandar Ignjatović:

Da.

Anto Nobilo:

Drugo pitanje bih želio postaviti prethodnom izlagaču gospodinu Bantekasu. Da li je propust u kažnjavanju dio međunarodnog običajnog prava. Da li je bilo koji sud u povijesti osudio ikoga samo zbog nekažnjavanja, kao oblika zapovjedne odgovornosti?

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

Matijas Hellman:

Gospodin Bantekas.

Ilijas Bantekas:

Diskusija postaje interesantna. Gospodine Nobilo, mislim da ste vi podneli zahtev Tribunalu sa pitanjem da li po međunarodnom običajnom pravu treba odvojeno da se tretira obaveza sprečavanja i kažnjavanja, tom prilikom vi ste tvrdili da oba ova elementa treba da budu prisutna kako bi komandant bio odgovoran zbog toga što nije sprečio i kaznio. Tribunal je odgovorio da je princip ili/ili ispravna interpretacija po međunarodnom pravu. Ja bih se složio sa tim stavom. Komandant je odgovoran ako ne spreči ili ne kazni počinioce zločina. Bilo je slučajeva koji su se bavili nekažnjavanjem počilaca. Na primer, to je slučaj *Kan komsije* u Izraelu. To zapravo nije bio slučaj, radilo se o Arijelu Šaronu koji je bio postavljen za ministra odbrane Izraela. On nije sprečavao niti kažnjavao pripadnike hrišćanskih falangi, koji su maskirani u izbeglice vršili zločine u izbegličkim logorima u Sabri i Šatili. Nakon toga formirana je komisija na čijem čelu je bio ministar pravde Kan, koji je rekao da je u tom slučaju postojala odgovornost za nekažnjavanje počilaca, što ipak nije proizvelo krivične sankcije protiv Šarona. Za taj slučaj jedva da je bila i sprovedena istraga i zbog toga slučaj nije ni završio pred sudom već je ostao samo na nivou istrage. Ali, generali koji su bili umešani u čitav slučaj, smenjeni su sa svojih pozicija u kabinetu ministarstva odbrane. Dakle, to je jedan slučaj. Postoji i jedan slučaj pred Tokijskim tribunalom, ne mogu sada da se setim imena, ali znam da se slučaj tiče incidenta u logoru za ratne zarobljenike, gde je Tribunal utvrdio da komandanti nisu preduzeli nikakve mere kako bi sprečili zločine, ali takođe nisu primenili ni mehanizme kažnjavanja počilaca zločina. Ovo je obrazloženo time da iako nije moguće kažnjavati sve vreme, mogu se preduzeti povremene disciplinske mere nakon čega bi počilac bio predat drugim organima vlasti. Slično ovom, bio je i jedan slučaj iz Vijetnama, *slučaj generala Kostera*. I ovde je vođena samo istraga, a general Koster je uklonjen sa funkcije. U ovom slučaju on je imao saznanja o zločinima koji su se dogodili u vojnim jedinicama koje su mu bile podređene i nije preduzeo ništa da kazni počinioce. Ovom prilikom želim da ponovim da je

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

vođena samo istraga i prema generalu Kosteru nisu preduzete nikakve krivične sankcije.

Matijas Helman:

Gospodin Ivo Josipović, izvolite.

Ivo Josipović:

Imam malo komentara i malo pitanja. Naime, mislim da se svakako trebamo vratiti na ono što je kolegica Đurđević već istakla, jer tu je bilo određenog nesporazuma između izlagača i auditorija. Mislim da je zaista važno istaći predbacivost kada je u pitanju odgovornost zapovjednika. No, hajde da prevedem to na jedan drugi rječnik. Ako kao temelj kaznene odgovornosti, subjektivne odgovornosti, uzmemo predbacivost, onda možemo vidjeti da se ta predbacivost kreće u jednom spektru od sasvim crnoga, recimo da je to nekakav *dolus coloratus*, pa do objektivne odgovornosti koju možemo označiti bijelim i gdje prestaje u načelu kaznena odgovornost. Međutim, u tom spektru od crnog do bijeloga polako se to crnilo ublažava i prelazi u jednu sivu boju i ta siva boja prelazi u bijelu boju. Naravno da nije lako odsjeći nožem i reći gdje prestaje sivo, a gdje počinje bijelo, ili gdje ta subjektivna odgovornost prerasta u objektivnu i gdje prestaje kaznena odgovornost. Upravo zato su se i formirali ovi razni standardi i kriteriji i pred međunarodnim sudom u Hagu i u teoriji, a ti standardi govore o elementima zapovjedne odgovornosti i nastoje postaviti granicu između subjektivne i objektivne odgovornosti. Po meni, samo objektivna odgovornost ni u kom slučaju ne bi mogla biti vrsta kaznene odgovornosti.

Još nešto bih rekao vezano za zapovjednu odgovornost gdje po mom mišljenju postoje ozbiljni problemi koji se generiraju i u struci i u široj javnosti. Naime, iako govorimo da je zapovjedna odgovornost bila najpre doktrina, pa je prerasla u izvjesni standard odgovornosti, što pak opet neki kažu da nije, povijesno gledano odgovornost zapovjedne naravi se razvijala sporadično. Mi smo ovdje čuli nekoliko slučajeva i završili smo sa Drugim svjetskim ratom gdje je bilo nekoliko suđenja, ali zapravo pravog kontinuiteta nije bilo, nažalost, nije

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

bilo. Inače, ja sam veliki pobornik odgovornosti, posebice pojačane odgovornosti i međunarodne odgovornosti, i osobno žalim da čovječanstvo kroz dugi niz godina nije skupilo dovoljno snage da i prije uspostavi pravne standarde odgovornosti zapovjednika.

Međutim, ono što je problem, ako pogledamo nacionalna zakonodavstva, institute općeg dijela kaznenog prava, pa i pojedine inkriminacije, vidimo da se u velikoj mjeri institucije Statuta Haškog tribunala, pa i novog Rimskog statuta, mogu prevesti na institute klasičnog kaznenog prava, ali postoji jedna zona kod koje je to vrlo teško, ili rekao bih, po prilici, gotovo nemoguće. Tu postoje problemi i to upravo kod zapovjedne odgovornosti, jer ove najekstenzivnije oblike zapovjedne odgovornosti vrlo teško prevodimo na klasične institute kaznenog materijalnog prava, općeg dijela posebice. U pripremi Rimskog statuta su te dvojbe izražavale mnoge države i one za koje sasvim sigurno ne možemo reći da im je namjera obstruirati međunarodno pravosuđe. Na primjer, Kanada i Njemačka su u svom implementacijskom zakonodavstvu vrlo jasno izrazile tu dilemu i formirale su posebna kaznena djela. Kod zapovjedne odgovornosti je sasvim sigurno predbacivo zapovjedniku da nije poduzeo neke mjere da spriječi nedopuštena ponašanja svojih potčinjenih, ali je ključni problem u nekim slučajevima kako zapovjedniku predbaciti njegov mentalni odnos prema nekom konkretnom kaznenom djelu, a posebice kada je riječ o djelu koje pretpostavlja *dolus coloratus*, recimo kod genocida. Bez sumnje, odgovornost takvog zapovjednika postoji i vjerovatno postoji sasvim sigurno i osnova da ga se vrlo strogo kazni, ali ono što institucije općeg dijela kaznenog prava nisu riješile je upravo ta prevedljivost na institucije, od umišljaja do nehata, kako ih mi u klasičnom kaznenom pravu zagovaramo.

Prema tome, moje pitanje našim predavačima je da li očekuju da će doći, s jedne strane do evolucije nacionalnih kaznenih prava, čini mi se da će se to možda desiti u Hrvatskoj koja sada preuzima u potpunosti tekst Rimskog statuta u pogledu zapovjedne odgovornosti, ili će doći do profilacije međunarodnog kaznenog prava na način da će možda više respektirati institucije općeg dijela kako su one do sada formulirane, kvalitetno, ili ne, o tome možemo nakandno diskutirati.

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu**Matijas Helman:**

Zahvaljujem. Ko će sledeći da uzme reč? Gospodin Ignjatović, pa gospodin Bantekas.

Aleksandar Ignjatović:

Mislim da je nužno da nacionalna zakonodavstva implementiraju komandnu odgovornost u okvirima kako je naročito postavio Statut Stalnog međunarodnog suda, i to ne samo u Hrvatskoj, već i ovde i svuda.

Ilijas Bantekas:

Mislim da je jedan od većih problema savremenog međunarodnog prava problem inkorporacije ili transformacije odredbi ove grane prava u domaće pravne sisteme. Ovaj problem ne postoji u sferi međunarodnih trgovinskih ugovora, ali problem nastaje u sferi inkorporacije odredbi međunarodnog krivičnog prava u domaće krivično zakonodavstvo. U ovoj oblasti inkorporacija odredbi međunarodnog krivičnog prava mora biti izvršena u konkretni krivični zakon, u vidu održivih pravnih odredbi koje ne smeju da budu u suprotnosti sa načelom zabrane retroaktivnosti. Dakle, ukoliko imamo konvenciju koja je ratifikovana, ali njene odredbe nisu unete u domaće zakonodavstvo, onda ćemo u 99% slučajeva imati slučaj povrede načela zabrane retroaktivnosti. U ovakvoj situaciji zakon ne garantuje sigurnost strankama u postupku. Mnoge zemlje, čak i one na zapadu, nisu izvršile implementaciju odredbi ugovora o zaštiti ljudskih prava i konvencija iz međunarodnog prava u domaće zakonodavstvo. Mislim da je to uglavnom iz političkih razloga. Ovaj problem bi mogao da se reši tako što bi u nacrt međunarodne konvencije ušla i posebna odredba po kojoj bi države bile obavezne da donesu zakon o implementaciji sporazuma u domaće zakonodavstvo, i ta obaveza bi bila vremenski ograničena. U suprotnom problem će i dalje da postoji.

Matijas Helman:

Imamo još pet minuta. Da li ima pitanja, komentara? Izvolite, gospodine Beljanski.

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu**Vladimir Beljanski, advokat, Novi Sad:**

Samo bih želeo da napravim jedan kratak osvrt u vezi sa temom koju smo načeli, a to je teret dokazivanja u ovom trećem obliku koji je, rekao bih, na granici između objektivne i subjektivne odgovornosti, a većina učesnika se složila da je to ipak subjektivna odgovornost. Međutim, u cilju davanja primata subjektivnoj odgovornosti, mislim da se ne može reći, a to je bilo spomenuto, da ukoliko se komandant pozove na to da zbog objektivnih razloga u određenoj situaciji nije mogao da zna šta se događa, ili zbog određenih razloga nije mogao da spreči to što se događa, da u tom slučaju na njemu leži teret dokazivanja tih činjenica. Takvim stavom praktično derogiramo pretpostavku nevinosti i dajemo primat objektivnoj odgovornosti nad subjektivnom. U svakom slučaju, bez obzira da li se on na to poziva, postoji obaveza tužilaštva da dokaže da je on morao to da zna, ili da je mogao da zna, ili da je mogao nešto da preduzme. Samo toliko, hvala.

Matijas Helman:

Da li neko želi da odgovori. O ovoj temi će svakako biti govora i na sledećoj sesiji kada ćemo govoriti s tužilačkog aspekta o dokazivanju komandne odgovornosti i, naravno, na drugom delu konferencije u Zagrebu kada će se govoriti o odbrani optuženih po osnovu komandne odgovornosti. Da li neko ima možda neki komentar? Poslednji poziv za pitanje, ili komentare u ovoj sesiji. Gospodin Šahović, molim vas samo kratko jer imamo samo nekoliko minuta.

Milan Šahović:

Samo kratko. Mislim da ovo pitanje objektivne i subjektivne odgovornosti ne može da reši pitanje karaktera komandne odgovornosti, niti je to toliko bitno za našu današnju diskusiju. Za nas je mnogo bitniji drugi aspekt, mogućnost primene ovog instituta u praksi, sudskoj praksi i u okviru nacionalnih zakonodavstava, tako da ćemo se morati vratiti na ovo pitanje, ali iz jednog drugog ugla.

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu**Istraga i krivično gonjenje po komandnoj odgovornosti pred MKSJ****Matijas Helman:**

Sada počinje treća sesija i imam zadovoljstvo da pozdravim gospodina Endrjua Kejlja (Andrew Cayley) koji je upravo stigao iz Haga. Gospodin Kejli je studirao prava na Univerzitetu u Londonu (University College of London), bio je advokat, nakon toga je bio vojni tužilac, radi u Tribunalu od 1994. godine i sada ima funkciju višeg sudskog zastupnika u Tužilaštvu Haškog tribunala.

Pre nego što dam reč gospodinu Kejlju, želim da vam saopštim nekoliko tehničkih detalja. Nadam se da ispred sebe imate materijal sa naslovom Uobičajeni zahtevi po članu 7 stav 1 Statuta Haškog tribunala. To je propratni materijal koji ide uz predavanje gospodina Kejlja. Takođe, u radnom materijalu koji ste dobili, imate i na papiru izdvojen član 7 Statuta Tribunala koji je relevantan član s obzirom da prelazimo na temu prakse Haškog suda po pitanju komandne odgovornosti. Gospodine Kejli, imate reč.

Endrju Kejli (Andrew Cayley), viši sudski zastupnik, Tužilaštvo, MKSJ

Dobar dan, dame i gospodo. Želim da vam se zahvalim na pozivu da učestvujem na ovom skupu. Želeo sam da vam na početku kažem nešto o mom profesionalnom radu u Tribunalu, ali sam primetio da su vam ti podaci već saopšteni. Od tri najvažnija slučaja u kojima sam lično učestvovao, mogu da primetim da su ovde u sali prisutni branioci iz dva slučaja. Nadam se da mi neće dozvoliti da predahnem, a to su bez svake sumnje činili tokom većeg dela prethodne četiri godine. Prvi slučaj u kome sam bio u ulozi tužioca bilo je suđenje general-majoru Tihomiru Blaškiću, između 1997. i 1999. godine. Nakon toga bio sam tužilac na suđenju generalu Krstiću zbog zločina u Srebrenici, kao i na suđenju generalu Taliću zbog zločina u Krajini tokom 1992. godine. Na kraju, učestvovao sam u, za mene, najvećem izazovu do sada, bio sam tužilac u slučaju članova OVK-a, koji se terete za zločine koje su počinili na Kosovu tokom 1998. godine. S obzirom na ove činjenice, nadam se da imam dovoljno izbalansirano

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

iskustvo pred Tribunalom, što mi je možda dalo mogućnost da imam širi uvid u sve elemente rata na ovim prostorima.

Na kraju svog izlaganja pokazaću vam neke dokumente. Svi ti dokumenti su dostupni javnosti, a radi se o nekoliko dokumenata iz *slučaja Blaškić*, koji se trenutno nalazi pred Žalbenim većem, kao i nekoliko dokumenata iz *slučaja Talić*, koji će uskoro biti okončan zbog teške bolesti optuženog. Nisam doneo ove dokumente kako bih započeo diskusiju sa vama o odgovornosti optuženih i radije ne bih ulazio u to, posebno u *slučaju Blaškić*, s obzirom da se slučaj nalazi pred Žalbenim većem. Razlog zbog čega sam vam doneo ove dokumente je taj da bih pokazao kako se utvrđuje hijerarhija unutar jedne organizacije i kako se utvrđuje saznanje o zločinu. Dakle, to je jedini razlog, i u tom pravcu sva pitanja su dobrodošla, ali meritorne činjenice iz ovih slučajeva nisu predmet mog današnjeg izlaganja.

Želim da zajedno ukratko prođemo kroz osnovni vodič iz krivičnog prava za tužioca. Predavač koji će vam se obratiti posle mene, govoriće detaljnije o pravu, on je stručnjak za tu oblast. Ja, kao i najverovatnije većina tužilaca, imam dovoljno znanja da se provučem u sudnici. Ja sam čovek činjenica i isključivo se bavim činjenicama. Ipak, moram biti upoznat uopšte sa osnovnim komponentama prava, kako bih mogao te činjenice da primenim u skladu sa pravom. Govoreći o osnovama krivične odgovornosti u Statutu Haškog tribunala, moramo odmah obratiti pažnju na član 7(1) i 7(3) Statuta. Ove odredbe uspostavljaju osnovne oblike odgovornosti za lica koja su optužena da su počinila krivična dela predviđena Statutom Haškog tribunala. Član 7(1) Statuta odnosi se na neposredno izvršenje. Odredbe ovog člana su verovatno veoma slične i odredbama vašeg krivičnog zakona o kome će verovatno biti više reči sutra. Odredbe člana 7(3) regulišu odgovornost za zločine koji nisu sprečeni, ili nekažnjavanje počinilaca. Ovo je poseban oblik krivične odgovornosti, koji je prvi put prepoznat tokom Drugog svetskog rata, a kasnije pretočen u odredbe Dopunskog protokola I iz 1977. godine uz Ženevske konvencije iz 1949. godine, a onda je ovom obliku odgovornosti posvećeno i mesto u članu 7(3) Statuta Haškog tribunala.

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

Dozvolite mi da samo kratko kažem nešto o članu 7(1). Jasno mi je da se obraćam pravnicima, pa se unapred izvinjavam ako iznosim stvari koje već znate, ali sam smatrao da je veoma važno da vas upoznam sa time da mnogi koncepti koje mi koristimo pred Tribunalom, jesu koncepti koje i vi takođe koristite u vašem krivičnom pravu. Očigledno je da član 7(1) reguliše neposredno izvršenje, i za to su potrebna dva uslova: *mens rea* i *actus reus*. Što se tiče elementa *mens rea*, pravo koje se koristi pred Tribunalom prepoznaje direktnu nameru (direktni umišljaj), a to je koncept koji postoji u vašem, i svakako u engleskom pravu, gde optuženi namerava da putem svojih radnji proizvede željeni rezultat ili posledicu. Mislim da je na drugoj strani materijala koji ste dobili to prevedeno na srpski jezik. Ipak, mnogo značajni segment *mens rea* je indirektna namera (eventualni umišljaj) – *dolus eventualis*, koja je ponovo koncept koji imate u vašem pravu. U suštini *dolus eventualis* opisuje granicu između namere i nehata, gde je optuženi svestan da će njegove radnje prouzrokovati relevantni rezultat ili posledicu, ali nastavlja sa preduzimanjem tih radnji i prihvata posledicu. U mom pravnom sistemu to se zove *recklessness*, i tu je dovoljna namera sa neophodnom radnjom izvršenja krivičnog dela ubistva. Verujem da je to tako i u vašem pravu.

Sledeća tačka koju želim ukratko da pomenem je pitanje krivice usled nečinjenja. Takođe, ovo je prepoznato u sudskoj praksi Haškog tribunala. To je propust da se deluje suprotno od činjenja, i tu postoji veliki broj slučajeva o kojima će kasnije govoriti moje kolege. Naime, klasičan primer za ovo je slučaj iz Drugog svetskog rata, u kome je nemački vojnik sprovodio britanske pilote koji su iskočili iz zapaljenog aviona. Tokom sprovođenja britanskih pilota u zatvor, nemački vojnik je pilote vodio kroz masu gnevnih civila koji su počeli da ih tuku do smrti, dok je vojnik samo stajao po strani. U ovom slučaju je utvrđeno da je vojnik imao dužnost da zaštiti pilote i da je njegov propust da to učini bio dovoljan za utvrđivanje *mens rea*. On je samo stajao, nije preduzeo apsolutno ništa i gledao je kako su piloti tučeni do smrti. Nemački vojnik je proglašen krivim za ubistvo. Ovaj slučaj je uticao na sudsku praksu Haškog tribunala. Ovde bih takođe dodao da dužnost činjenja nije neograničena, lica koja imaju obavezu da preduzmu određene radnje moraju biti u poziciji da ih preduzmu.

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

Drugim rečima, od običnog posmatrača koji nije ni u kakvoj vezi sa događajima ne očekuje se da deluje.

Kao što možete videti iz člana 7(1) Statuta MKSJ-a, postoji nekoliko oblika krivične odgovornosti: planiranje, podsticanje, izvršenje, naređivanje, pomaganje i učestvovanje u planiranju. U prvim optužnicama pred Tribunalom bili su zastupljeni svi oblici odgovornosti. Bilo je određenih kritika, koje su verovatno bile opravdane, da je ova činjenica znatno otežala položaj odbrane u cilju pripreme slučajeva, s obzirom da je tužilac mogao da izabere bilo koji oblik odgovornosti do koga su vodili dokazi. Bilo je i kritike od strane Žalbenog veća, koje je smatralo da tužilac treba da suzi broj oblika odgovornosti koje su predviđene Statutom, kako bi odbrana mogla u potpunosti da shvati suštinu slučaja i da zna u kom pravcu se kreće dokazni materijal. Još uvek izgleda da je prihvatljivo primenjivanje različitih oblika odgovornosti, kako alternativno, tako i kumulativno. Iako se lično ne mogu složiti sa tim konceptom, mislim da će naredni predavači govoriti o tome.

Sada prelazimo na treću stranu radnog materijala, planiranje. Planiranje je prvi oblik odgovornosti po članu 7(1), a naziv ovog oblika odgovornosti dovoljno govori o njemu samom. Prema Statutu, mora da postoji plan za počinjenje zločina: plan da se poćini ratni zloćin, plan da se povrede Źenevske konvencije, plan da se poćini zloćin protiv ćovećnosti, plan da se poćini genocid. OptuŹeni moŹe da planira bilo samostalno, ili u grupi, iako je mnogo logićnije da ukoliko postoji planiranje, ono obuhvata viće od jedne od osobe. Zloćin koji je poćinjen mora biti predvićen planom i optuŹeni mora imati *mens rea* za zloćin – on mora da ima nameru za zloćin protiv ćovećnosti, ubistvo na primer, ili mora biti svestan dovoljne verovatnoće da zloćin predstavlja posledicu plana. Daću vam jedan primer. Ako planirate, ili ste deo plana za nasilno etnićko ćišćenje regiona, nije nerazumno reći da moguća posledica nasilnog etnićkog ćišćenja regiona moŹe biti i ubistvo. Ovakav stav je utvrćen i u sudskoj praksi Haćkog tribunala.

Prelazimo na sledeći oblik odgovornosti, podsticanje. Po mom sećanju, i ovaj oblik odgovornosti postoji u vaćem krivićnom zakono-

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

davstvu. Zločin sam po sebi, tj. ubistvo je počinjeno od strane druge osobe, a ne optuženog, ali je optuženi prouzrokovao krivično delo ili je izvršio odlučujući uticaj da druga osoba izvrši zločin. Odlučujući faktor koji bi trebalo da bude relevantan za podsticanje je ohrabrivanje, davanje novca, pretnje, pozivi na lojalnost, patriotizam i propaganda. Sve ovo bi trebalo da se smatra dovoljnim za podsticanje. Podsticanje može biti izraženo ili implicirano nečinjenjem. Daću vam primer nečinjena: komandant koji je svestan da njegovi vojnici tokom vojnih akcija redovno ubijaju civile, i ne preduzme apsolutno ništa da spreči ili kazni ove zločine u različitim prilikama, može se tretirati kao podstrekač ubistva, propuštanjem da spreči ili kazni. To je takođe deo sudske prakse MKSJ-a i to je u potpunosti opravdano.

Sledeći oblik krivične odgovornosti je naređivanje. Prelazimo na sledeću stranu, stranu br. 4. Mislim da sama reč naređivanje govori dovoljno sama o sebi. Očigledno je da je kod naređivanja zločin počinjen od strane drugog lica, a ne od strane optuženog koji je zapravo naredbodavac zločina i koji se najčešće nalazi na poziciji vlasti. Ovo ne mora nužno da znači da je unutar hijerarhije standardne vojne organizacije neko lice moglo da ima ovlašćenja nad paravojnom ili kriminalnom grupom koja čini zločine, ali počinio zločina moraju da deluju u skladu sa naređenjima optuženog. Ljudi me često pitaju da li je potrebno priložiti pisana naređenja. Ovo pitanje je suština svih rasprava u većini slučajeva u kojima sam učestvovao. Uvek je bilo isticano da nisu postojala pisana naređenja za počinjenje zločina. S obzirom da sam vojno lice, mogu da kažem da bi bilo koji komandant bio potpuno lud ukoliko bi izdavao pisana naređenja za počinjenje zločina, kojima bi bio stvoren pisani dokaz kriminalnog delovanja. U slučajevima pred Tribunalom izdavanje naređenja morate dokazivati putem posrednih dokaza. Postoji nekoliko faktora koje je sud prihvatio kao indikaciju i nagoveštaj da su izdata neka naređenja, o čemu će više govoriti sledeći govornik. Za koji trenutak, kada vam budem govorio o nekim određenim dokumentima, moću ću da dotaknem neke oblasti.

Termin "počinio" predstavlja sledeći oblik odgovornosti sadržan u članu 7(1). Ovo je takođe oblik odgovornosti koji je sadržan u vašem krivičnom zakonodavstvu. U pitanju je individualno izvršenje zločina,

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

dakle, pojedinac koji je izvršilac ubistva. Nakon ovoga imamo još tri forme odgovornosti sadržane u Statutu Tribunala, koje se mogu obuhvatiti izrazom saizvršilaštvo ili udruženi zločinački poduhvat. Kao tužilac, povremeno se preispitujem da li postoji razlika između ovih oblika odgovornosti. Stručnjaci mi kažu da postoji razlika, ali meni se čini da su činjenice iste za sve ove oblike. Pod prvim oblikom udruženog zločinačkog poduhvata ili saizvršilaštva podrazumeva se učešće više ljudi u izvršenju zločina, ili postojanje plana da se izvrši zločin predviđen Statutom Haškog tribunala. Mora se dokazati da je optuženi bio deo tog plana i da je imao nameru da izvrši zločin. Daću vam jedan primer, a to je *slučaj Furundžija*, gde imate klasičan primer saizvršilaštva. Optuženi je držao žensku žrtvu dok je bila silovana od strane drugog lica. Ovo je najprostiji oblik saizvršilaštva koji je, pretpostavljam, identičan i u vašem pravu kod krivičnog dela silovanja, kada dva lica počine ovo delo. U okviru sudske prakse Tribunala ovaj koncept je proširen i obuhvata i slučajeve u kojima optuženi nije neposredno učestvovao u izvršenju zločina, ali je prosto bio deo plana da se zločin počini. Dakle, optuženi je učestvovao u planiranju, dok su druga lica učestvovala u samom izvršenju. Do sada ste mogli da uočite da postoji mnogo preklapanja između različitih oblika odgovornosti predviđenih članom 7(1). Mnogi oblici ponašanja, s moje tačke gledišta, kao i po mišljenju mnogo drugih ljudi, kao i sudija takođe, mogli bi biti svrstani u različite oblike odgovornosti. Razlog za to je, naravno, i međunarodno krivično pravo koje se još uvek nalazi u fazi razvoja. Ovo je veoma mlada oblast prava, koja još uvek nije dostigla takav stepen sofisticiranosti da bismo bili u stanju da podvedemo različite forme ponašanja pod određeni oblik odgovornosti. Mislim da će za ovako nešto biti potrebno da prođu decenije.

Drugi oblik udruženog zločinačkog poduhvata, meni lično, uvek zvuči neverovatno slično kao i prvi oblik, ali je ipak malo drugačiji i zahteva različit činjenični osnov. I ovaj oblik podrazumeva učešće više ljudi u izvršenju zločina, ili u planu da se počini zločin predviđen Statutom (genocid, zločin protiv čovečnosti, ratni zločini), da je optuženi deo tog plana, a na kraju da je optuženi imao saznanje o sistematskom mučenju, kao i da je imao nameru da nastavi sa planom sistematskog mučenja. Sada će neko odmah pomisliti na logore smrti. Upravo je zbog ovoga i predviđen ovaj oblik udruženog zloči-

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

načkog poduhvata. Lice koje učestvuje u rukovođenju logorom može biti krivično odgovorno za događaje unutar tog logora, ukoliko se nalazi na takvom položaju sa koga može uticati na te događaje. Ako je neko samo kuvar u logoru, to ga ne čini odgovornim za ubistva i batinjanja koja se unutar logora dešavaju. To zaista zavisi od položaja optuženog.

Poslednja forma ovog oblika saizvršilaštva je treći oblik udruženog zločinačkog poduhvata. Ovaj oblik je, takođe, veoma sličan sa prethodna dva oblika, jedina razlika je ta da se optuženi može smatrati odgovornim za zločine za koje se moglo predvideti da će biti počinjeni od strane članova grupe. Dakle, drugim rečima, optuženi je bio deo plana, on nije imao nameru da se određeni zločini počine, nije želeo da se dogodi ubistvo, ali se ubistvo dogodilo, a činjenice ukazuju da se ubistvo moglo predvideti iz plana u kome je optuženi učestvovao. Nehat nije dovoljan, a to je taj test predvidljivosti koji je deo jedne nejasno definisane oblasti koja se ispoljava naročito u praksi, a to je u stvari – granica između nehata i namere (umišljaja). Ipak, da nema ovog oblika, mislim da bi se mnogi izvukli sa zločinima u koje su bili umešani.

Sada idemo na poslednju stranicu ovog radnog materijala. Na redu je poslednji oblik odgovornosti: pomaganje (aiding and abetting). Koliko sam shvatio i ovo je koncept koji vi imate u vašem krivičnom zakonu. U suštini, optuženi svojim ponašanjem doprinosi, suštinski doprinosi počinjenju zločina od strane drugog lica. Za ovaj oblik odgovornosti nije potrebno planiranje. Primeri za ovo bi bili dostavljanje oružja licima koja čine zločine, čuvanje straže dok drugi izvršavaju zločine, kao i klasičan primer slučaja pljačke banke – prevoženje počinilaca na mesto zločina.

Ovo je ono što bih ja mogao da nazovem kratak vodič za tužioce kroz član 7(1) Statuta Haškog tribunala. Nakon proučavanja vašeg krivičnog zakona, siguran sam da ćete mi reći ukoliko sam negde pogrešio. Čini mi se da se veći deo srpskog krivičnog zakona može primeniti na ove oblike odgovornosti, mada je vaše pravo razvijenije, upravo iz razloga što je starije. Ovi koncepti su vremenski duže korišćeni u Srbiji nego što je to slučaj u Hagu. Mi se oslanjamo na

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

veoma ograničenu sudsku praksu iz perioda Drugog svetskog rata, i na još malobrojniju sudsku praksu iz Prvog svetskog rata.

Sada prelazimo na oblast koja je jedinstvena u međunarodnom krivičnom pravu, član 7(3) Statuta Haškog tribunala. Ovaj institut se često naziva komandna odgovornost, mada mislim da je to neopravdano, jer se odredbe člana 7(1) takođe odnose na komandnu odgovornost. To sada nije toliko važno, ovaj institut se jednostavno tako zove. Neću ulaziti u razmatranje istorije doktrine komandne odgovornosti, zato što je prethodni predavač o tome govorio. No, kao čovek iz vojske, mislim da je ovaj institut veoma jasan i razumljiv. U britanskoj vojsci, odgovornost je uvek išla zajedno sa komandom. Ukoliko imate privilegiju komandovanja, vi takođe preuzimate i odgovornost. Ako prihvatite privilegiju komandovanja, morate biti odgovorni za ono što čine jedinice pod vašom komandom. Takva vrsta odgovornosti je mnogo veća od odgovornosti koju ima civilno lice. Odredbe člana 7(3) se takođe mogu primeniti i na civilna lica koja se nalaze na određenim funkcijama na vlasti, ali po mom mišljenju, u budućnosti će se primenjivati na vojne komandante zbog uslova koji su neophodni da se ispune kako bi neko bio odgovoran po članu 7(3).

U suštini postoje četiri neophodna uslova: prvi uslov je postojanje krivičnog dela; drugi uslov je da je optuženi efektivno koristio svoju vlast nad licima koja su počinila zločine; treći uslov je da optuženi mora da ima saznanje o izvršenom zločinu; i četvrti uslov je da optuženi nije sprečio zločin ili nije kaznio počinioca zločina. Vlast mogu da vrše vojna ili civilna lica, ali tu nije potrebno utvrditi striktnu hijerarhiju, već je potrebno samo da se dokaže da je optuženi imao efektivnu vlast, ili mogućnost da komanduje ili kontroliše počinioca zločina. Znatan uticaj nije dovoljan faktor. Optuženi mora da ima saznanje da su zločini počinjeni i ovo se može dokazati neposrednim ili posrednim dokaznim sredstvima. U okviru ovog sazajnog uslova, takođe je prihvatljivo za tužioca da dokaže da je optuženi imao razloga da zna da su počinjeni zločini. Međutim, u suštini ovo se odnosi na optuženog kome su bile predočene određene informacije, na osnovu kojih bi normalni kompetentni vojni komandant, ili civilno lice na položaju vlasti, sproveo dalju istragu. Dovoljno je za tužioca da kaže da je vojni ili civilni komandant trebalo da preduzme dalju istragu,

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

trebalo je da bude upoznat sa događajem. Tu mora da postoji određena informacija koja bi komandanta uputila da zatraži dalje informacije.

Kakve mere optuženi mora da preduzme kako bi sprečio ili kaznio? To moraju da budu mere za koje je nadređeni ovlašćen da ih preduzme, ali to ne moraju da budu samo mere koje su propisane zakonom. To je ono što sud smatra da treba da budu "razumne mere" koje vojni komandant, ili civilno nadređeno lice, treba da preduzme u određenim okolnostima. Komandant se ne može prosto sakriti iza zakona i tvrditi da je bio ograničen zakonom u pogledu njegovog delovanja. Ali ponavljam, stepen mera koje optuženi mora da preduzme zavisi i od toga koliko je on imao efektivnu kontrolu i stvarnu sposobnost da kontroliše podređene. Ovo je jedan opšti kriterijum, ali ono što ja mogu reći je da to sve zavisi i od činjenica u slučaju.

Sada ću preći na činjenice iz nekih slučajeva i daću vam opšti prikaz onoga što sam naučio prethodnih godina. Pre svega želim da vam kažem da istraga ratnih zločina, i zastupanje optužnice u ovim slučajevima, gotovo su isti kao i istraga i zastupanje optužnice pred domaćim sudovima. Mislim da su određene teškoće prouzrokovane protekom vremena između počinjena zločina i njegove istrage, ali i, što je na primer problem međunarodne zajednice, da se dobije pristup mestu zločina. Takođe nam je neophodna saradnja sa onim licima koja znaju šta se dogodilo, a pri tom nisu žrtve zločina. Žrtve nisu uvek pouzdan izvor i često je najbolji dokaz kombinacija svedočenja žrtava i svedočenja ljudi koji su učestvovali u zločinu. Samo u poslednjim godinama smo uspeli da obezbedimo saradnju svedoka-insajdera i počinilaca koji su svojevremeno saradivali sa nama i saopštavali nam šta se zapravo desilo na terenu.

Da ponovim, uslovi za dokazivanje postojanja komandne odgovornosti su - šta se dogodilo, kada se to dogodilo, kako se to dogodilo, gde se dogodilo, koliko dugo se to događalo. Pitanje koliko je dugo trajao zločin je zapravo veoma važno sa aspekta vođenja istrage za ratne zločine. Trajanje zločina očigledno utiče na sposobnost tužioca da utvrdi da je optuženi/komandant bio obavešten o zločinima, ili na sposobnost odbrane da dokaže da vojni ili civilni starešina

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

nije bio obavešten o zločinima. Što je duži vremenski period tokom kojeg se čine zločini, to je teže za optuženog da tvrdi da nije znao. Da li se zločin dogodio bilo gde na drugom mestu na isti način? Ako se zločin dogodio u drugoj državi na potpuno isti način, neko može da zaključi da je plan imao *modus operandi*.

Vremenom sam naučio kako da budem obazriviji u odnosu na svedočenja preživelih. U nekim slučajevima pojedinci govore istinu, u nekim preteruju, u nekim slučajevima sećanje im je oslabilo usled protoka vremena, ili je pomućeno usled stresa. U slučajevima u kojima sam ja učestvovao ljudi su govorili istinu o onome što se dogodilo. Ova svedočenja su bila podržana od strane počinilaca koji su hteli da sarađuju i koji su potvrdili sa su se zločini dogodili na mestima tačno kako su ih žrtve opisale. Preživelim postavljamo pitanja koja se tiču njihove sposobnosti da prepoznaju vojne jedinice/snage koje su počinile zločin. Često žrtve ne mogu da prepoznaju počinioce, ali mogu da kažu da li su to bili pripadnici policije, vojske, da li su to bili samo članovi neke kriminalne bande, ili pripadnici paravojnih formacija. Kakve boje je bila uniforma koju su nosili pripadnici? Da li ste videli neke ambleme ili simbole? Da li ste prepoznali nekoga? Da li su vaše komšije bile uključene? Da li ste čuli da su izdavana neka naređenja?

Očigledno je da je vojna i politička analiza veoma važna za rad Tribunala, i tu postoje dva tima koja rade na ovim pitanjima. Imamo vojnoanalitički tim sačinjen od bivših vojnih oficira iz čitavog sveta, od kojih su mnogi bili vojni analitičari u svojim zemljama. Na osnovu dokumenata i dokaza prikupljenih od počinilaca-saradnika, oni utvrđuju koje su vojne ili policijske snage imale kontrolu na području na kome su počinjeni zločini. Oni istražuju stotine hiljada strana dokumenata koje je tužilac preuzeo iz bivše Jugoslavije i pokušavaju da povežu događaje koji su se dogodili na područjima gde su ovi dokumenti bili izdati. Takođe analiziraju intervjue sa vojnim i policijskim oficirima koji su bili identifikovani kao komandanti u to vreme. Tek od 1997. godine, Tužilaštvo je uspelo da prikupi dokaze od podređenih/optuženih koji su bili spremni da istupe i da iskreno govore o događajima koji su se desili na terenu. Poslednjih godina smo uspeli da prikupimo veliki broj dokumenata, a jedan broj smo obezbedili i preko vlada država koje su

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

htele da saraduju sa Tribunalom. Prikupili smo i dokumente koji su bili zaplenjeni od neprijateljskih snaga tokom raznih sukoba na teritoriji bivše Jugoslavije. Do određenih dokumenata smo dolazili i putem naredbi izdatih od strane Tužilaštva ili pretresnog veća, takođe i preko svedoka, kao i od strane anonimnih izvora čiji se dokumenti jednostavno pojave u našoj kancelariji. Pojedinci nam donose dokumente za koje misle da mogu da nam budu veoma korisni – neki dokumenti koji su nam u prošlosti poslani bili su zaista neverovatni. Naravno, uvek tu postoji sumnja u verodostojnost i istinitost dokumenata. Za mnoge od njih je dokazano da su bili potpuno istiniti. Takođe, imamo pristup i presretnutim radio i telefonskim komunikacijama. U skoro svim sukobima širom sveta neprijateljske snage međusobno prislušuju telefonske i radio veze. Tribunal je uspeo da obezbedi mnoge korisne razgovore koji su se odvijali preko telefona, ili preko vojnih komunikacija, koji su ukazivali na postojanje saznanja ili krivice.

Svedoci-insajderi su najčešće lica koja se nalaze u komandnom lancu, ili kao nadređeni ili kao podređeni u odnosu na optuženog, koji su spremni da saraduju sa Tužilaštvom, a sa ciljem da ne budu krivično gonjeni. Neću koristiti termin imunitet, zato što tužilac ne može da garantuje imunitet ovim licima kada su u pitanju procesuiranja ratnih zločina pred domaćim sudovima. U suštini, tužilac može da odluči da ne procesuirao ovo lice, ili može sa njim da sklopi sporazum o priznanju krivice što bi dovelo do smanjenja kazne na osnovu saradnje tog lica sa Tužilaštvom. Realna je ocena da je skoro nemoguće da obimna suđenja za ratne zločine budu uspešno procesuirana bez učešća svedoka-insajdera, bez učešća lica koja su imala saznanja, a i praktično učestvovala u događajima na terenu. Pismeni dokumenti govore o događaju, ali samo oni koji su učestvovali u događajima mogu da predstave dokumente na pravi način i da objasne tužiocu i braniocima šta su oni značili u datom trenutku. Moje lično iskustvo me je naučilo da tužilac mora uvek da bude dobro pripremljen i u svakom trenutku spreman da pokaže da poseduje isti nivo saznanja o događaju kao i svedok-insajder koga saslušava. Upravo iz ovog razloga tužiocu su potrebni dokumenti. Drugo pitanje koje se javlja u okviru naše sudske prakse je da li takvo lice saslušati kao osumnjičenog ili kao svedoka. U okviru naše sudske prakse koristi se klasično pravilo *common law* sistema gde, ako se neko lice saslušava

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

u svojstvu osumnjičenog, to lice nema obavezu da u svom iskazu tereti sebe, a može i da se brani ćutanjem. Ovo je univerzalno pravo prepoznato i u međunarodnom pravu. Definicija osumnjičenog iz Statuta Haškog tribunala je data veoma široko, tako da se svako lice koje je povezano sa ratom može automatski podvesti pod kategoriju osumnjičenog. U mnogim slučajevima, posle dužih ispitivanja postaje očigledno da je osoba ipak svedok događaja, a ne osumnjičeni. Ako je neko zainteresovan, mogu detaljnije da govorim o pojmu osumnjičenog na način kako je to definisano u Statutu, a ta definicija je veoma široko postavljena.

Sada ću proći kroz nekoliko dokumenata koje sam koristio u prošlosti. Prvi set dokumenata smo koristili kako bismo utvrdili strukturu komandnog lanca u *slučaju Blaškić*. Gospodin Nobilo je veoma dobro upoznat sa ovim dokumentima i on se verovatno neće složiti sa mnom kada se radi o zaključcima do kojih sam došao. Bez obzira na to, želim da vam pokažem kako se dokument koristi pred Tribunalom u cilju utvrđivanja strukture komandnog lanca, a gde tužilac nema apsolutno nikakva saznanja o tome kako je na početku ta hijerarhija uspostavljena, a ni kako je uopšte funkcionisao komandni lanac u praksi. Zamolio bih samo da se uključi projektor. Dozvolite mi da od samog početka budem veoma jasan kada su u pitanju dokumenti koje ću vam pokazati. Ne želim da u ime Tužilaštva ocenjujem odgovornost lica koja se pominju u ovim naređenjima. U pitanju su javni dokumenti, a po mom iskrenom mišljenju tokom *slučaja Blaškić* ovi dokumenti su veoma konkretno pokazali vojnu hijerarhiju koja je stvarana tokom 1992. godine.

Prvi dokument koju ću vam pokazati, tužilac je pribavio u ranim danima Tribunala. U suštini, vi ovde možete da vidite da je pokojni dr Franjo Tuđman postavio, takođe, pokojnog generala Janka Bobetka na mesto komandanta svih hrvatskih jedinica na južnom frontu. Termin na koji posebno želim da vam skrenem pažnju je "južni front", videćete da se taj termin pojavljuje i u narednim dokumentima što nam je dalo mogućnost da proširimo komandni lanac. Dakle, ovde imate Franju Tuđmana, predsednika Hrvatske, a ovde imate generala Janka Bobetka. Komandni lanac ovde može biti primenjen, ili izveden iz činjenice da je Franjo Tuđman postavio generala Janka Bobetka,

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

dakle, tu mora da postoji pretpostavka nadređenosti jednog u odnosu na drugog. Ponavljam još jednom da je ovo bio javni dokument, a mislim da je 1997. ili 1998. godine general Bobetko izdao autobiografiju u koju je uneo i određen broj naredjenja koja je on izdao tokom rata. Zaboravio sam ime knjige, ali mislim da se zvala Sve moje bitke, gospodin Nobilo može da me podseti.

Anto Nobilo:

Sve moje bitke.

Endrju Kejli:

Sve moje bitke. Kao mnogi stariji vojni oficiri, general Bobetko je napisao priču o svom životu. U toj knjizi se nalaze veoma važni dokumenti koji praktično grade komandni lanac Hrvatske vojske i Hrvatskog veća odbrane (HVO). U sledećem dokumentu, koji ću vam pokazati, možete opet videti termin "južni front" koji se pojavio i u prvom dokumentu koji je izdao Franjo Tuđman. Potpis generala Bobetka se vidi na poslednjoj strani dokumenta, ali neću vam ga sada pokazivati, vidi se potpis sa činom generala. Iz ovog dokumenta se može zaključiti da je sledeći nivo komande bilo istureno zborna mesto, ili istureni komandni položaj u Grudi, Bosna i Hercegovina. Na ovom nivou možemo da povežemo liniju od Franje Tuđmana preko Bobetka do isturenog komandnog mesta u Bosni. Oficir odgovoran u isturenom komandnom mestu u to vreme bio je pukovnik Petković, koji je kasnije postao komandant HVO, Hrvatske vojske u Bosni. Kao što se može videti iz ovog dokumenta, komanda i kontrola komande su funkcionisale, a postojao je i odnos nadređenih i podređenih. Naređenje koje ćete sada videti je hitno izdato kako bi se postigla efikasnija operativna komanda i kako bi general Ante Roso postao odgovoran za region Livna. On je bio direktno podređen komandi u Grudi i toj komandi je podnosio sve zahteve i izveštaje. Da budemo iskreni, ovo nam ukazuje da se tada zapravo formirala vojska. To nije bila vojska kao u Britaniji, koja je imala stotine godina iskustva sa funkcionisanjem komandne hijerarhije. Ovi dokumenti nam pokazuju da je tamo postojala hijerarhijska struktura koja se formirala

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

i da je postojala komunikacija između štabova, što pruža dokaz da je komandna struktura postojala.

Pokazaću vam poslednji dokument iz ove serije koji nas zapravo vodi do slučaja kojim smo se gospodin Nobilo i ja bavili skoro pune dve godine, a na kome gospodin Nobilo još uvek radi. Iz ovog dokumenta se može videti kako general Bobetko uspostavlja istureno zborna mesto (istureni komandni položaj) u centralnoj Bosni, u Gornjem Vakufu. Iz dokumenta se vidi da je istureno zborna mesto bilo prebačeno iz Gornjeg Vakufa u Vitez. Štab u Vitezu, zajedno sa generalom Tihomirom Blaškićem. Ovaj štab bio je predmet žustrog krivičnog postupka koji je trajao dve godine. Nakon Žarka Tole i nekih drugih ljudi, general Blaškić je postao komandant operativne zone centralna Bosna, a pod njegovom nadležnošću bilo je nekoliko opština. Jedina poenta na koju ja želim da ukažem je da se putem dokumenata može dokazati struktura, analizom se može dokazati vojna struktura, i to veoma čvrsta struktura koju odbrana teško može da opovrgne.

Želim da idemo dalje i da vam na kratko pokažem i druge dokumente. Jedna od oblasti dokazivanja, koju je bilo u velikom broju slučajeva neophodno sprovesti, jeste saradnja između policije i vojske. U mnogobrojnim akcijama koje su se preduzimale na prostoru bivše Jugoslavije, kada su činjeni zločini, zajedno su učestvovali vojska i policija. U takvim slučajevima vojska je prebacivala odgovornost na policiju, dok je policija činila obrnuto. Iz tog razloga je uvek korisno imati dokumente koji zapravo ukazuju na saradnju između ove dve strane. Ovo je dokument Prvog krajiškog korpusa vojske bosanskih Srba i videćete da je upućen generalštabu vojske bosanskih Srba. Ovo vam pokazujem jednostavno da biste mogli da vidite kako podređene jedinice redovno izveštavaju nadređene strukture. Tužilaštvo poseduje sve izveštaje Prvog krajiškog korpusa upućene glavnom štabu vojske bosanskih Srba. Glavni štab je bio veoma dobro informisan o svim aktivnostima podređenih korpusa. Na ovom dokumentu možete da vidite da komandant, ili ko god da je potpisao izveštaj u glavnom štabu, navodi da se nastavlja saradnja sa ministarstvom unutrašnjih poslova u vezi sa čišćenjem terena i konfisko-

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

vanjem oružja od ilegalnih formacija u Prijedoru, Sanskom mostu i Ključu.

Sada ću vam pokazati dokument Prvog krajiškog korpusa koji ukazuje na strukturu i elemente ove jedinice. Ovo je izveštaj koji je sačinjen krajem maja 1992. godine i ovde ćete videti da korpus identifikuje svoje konstitutivne jedinice. Ovo su brigade unutar korpusa. Ovakav jedan dokument pomaže tužiocu da razume organizaciju jedinice i da utvrdi komandni lanac određenih jedinica za koje je zainteresovan i za koje se vodi istraga.

Sada ćemo govoriti malo o elementu saznanja i obaveštenosti. Ovaj dokument je kompletno autentičan, a to mi je u međusobnom razgovoru potvrdio i autor ovog dokumenta. On je bio komandant Šeste partizanske brigade, ili Šeste brigade kako je bila poznatija u Bosni tokom 1992. godine. Možete videti sadržaj ovog dokumenta. Komandant uviđa da postoje vojnici iz njegove jedinice koji su skloni alkoholu i nedisciplini. Smatram da je malo preterao kada je upotrebio izraz genocid, ali to je bilo njegovo shvatanje onoga što se dešavalo u jedinici. On je zasigurno primetio da su vojnici pod njegovom komandom spaljivali i uništavali zgrade u kojima nije bilo neprijateljskih vojnika i da su zatvorenici bili zlostavljani. On je takođe primetio da su pojedinci bilo surovo tučeni i maltretirani, a da su nevini i bespomoćni ljudi bili napadani od strane jedinica koje su bile pod njegovom komandom. On je bio svestan da je bilo potrebno preduzeti neku akciju, disciplinsku ili krivičnu, protiv komandanata podređenih jedinica čiji su pripadnici činili zločine. Ali, nikakve disciplinske mere nisu nikada preduzete.

Sada bih želeo da vam pročitam transkript sa saslušanja osumnjičenog koji sam vodio sa komandantom brigade. Neću reći njegovo ime, jer zaista mislim da to sada nije važno. U pitanju je razgovor sa čovekom koji je bio pukovnik u JNA, a kasnije je bio pukovnik u Vojsci Republike Srpske. Pri kraju davanja izjave razgovarali smo jedan duži vremenski period i on je bio veoma iskren po pitanju onoga šta se desilo. Pitao sam ga sledeće: "Ovi zločini o kojima ste znali, masakr na mostu, ubistva u K., bili su opštepoznati u brigadi, zar ne? Nije bila tajna šta se dogodilo u K. i na mostu?" On je odgov-

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

orio da je to bilo opštepoznato i vlastima i svima ostalima. Rekao je da nije bila tajna. Moje sledeće pitanje je bilo: "Komandant brigade je znao, vi ste znali i civilna policija u X je znala?" Njegov odgovor je bio da su svi znali, da je znala vojna i civilna policija, da je rukovodstvo znalo, jer su oni bili ti koji su radili na uklanjanju i pokopavanju tela. Moje sledeće pitanje je bilo: "I opštinske vlasti su znale?" Odgovorio je: "Naravno da su znale." Moje sledeće pitanje je bilo: "Kada ste poslali vaše izveštaje komandantu korpusa o događajima s kraja maja i juna?" Njegov odgovor je bio: "Ne mogu tačno da se setim, ali sam ih sigurno sastavio i poslao." Moje sledeće pitanje je bilo: "Da li su ti izveštaji otišli i do glavnog štaba?" "Naravno da su otišli, to je bila naša obaveza." Ovo predstavlja element saznanja i to u njegovom najprostijem obliku. Svi koji su bili u lancu komande su znali, a niko ništa nije preduzeo.

Pokazaću vam jedan veoma interesantan dokument koji se tiče događaja u Prijedoru. Ovaj dokument je interesantan iz razloga što je sačinjen od strane komande Prvog krajiškog korpusa i upućen je podređenim jedinicama. Ovde imate slučaj da komanda korpusa izveštava podređenu operativnu grupu, dakle, izveštaj koji je poslat niz komandni lanac. Ono što je interesantno je to da ovim izveštajem korpus daje do znanja da je upoznat sa događanjima u Prijedoru. Jedan oficir iz korpusa je potvrdio da je ovo autentičan dokument.

[S obzirom da nije bilo mogućnosti da se grafoskopska projekcija dokumenta vidi dobro, tužilac Endrju Kejli je pročitao sadržinu dokumenta.]

Komandi operativne grupe Prijedor, na ličnost komandanta – Dobili smo sledeću informaciju i u celini vam je dostavljamo. Situacija u Prijedoru mogla bi se sažeti u ovu rečenicu: nikad manje discipline, nikad više samovolje. Zbog toga je opština na rubu anarhije, čak površna analiza pokazuje brojne frakcije, interesne grupe, razilaženje na svim mogućim pravcima.

U vojnoj policiji se nejedinstvo sve teže prikriva, na čelu čete vojne policije nalaze se poručnik Mile Jović i njegov zamenik Miloš Preradović. Obojca su na lošem glasu, pripisuju im se brojne nezakoni-

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

tosti, a i pojedini ljudi iz policije tvrde da mogu da im dokažu pojedine pljačke i zloupotrebe položaja. Njima je suprotstavljena jedinica Rajka Vučićevića, poručnika, komandira voda za obezbeđenje komande i komandanta. U Vučićevićevom vodu su, prema opštoj proceni, najbolji i najpošteniji prijedorski vojni policajci. Netrpeljivost između ovih jedinica je očita, a Vučićevićevi ljudi ne kriju razloge za ovo i otvoreno odbijaju da se stave pod komandu ljudi za koje smatraju da su kaljali lik vojnog policajca. Kako radi četa pod komandom poručnika Jovića vidi se i po tome da je Prijedor postao prava meta za pljačkaše koji stižu čak i sa Banije.

U Prijedoru je posebno na zlom glasu Izviđačko-diverzantska četa kojom je nekada komandovao major Zoran Karlica. Od njegove smrti do danas, ugled ove čete se neprekidno srozava. Njeni pripadnici su sada najpoznatiji rušitelji prijedorskih ugostiteljskih radnji, a u ovom poslednjem pohodu rasturili su osam kafića čiji su vlasnici srpske nacionalnosti. Tada je interventni vod vojne policije bio razoružan od strane pripadnika izviđačko-diverzantske čete u čiji sastav su posle Karličine smrti ušli ratni liferanti i profiteri. Za ovu četvu se vezuju i brojna ubistva civila, pljačke, privatna ubistva. Njeni pripadnici su se istakli i u akciji čišćenja Čarakova i to time što su ubijali civile, ženama čupali naušnice iz ušiju.

Još jedna zanimljivost, sada svi peru ruke od logora i prihvatnih centara pokušavajući da odgovornost prebace na nekog drugog za izdavanje naređenja za masovne likvidacije civila u logorima i centrima. Ovo je posebno izraženo posle posete stranih novinara Prijedoru, odnosno Omarskoj i Trnopolju. Čak su pojave izrade lažne dokumentacije antidatirane o svemu ovome. Međutim, tema je škakljiva, a izvori oskudni, pa će trebati više vremena da se završi ovaj deo posla. Utisak je da su u ovo sve umešani prsti ovdašnjeg Otadžbinskog fronta. Sigurno je jedno, nepotrebno prosuta krv Muslimana već počinje da nam se sveti. Postoji informacija da Muslimani isterani iz prijedorske opštine i oni koji su prebegli, a ranije ništa nisu radili protiv Republike Srpske, sada u Hrvatskoj prihvataju oružje i idu u rat protiv nas. Nekolicina takvih je zarobljena u Gradačcu. Osim toga, Muslimani isterani ili pobegli iz Prijedora u Hrvatskoj nasrću na sve

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

što je srpsko i Srbi u Hrvatskoj u njima sada imaju fanatične neprijatelje koje su im darovali prijedorski civilni i vojni organi.

Endrju Kejli:

Bez obzira na sadržaj ovog dokumenta, mislim da se svi možemo složiti da ovaj dokument ukazuje na saznanje. Pokazuje širok stepen saznanja unutar viših nivoa komandovanja o onome što se događalo u oblasti ove operativne grupe. Poslednji dokument koji želim da vam pokažem je izdat 1992. godine od strane vojnog tužilaštva Republike Srpske. U pitanju je jedan veoma detaljan dokument, koji u stvari predstavlja jednu vrstu vodiča za određivanje kriterijuma za krivično gonjenje, a koji takođe poznaje koncept komandne odgovornosti. Posedujem ovaj dokument u celini i ponovo naglašavam da sam dobio potvrdu da je on u potpunosti autentičan. "Ako oficiri samo otkriju da su jednice Vojske Republike Srpske, ili njihovi pripadnici, počinili ili čine zločine, a pri tom nisu preduzeli ništa da spreče zločine, ili krivično gone počinioce zločina, to ih čini odgovornim za ova krivična dela". Ovdje je odgovornost predviđena isto kao i u članu 7(3) Statuta Haškog tribunala. Zapravo, u ovom dokumentu, veći deo prava na koje se mi oslanjamo kada su u pitanju ratni zločini, zločini protiv čovečnosti, genocid, usklađen je sa opšteprihvaćenim međunarodnim standardima.

Razlog predstavljanja ovih dokumenata nije da se diskutuje o događajima, već jednostavno da vam se demonstrira značaj dokumenata u utvrđivanju strukture organizacije, koja je veoma važna kako za tužioce, tako i za odbranu. Drugi razlog je predstavljanje načina na koji su komandanti i podređeni dobijali saznanja o događajima na terenu. Ovakve dokumente je potrebno predstaviti svedocima-insajderima kako bismo od njih dobili odgovore. Želeo bih na kraju da vam dam još jedan primer komandanta brigade, veoma hrabrog čoveka, koji je, kada je ponovo ispitivan povodom masakra za koji on nije bio odgovoran, ustao i rekao da je odgovoran po članu 7(3) Statuta Tribunala. On je rekao: "Ja sam ratni zločinac, ali ja nisam naredio te zločine." Ovo je bilo za mene potpuno iznenađenje. Častan vojni oficir, koga sam upoznao veoma dobro, i kome nije suđeno, iako je tehnički gledano bio odgovoran, on je ipak bio bolji svedok

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

nego što bi bio optuženi. On je bio u stanju da se posebno seti i prilično detaljno opiše tužiocu razgovor sa kolegom oficirima u vezi sa počinjenim krivičnim delima, u kome mu je rečeno da tako nešto više nikada ne pomene. Drugi način utvrđivanja elementa saznanja kod nadređenih je da se dokumenti pokažu podređenima i onda od njih traži da kažu istinu o onome što se desilo na terenu. Dame i gospodo, bili ste veoma strpljivi, nadam se da vas nisam uspavao. To bi bilo sve od mene. Da li imate neka pitanja?

Matijas Helman:

Izvolite, gospodine Popoviću.

Srđa Popović:

Hteo sam samo nekoliko pitanja, jer mi neke stvari u ovom izlaganju nisu bile jasne. Na ovoj prvoj strani se govori o direktnoj nameri, a engleski izraz je "*direct intent*", mislim da je to za naše stručnjake zbunjujuće, da li se radi o direktnom umišljaju, ili se radi o nameri? Mi poznajemo ta dva oblika vinosti koja su različita, a prevod meša i jedno i drugo.

Drugo pitanje je vezano za pomoć po učinjenom krivičnom delu. Kako je gospodin Kejli to izlagao, ova pomoć ne bi predstavljala oblik saizvršilaštva, odnosno pomaganja. Kod nas postoji i taj oblik pomaganja, ako se u okviru prethodnog plana uklanjaju dokazi, uklanjaju tragovi dela, pruža utočište okrivljenom itd.

Treće pitanje koje želim da postavim je, u stvari, ono koje me najviše interesuje i mislim da je najvažnije u utvrđivanju komandnog lanca *de iure*. Pretpostavljam da se Tužilaštvo služi odgovarajućim zakonodavstvom, pa čak i ustavom, i ne znam kako oni to čine s obzirom da, koliko je meni poznato, dan prestanka važenja Ustava SFRJ i jugoslovenskih zakona nikada na nesporan način nije utvrđen. Prema tome, do kog datuma Tužilaštvo primenjuje Ustav SFRJ i jugoslovensko zakonodavstvo u utvrđivanju komandne odgovornosti, a od kog datuma bi se uzimala u obzir republička zakonodavstva koja su vrlo rano sama uspostavila tu hijerarhiju.

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu**Endrju Kejli:**

Ne mogu vam dati odgovor na to pitanje jer ne znam tačne datume. Pretpostavljam da ste vi svesni kada su određena krivična dela počinjena. Ako se govori o zločinima na Kosovu, onda je u pitanju vremenski period do kraja 1999. godine. Kada su u pitanju ustavne odredbe, u mojoj zemlji, Engleskoj, ne postoji ustav, a funkcionisanje vladinih službenika je propisano konvencijom. U vašem sistemu, kako sam shvatio iz prevoda sa srpskog jezika, funkcionisanje ministarstva je veoma jasno definisano. Nisam stručnjak po pitanju pravnog sistema u Srbiji, ali je sigurno da je pravni sistem u Republici Srpskoj podražavao ovaj ovde u Srbiji. Uloge viših civilnih funkcionera su u potpunosti propisane zakonom. To je prilično jednostavno, ali ne i do te mere kao što je u vojsci. Teško je reći, na primer, za šta je bio odgovoran ministar pravde.

Srđa Popović:

Da pojednostavim, recimo: do kada je predsedništvo SFRJ bilo vrhovni komandant?

Endrju Kejli:

Ne mogu da odgovorim na to pitanje.

Matijas Helman:

Gospodine Nobilo?

Anto Nobilo:

Ja bih se uključio u raspravu o prvom pitanju kolege Srđe Popovića, o terminu direktna namjera. To je *dolus directus*. Naime, vjerovatno je došlo do brkanja, u Hrvatskoj mi sada imamo izraz namjera umesto umišljaja, ne koristimo umišljaj, nego namjera, dakle to je sada identično.

Što se tiče predsjedništva SFRJ, smatram da je to puno važnije faktičko pitanje, naime, ko je faktički zapovjedao JNA, jer setićemo se one

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

polukomične situacije kada je Mesić plovio prema Dubrovniku koji je bio opkoljen, pa je Mesić počeo glumit ovima iz JNA koji su imali brodove: «Ja sam vam vrhovni zapovjednik, povucite se.» Naravno da su se svi smijali, jer on nikada nije bio faktički vrhovni zapovjednik JNA, iako je možda *de iure* on to i bio. Tako da je, po mom mišljenju, u ovom slučaju mnogo važnija *de facto* situacija nego *de iure*.

Endrju Kejli:

Žao mi je što nisam razumeo prvo pitanje koje se ticalo direktne namere, pa zbog toga nisam pružio odgovor. Da li ste dobili odgovor?

Matijas Helman:

To je sada pitanje terminologije. Moram sada samo da upozorim da je ovaj dokument koji ste sada pratili preveden na brzinu i ne predstavlja nikakav zvaničan prevod, niti nečije mišljenje kako treba prevesti ove termine. Očigledno je da sada imamo veliko pitanje kako ćemo nekako uskladiti terminologiju koja se koristi u Tribunalu i terminologiju koja postoji u ovdašnjim zakonima. Za taj problem imaćemo priliku sutra u diskusijama i tada će moderator biti Silvija Panović-Đurić koja se već duže vreme zapravo bavi tim pitanjem. Da li se ti, Silvija, slažeš sa mnom? Ne slažeš se, dobro, ti ćeš, Silvija, sutra objasniti ove razlike i sličnosti terminologije u Hagu i domaćem zakonodavstvu.

Silvija Panović-Đurić:

Izvinjavam se, ja sam pokušala da utvrdim šta se sada koristi. To je problem koji smo mi uvek imali na svim konferencijama, da je ono što je «*intent*» u engleskom jeziku, u stvari «*dolus directus*» i »*dolus eventualis*» kod nas. To znači da se ne koristi u onoj krajnje specifičnoj nameri koja se traži kod pojedinih krivičnih delatnosti. Stoga je razlika, po mom mišljenju, terminološka i meni se čini da tu nekad postoji puno problema koji zahtevaju da se u prevodima objašnjava više konceptualno, a ne samo određenim pojmovima.

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu**Statut MKSJ-a - član 7 i prateća sudska praksa****Matijas Helman:**

Vreme je da započnemo poslednju sesiju za danas. Naš poslednji predavač u današnjem delu konferencije je gospodin Rajnhold Galmecer (Reinhold Gallmetzer) iz Sudskih veća Tribunala. Dozvoliću da on sam sebe detaljnije predstavi.

Rajnhold Galmecer (Reinhold Gallmetzer), pravni savetnik, Sudska veća, MKSJ:

Hvala vam, gospodine predsedavajući. Pre svega, veoma sam počastvovan što ste me predstavili kao člana Pretresnog veća. Da budem precizan, članovi Pretresnog veća su samo sudije. Ja sam asistent jednom od sudija iz Pretresnog veća II, sudiji Ivani Janu iz Češke Republike. Radim u Tribunalu sada već skoro dve godine, pomažem sudiji u radu u vezi sa pravnim i faktičkim pitanjima. Još malo ću vam pričati o sebi. Ja sam Italijan, studirao sam italijansko pravo, ali sam kao krivičar radio u austrijskom pravnom sistemu. Takođe sam neko vreme radio i za OSCE na Kosovu, gde sam bio u Kosovskom pravnom institutu. Moj zadatak je bio da radim sa sudijama i tužiocima sa Kosova, koji se bave isključivo krivičnim pravom i ljudskim pravima. Ovo je poslednja prezentacija za danas i ja sam vam posebno zahvalan što ste uspeali da izdržite do sada. Pokušaću da budem što kraći kako bih izbegao ponavljanja. Želeo bih da prođem sa vama kroz slučajeve Tribunala i pokušaću da se fokusiram većim delom na elemente komandne odgovornosti, kako su oni definisani kroz praksu Tribunala. Takođe ću kratko da govorim i o odnosu između odgovornosti komandanta prema odredbama člana 7(1) i člana 7(3) Statuta Haškog tribunala.

Da bi sve bilo veoma jasno od samog početka, ako govorimo o komandnoj odgovornosti, to nije samo odgovornost koju komandant ima po članu 7(3) Statuta. Komandant takođe može biti odgovoran i po članu 7(1) Statuta. Dozvolite mi da pročitam ova dva paragrafa iz člana 7. Pretpostavljam da imate tekst ovog člana pred sobom tako da možemo da prođemo kroz ove odredbe zajedno. Član 7(1) Statuta

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

odgovara članu 6 Statuta Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu. Kada se analizira praksa suda, mora se uvek pogledati šta se radi u bratskoj instituciji u Aruši. U članu 7(1) se kaže: *"Osoba koja je planirala, podsticala, naređivala, počinila ili na drugi način pomagala i učestvovala u planiranju, pripremi ili izvršavanju nekog od zločina navedenih u članovima od 2 do 5 Statuta, lično je odgovorna za zločin."* Kao što je i prethodni predavač rekao, očigledno je da komandanti mogu da budu odgovorni i po članu 7(1). Komandant koji je planirao, podsticao, naredio činjenje zločina je, naravno, odgovoran kao komandant. Međutim, za komandanta imamo i drugi oblik odgovornosti koji je definisan članom 7(3) Statuta. Dozvolite mi da pročitam i ovu odredbu zato što ona čini osnovu ove diskusije koju ćemo imati. *"Činjenica da je bilo koje od dela navedenih u članovima od 2 do 5 ovog Statuta počinjeno od strane podređene osobe ne oslobađa nadređenu osobu krivične odgovornosti ako je znala ili imala razloga da zna da će podređena osoba počiniti takva dela ili da ih je već počinila, a nije preduzela potrebne i razumne mere da spreči takva dela ili da kazni počinilje."* Kao što vidite, ovo je nešto drugačiji oblik odgovornosti od oblika koji imamo u članu 7(1), ali to nikako ne znači da lice odgovorno po članu 7(3) ne može biti odgovorno po članu 7(1).

Sada ćemo malo detaljnije definisati komandnu odgovornost kako bismo dobili kompletnu sliku pravnog osnova ovog instituta u međunarodnom pravu. Tu se moraju uzeti u obzir i članovi 86 i 87 Dopunskog protokola I iz 1977. godine uz Ženevske konvencije iz 1949. godine. Naravno da znamo da se odredbe Ženevskih konvencija i Dopunskih protokola primenjuju samo u slučaju međunarodnih oružanih sukoba, ali ovo jesu odredbe koje do određene mere definišu šta je to komandna odgovornost. Član 86, za koji pretpostavljam da ga imate ispred sebe, odnosi se na odgovornost, ili na obavezu komandanta ukoliko on ne preduzme određene radnje. Drugi paragraf kaže: *"Činjenica da je povredu Konvencija ili ovog Protokola izvršio neki potčinjeni ne oslobađa njegove starešine krivične ili disciplinske odgovornosti, već prema slučaju, ukoliko su oni znali, ili imali informacije koje su im omogućile da zaključe pod okolnostima koje su vladale u to vreme, da je on izvršio ili da će izvršiti takvu povredu i ako nisu preduzeli sve moguće mere u granicama*

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

svoje moći da spreče ili suzbiju povredu." Ova odredba je veoma slična članu 7(3) Statuta MKSJ-a. Član 87 Dopunskog protokola I ukazuje na obavezu komandanta da spreči, a tamo gde je potrebno da suzbije povredu Konvencija i Protokola i da o tome izvesti nadležne vlasti. I na kraju, treći stav člana 87 Dopunskog protokola I kaže da visoke strane ugovornice i strane u sukobu treba da nalože svakom komandantu kome je poznato da će njegovi potčinjeni ili druga lica pod njegovom kontrolom izvršiti povredu Konvencije i Dodatnih protokola, da preduzme mere koje su potrebne da se spreči takva povreda, a ako je povreda izvršena, da pokrene disciplinski ili krivični postupak protiv izvršilaca.

Ovo je bila pravna osnova. Sada dolazimo do sudske prakse kroz koju se ove apstraktne odredbe detaljnije interpretiraju. Za početak, postoje određene odredbe sudske prakse koje priznaju ono što je ranije ovde rečeno. Želim da citiram izveštaj generalnog sekretara Ujedinjenih nacija koji je sačinio povodom formiranja Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju 1993. godine. Tom prilikom je izjavio da lice koje se nalazi na poziciji nadređenog treba da bude lično odgovorno za izdavanje nezakonitih naređenja sa ciljem izvršavanja zločina. Takođe je rekao da se lice treba smatrati odgovornim zbog nespriječavanja ili nesuzbijanja nezakonitog ponašanja svojih podređenih. Kao što možete da vidite, generalni sekretar je već tada ukazao na oba oblika odgovornosti komandanta. Jedan oblik odgovornosti je za izdavanje nezakonitih naređenja da se čine zločini, a koje su počinili njegovi podređeni, a drugi oblik je odgovornost zbog nespriječavanja zločina, a ako je zločin već počinjen, zbog nepreduzimanja mera da se kazni počinitelj. Ovakav stav podržava i presuda u *slučaju Blaškić*, u kojoj se navodi da se član 7(1) odnosi na neposredno učesće komandanta u izvršenju zločina, a dok član 7(3) proširuje principe komandne odgovornosti, gde se utvrđuje individualna odgovornost komandanta zbog toga što nije sprečio zločine koji su počinjeni od strane njegovih podređenih, ili zbog toga što nije kaznio počinitelje zločina. Iz ovoga sledi da član 7(3) ima dva osnovna elementa koja su po prvi put istaknuta u presudi Žalbenog veća u *slučaju Čelebići*. Koliko sam ja upoznat, ova odluka vam je dostavljena u vidu prevoda na vaš jezik.

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

Matijas Helman:

Samo da kažem da se to nalazi u vašim fasciklama. Nažalost, zaboravili smo da napišemo koja je to presuda, ali to je deo presude Žalbenog veća u predmetu Čelebići i taj materijal je naslovljen sa "Četvrti deo – žalbeni osnovi koji se odnose na komandnu odgovornost".

Rajnhold Galmecer:

Da. To nije najnovija odluka Tribunala u vezi sa komandnom odgovornošću, ali je sigurno odluka sa najvećim autoritetom, a koju je donelo Žalbeno veće i u kojoj je mnogo pažnje posvećeno konceptu komandne odgovornosti po članu 7(3) Statuta Tribunala. Ovo je dobra osnova za vas da kasnije pročitate određene stvari, koje će vas podsetiti na određene koncepte o kojima ćemo sada da razgovaramo. U paragrafima 186 i 198 ova presuda definiše tri uslova koji se moraju ispuniti kako bi postojala komandna odgovornost po članu 7(3). Prvi uslov je postojanje odnosa nadređeni – podređeni, drugi je nepreduzimanje neophodnih i razumnih mera od strane nadređenog kako bi sprečio zločin, ili kaznio počinioca zločina. Treći uslov je da je nadređeni imao razloga da zna da će zločini biti počinjeni, ili su počinjeni. Mi ćemo govoriti o ova tri elementa mnogo detaljnije, iz razloga da bismo videli kako se ova tri elementa interpretiraju od strane različitih pretresnih veća.

Pre svega ćemo govoriti o postojanju odnosa subordinacije (nadređeni – podređeni). Koja je priroda odnosa između nadređenog i podređenog? Žalbeno veće u *slučaju Čelebići* je istaklo da komandant, ili nadređeni, jeste lice koje ima određenu vlast ili nadležnost u *de iure* ili *de facto* formi da spreči zločine podređenih, ili da kazni počinioca zločina nakon što su oni izvršeni. Žalbeno veće ne pravi razliku između komandanta na najvišem nivou i onoga koji pod svojom komandom ima samo nekoliko lica. Isto ovo Veće je detaljnije razmatralo prirodu potrebnog odnosa između nadređenog i podređenog lica. Žalbeno veće je istaklo da razume potrebu da se dokaže da je počinitelj bio podređen optuženom. Međutim, Veće nije htelo da uspostavi uslov direktne ili formalne podređenosti. Ono što je Žalbeno veće u stvari želelo da istakne jeste da je optuženi po priro-

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

di njegovog višeg položaja, na neki način formalno ili neformalno nadređen počiniocu. Zaista odnos nadređenog i podređenog može imati različite oblike. Naravno, kada se dokazuje pozicija nadređenog u slučaju kada se mogućnosti i obim delovanja optuženog ne mogu jednostavno utvrditi, Pretresno veće u *slučaju Kordić i Čerkez* predlaže sledeće: početna tačka bi bila utvrđivanje zvanične funkcije optuženog. Međutim, stvarna vlast, neće biti ocenjivana samo na osnovu zvanične funkcije. Bilo da je vlast nadređenog *de iure* ili *de facto*, vojna ili civilna vlast, stvarna vlast optuženog mora da se oceni.

Kada se radi o konkretnoj situaciji u Bosni i Hercegovini u to vreme, Pretresno veće je zaključilo sledeće: "U situacijama kao što je oružani sukob u Bosni i Hercegovini, često će biti slučaj da civilni lideri imaju mnogo veću vlast u odnosu na one kojima ta ovlašćenja zvanično pripadaju. U ovim slučajevima *de facto* vlast može postojati paralelno sa *de iure*, a može čak biti mnogo značajnija od *de iure* vlasti". U vezi sa ovim, Pretresno veće u *slučaju Čelebići* je utvrdilo, za razliku od Žalbenog veća, da je mogućnost potpisivanja određenih naređenja indikativno za procenu vlasti. Bilo bi neophodno da se pogleda suština samog dokumenta i da se vidi da li postoje dokazi da su naređenja izvršena.

Pređimo sada malo detaljnije na način kako je Tribunal definisao *de facto* vlast. Pretresno veće u *slučaju Kaišema (Kaishema case)*, to je jedno od Pretresnih veća pred Međunarodnim krivičnim sudom za Ruandu. Ovo Veće je donelo odluku kojom se sprečavaju lica koja efektivno imaju drugačiju vlast od one koja im je formalno dodeljena da izbegnu odgovornost za izvršavanje zločina. Veće je istaklo da je član 6 Statuta MKSR-a, koji korespondira sa članom 7 Statuta MKSJ-a, jasno definisan u cilju da oni koji su odgovorni za zločine sadržane u članovima od 2 do 4 Statuta MKSR-a, ne izbegnu sopstvenu odgovornost pravdajući se zakonskim formalnostima. Upravo zbog ovakve formulacije utvrđena je odgovornost svih vladinih zvaničnika, svih nadređenih i svih onih koji su izvršavali naređenja.

Na osnovu ovoga, Pretresno veće u *slučaju Čelebići*, oslanjajući se na članove 60, 86 i 87 Dopunskog protokola I uz Ženevske konvencije, istaklo je da je jasno da je termin "nadređeni" u članu 7(3) dovoljno

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

široko postavljen kako bi se utvrdila pozicija vlasti na osnovu postojanja *de facto* vlasti i kontrole. U ovom istom slučaju, odbrana je tvrdila da *de iure* vlast mora biti srazmerna *de facto* vlasti ako se utvrđuje odgovornost po članu 7(3). Žalbeno veće je odbacilo ovaj argument i utvrdilo je sledeće: "*Stvarna nadležnost da se spreči ili kazni ne proizilazi samo iz de iure vlasti koja je potvrđena putem zvaničnog imenovanja. U mnogim konfliktima mogu se pojaviti samo de facto samoproklamovane vlade i samim tim i de facto armije i paramilitarne grupe podređene takvoj vladi. Komandna struktura može biti organizovana na brzinu i zbog toga može da bude na jednom neorganizovanom i primitivnom nivou*". Tribunal se može naći u situaciji da ne može da primeni odredbe humanitarnog prava protiv *de facto* nadređenih ukoliko prihvati kao dokaz komandne vlasti samo zvanično imenovanje (*de iure*) na taj položaj, a uprkos činjenici da nadređeni deluju u određenom trenutku u okviru svih nadležnosti koje se mogu pripisati zvanično imenovanom nadređenom ili komandantu. Iz ovih razloga je Žalbeno veće u slučaju *Čelebići* zaključilo da iako se stepen kontrole zasniva na *de facto* ili *de iure* vlasti, nadređeni može preuzeti i neku drugu formu, a za *de facto* nadređenog se mora utvrditi da je imao suštinski sličnu vlast i mogućnost kontrole nad podređenima kako bi se smatrao odgovornim za krivična dela počinjena od strane podređenih. Vlast mora biti slična, ali ne i identična kako je to tvrdila odbrana u ovom slučaju.

Kako bi se detaljnije objasnila suština odnosa između nadređenog i podređenog, mora se razmotriti koncept efektivne kontrole. Kao što smo mogli da čujemo ranije, odnos subordinacije postoji ukoliko nadređeni ima efektivnu kontrolu nad podređenim. U vezi sa ovim želeo bih da citiram Pretresno veće u slučaju *Blaškić* koje tumači efektivnu kontrolu kao stvarnu sposobnost nadređenog da kazni počinioce zločina. Pretresno veće u slučaju *Aleksovski* je dodalo da se takva stvarna sposobnost ne može posmatrati apstraktno, već se mora ceniti na osnovu okolnosti svakog slučaja posebno. Ovde bih želeo da dodam da stvarna mogućnost da se vrši efektivna kontrola nije samo sposobnost nadređenog da kazni počinioce/podređene, kao što je to tumačilo Pretresno veće u slučaju *Blaškić*, već efektivnu kontrolu čini i stvarna mogućnost nadređenog da spreči izvršavanje zločina. Pretresno veće u slučaju *Kaišema* je istaklo da prilikom utvrđi-

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

vanja efektivne kontrole ne sme biti legalističkog formalizma. Stvarna sposobnost da se spreče ili kazne počinioci zločina je pitanje koje je direktno povezano sa datim činjeničnim stanjem. U vezi sa ovakvom situacijom u bivšoj Jugoslaviji, Pretresno veće u *slučaju Čelebići* je istaklo sledeće: "Uslov da postoji odnos nadređeni-podređeni, koji po rečima Komentara Dopunskog protokola I treba posmatrati u sklopu hijerarhije koja obuhvata pojam kontrole, postaje problematičan u situacijama kao što je bila ona u bivšoj Jugoslaviji tokom predmetnog perioda. Pretresno veće je zaključilo da u situacijama gde je došlo do raspada dotadašnjih formalnih struktura i koje su bile zamenjene nekim nedefinisanim strukturama, lica koja su efektivno komandujuća u takvim neformalnim strukturama, i koja su imala vlast da spreče i kazne počinioce zločina, a koji su pod njihovom kontrolom, mogu se pod određenim okolnostima smatrati odgovornim za to što nisu učinila".

Žalbena veće u *slučaju Aleksovski* istaklo je u vezi sa efektivnom kontrolom koju je vršio komandir sledeće: "Ukoliko ona uključuje više od jednog lica, onda se sva ta lica mogu smatrati odgovornim za isti zločin počinjen do strane podređenog. Ovo, naravno, znači da sva ta lica moraju da imaju efektivnu kontrolu da kazne ili da spreče, i zbog toga se mogu smatrati odgovornim za zločine počinjene od strane podređenih". Na kraju, želeo bih da citiram presudu Žalbenog veća u *slučaju Čelebići*, u pitanju je paragraf 266. Žalbena veće smatra da je običajno pravilo postavilo standard efektivne kontrole, iako ono ne definiše precizno sredstva kojima se ta kontrola mora vršiti. Znatan uticaj kao sredstvo kontrole u bilo kom obliku koji ne doseže prag posedovanja efektivne kontrole nad podređenima, za šta se traži posedovanje materijalne mogućnosti da se spreče krivična dela podređenih, odnosno kazne podređeni koji su počinili kršenja, nije u dovoljnoj meri potkrepljen praksom država i sudskim odlukama.

Poslednje pitanje koje se tiče odnosa nadređeni-podređeni je koncept civilnih starešina. U vezi sa ovim, Žalbena veće u *slučaju Aleksovski* je veoma jasno istaklo da su odredbe člana 7(3) primenjive i na vojne i na civilne lidere, bilo da su zvanično izabrani ili samoproklamovani. Veće je takođe konstatovalo da član 7(3) obezbeđuje pravne kriterijume za komandnu odgovornost,

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

definišući reč komandant u pravnom smislu. Žalbeno veće je zauzeo stav da nije bitno da li je optuženi bio civilna ili vojna nadređena osoba. Pretresno veće u *slučaju Kordić i Čerkez* je u vezi sa ovim pitanjem bilo malo opreznije. Veće je smatralo da se odgovornost iz člana 7(3) može, kada se ustanovi nužna moć da se spreči ili kazni, pripisati i civilima, kao i vojnim licima. Veće smatra da se pri utvrđivanju takve komandne odgovornosti moraju veoma pažljivo proceniti dokazi, kako ne bi bila učinjena nepravda. Veće je takođe istaklo da će zvaničnik vlade biti odgovoran po komandnoj odgovornosti samo ako je bio deo odnosa nadređeni-podređeni, pa čak i ako je taj odnos bio indirektan. Ali, ako nije imao formalnog udela u tom odnosu, on neće biti odgovoran. Kao što vidimo, koncept efektivne kontrole zahteva materijalnu mogućnost, stvarnu nadležnost da se zločini spreče, ili da se kazne počinio. Ipak, Pretresno veće u *slučaju Aleksovski* je zaključilo da su potrebni preduslovi za utvrđivanje efektivne kontrole za civilna lica nešto drugačiji. Veće je naglasilo da se ovlašćenja civilnog lica da kazni moraju tumačiti široko. Treba naglasiti da se na početku doktrina komandne odgovornosti primenjivala samo na predstavnike vojnih vlasti. Ne može se očekivati da će civilna vlast imati jednaka ovlašćenja prema podređenom, kao što je to slučaj sa odnosom nadređeni-podređeni u vojnoj hijerarhiji. Zahtevati od civilne vlasti da ima istu moć kažnjavanja kao vojna vlast, proizvelo bi takvo ograničenje doktrine komandne odgovornosti da bi ona bila teško primenjiva na civilne vlasti. Pretresno veće iz tog razloga smatra da *de iure* ili *de facto* sposobnost nadređenog da nametne sankcije nije presudna, već je dovoljna mogućnost podnošenja izveštaja nadležnim vlastima. Ukoliko civilna vlast, kroz svoju poziciju u hijerarhiji, očekuje da se prijave zločini koji su počinjeni, onda bi ti izveštaji trebalo da podstaknu pokretanje istrage, izricanje disciplinskih mera ili pokretanje krivičnog postupka. U *slučaju Čelebići*, odbrana je takođe predložila da, u cilju utvrđivanja odgovornosti po članu 7(3), drugi parametar mora da se ispuni, a taj parametar je princip uzorčno-posledične veze. Odbrana je zapravo predložila da je za utvrđivanje odgovornosti po članu 7(3) potrebno utvrditi da zločin koji je počinjen od strane podređenog mora biti posledica nečinjenja nadređenog, drugim rečima, zločin je počinjen samo zato što nadređeni nije delovao. U presudi Pretresnog veća u *slučaju*

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

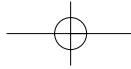
Čelebići ovo shvatanje je odbijeno. U ovoj presudi se kaže da bez obzira što centralno mesto zauzima princip uzročno-posledične veze u krivičnom pravu, kauzalnost nije tradicionalno postavljena kao *conditio sine qua non* da prouzrokuje krivičnu odgovornost nadređenih za propuštanje sprečavanja ili kažnjavanja zločina počinjenih od strane podređenih. Ukratko, može se reći da oni nadređeni koji su imali konkretnu mogućnost da kontrolišu ili kazne podređene, i koji su očigledno deo komandnog lanca, bilo neposredno ili posredno, mogu biti krivično odgovorni po članu 7(3) bez obzira da li je njihova vlast *de iure* ili *de facto*, vojna ili civilna.

Matijas Helman:

Da li se slažete da jedan deo izlaganja o elementima ostavimo za sutrašnji dan, zato što će tada biti upravo tema elementi komandne odgovornosti. To možda nije loša ideja da, umesto da se sada opterećujemo previše detaljima, to ostavimo za sutra, jer mislim da smo na kraju radnog dana i svi malo gubimo koncentraciju. Gospodin Galmecer će odlučiti šta će sada još da kaže, a šta ćemo da ostavimo za sutra.

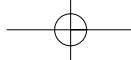
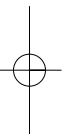
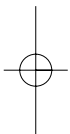
Rajnhold Galmecer:

Zaista se izvinjavam, ali, nažalost, ova pitanja zahtevaju teoretski pristup i mnogo pažnje, pa bi stoga zaista bilo bolje da ih ostavimo za sutrašnji dan. Zapravo, sutra ćemo detaljnije govoriti o propustu da se spreči izvršenje zločina i da se kazne počinioci, kao i o elementu svesti koji sadrži aktivno saznanje. Takođe ćemo govoriti o odnosu između člana 7(1) i člana 7(3) i o tome kako se komandna odgovornost primenjuje u *common law* sistemu, što verovatno nije dovoljno poznato praktičarima koji rade u civilnom pravnom sistemu. U *common law* sistemu postoji koncept zajedničkog zločinačkog poduhvata i pomaganja pri izvršenju krivičnog dela, pa ćemo videti kako se komandna odgovornost uklapa u ove koncepte. Konačno, postoji relativno skora odluka Pretresnog veća koja se odnosi na veoma kontroverzna pitanja, a to je da li se doktrina komandne odgovornosti primenjuje u unutrašnjem oružanom

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

sukobu, i da li je to deo međunarodnog prava. Dakle, o tome ćemo govoriti sutra. Izvinite što sam malo više teoretisao i radujem se našem sutrašnjem ponovnom okupljanju.

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu**Drugi dan konferencije, 24. maj 2004.****Komandna odgovornost u pravosudnom sistemu SCG****Silvija Panović-Đurić:**

Dobro jutro. Današnji dan ću početi jednim tehničkim objašnjenjem. Dogovoreno je da u prvom delu današnjeg dana, kako je i predviđeno programom, čujemo predavanje na temu komandne odgovornosti u pravosudnom sistemu Srbije i Crne Gore. U drugom delu današnjeg dana izostavićemo sesiju sa temom elementi komandne odgovornosti, s obzirom da smo zaključili da su juče gotovo svi izlagači govorili o tome kakvi su koncepti zastupljeni u statutima Tribunalu za bivšu Jugoslaviju, Ruandu i u Statutu Međunarodnog krivičnog suda. Naravno, svako od vas ko želi dodatno objašnjenje u vezi sa elementima komandne odgovornosti, kao i u vezi sa bilo kojim pitanjem koje se pojavilo tokom jučerašnjeg dana, imaće priliku da pita predavače, jer će nakon prepodnevne pauze za kafu biti organizovana panel diskusija sa svim izlagačima, kako sa onima koji su danas izlagali, tako i sa jučerašnjim predavačima.

Razlog za promenu u programu je taj što se nama učinilo da budući status doktrine komandne odgovornosti u nacionalnim pravnim sistemima, u ovom slučaju Srbije i Hrvatske, predstavlja, u stvari, temu zbog koje smo se mi i okupili kako bismo pokušali da utvrdimo kako se to pitanje može rešiti i kakve dileme postoje.

Nakon ovog kratkog objašnjenja dajem reč našim kolegama, gospodinu Saši Obradoviću, koji je pravni savetnik u Ministarstvu spoljnih poslova Srbije i Crne Gore, gospodinu Seadu Spahoviću, koji je javni pravobranilac Republike Srbije, gospodinu Radetu Terziću, advokatu iz Beograda, i gospodinu Aleksandru Ignjatoviću, koji je bivši načelnik pravne uprave Vojske Jugoslavije. Počecu redom kojim su izlagači navedeni u programu. Dajem reč gospodinu Saši Obradoviću.

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu**Saša Obradović, pravni savetnik, Ministarstvo inostranih poslova, Srbija i Crna Gora:**

Hvala Silvija, dobro jutro svima. Dozvolite najpre da se zahvalim organizatoru na pozivu i da izrazim posebno zadovoljstvo što danas u Beogradu možemo videti naše kolege iz Zagreba.

Želeo bih najpre da kažem nešto o zadacima koje Ministarstvo spoljnih poslova ima u ovoj oblasti, koja je po svojoj prirodi krivično-pravna i na prvi pogled nema mnogo veze sa diplomatijom. Implementacija međunarodnih ugovora koje je potpisala i ratifikovala naša država predstavlja međunarodnu obavezu i kada se to ne čini, onda upravo predstavnici Ministarstva spoljnih poslova na međunarodnim konferencijama i stručnim skupovima, kao što je ovaj, bivaju pozvani da objasne zbog čega je to tako. Već godinama imamo zadatak da objašnjavamo zbog čega se neke stvari kod nas ne čine i zbog čega je to, kao što je juče primetio uvaženi gospodin Šahović, kod nas uvek u drugom planu.

Juče smo takođe čuli od profesora Bantekasa, koji je rekao skoro sve što se imalo reći o komandnoj odgovornosti i uplašio nas da posle njega nećemo imati o čemu da govorimo, o članovima 86 i 87 Dopunskog protokola I uz Ženevske konvencije, koji je naša zemlja ratifikovala. Ako se pažljivo pročita taj tekst, može se uočiti da Protokol stvara obavezu za same države, i to obavezu da sankcionišu ovakvo ponašanje, odnosno da kažnjavaju komandante, vojne zapovednike i druge pretpostavljene kada se oni ponašaju na takav način. To nije dovoljno da bi po tome mogao postupati krivični sud.

No, obzirom da mi nemamo veliki broj normi u našem krivično-pravnom sistemu koje bi se ovakvim stvarima bavile, voleo bih da otvorim određena pitanja koja bi danas bila diskutovana i da možda nešto novo od vas naučim. Ako Dopunski protokol I naši krivični sudovi ne mogu direktno primenjivati, postavlja se jedno drugo hipotetičko pitanje: to je Rimski statut, koji je kod nas ratifikovan. Postoji Zakon o potvrđivanju Rimskog statuta Međunarodog krivičnog suda. Da li se na osnovu ovog Zakona može reći da je komandna odgovornost uvedena u naš pravni sistem, odnosno da pitanje postavimo na sledeći način: kako biste vi kao sudije postupili u

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

situaciji kada bi javni tužilac podneo optužnicu za zločin protiv čovečnosti, koji ne postoji u našem Krivičnom zakonu, ali postoji definisan u Zakonu o potvrđivanju Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda, i pored toga, teretio optuženog na osnovu komandne, a ne individualne odgovornosti? Kako bi u tom slučaju sud presudio? Da li bi bilo moguće voditi krivični postupak?

Komandna odgovornost kao oblik krivične odgovornosti u našem pravnom sistemu nije postojala i, nažalost, još uvek ne postoji. Došlo je do određene zabune u javnosti, i juče smo mogli čuti našu novinarku koja je, vezano za majora Šišića, postavila pitanje komandne odgovornosti, a kada je general-major Ignjatović objasnio da on nije oglašen odgovornim po osnovu komandne odgovornosti, ona je pitala šta je sa onima koji su mu takvo delo naredili. Naređenje nije komandna odgovornost, ne samo po Rimskom statutu, odnosno Statutu Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, već to nije ni po našem pozitivnom krivičnompravnom zakonodavstvu. Mi u onim krivičnim delima iz članova od 141 do 145 Osnovnog krivičnog zakona - u pitanju su genocid i ratni zločini, definisani prema objektima zaštite Ženevskih konvencija - imamo tekst koji počinje sa "ko naredi", pa se potom navode sve moguće radnje izvršenja, odnosno pojedini oblici tog dela, a na kraju se kaže "ili ko izvrši to krivično delo". Prema tome, onaj ko naređuje izvršenje krivičnog dela je učinilac krivičnog dela, a ne lice koje se poziva na komandnu odgovornost.

Krajem 2001. i početkom 2002. godine, Savezno ministarstvo pravde, koje više ne postoji, preduzelo je akciju izrade izmena postojećeg krivičnog zakona koji se tada zvao Krivični zakon Savezne Republike Jugoslavije. Za goste iz Hrvatske, da napomenem - to je, u stvari, nekadašnji Krivični zakon Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, a on se danas kod nas zove Osnovni krivični zakon. U pitanju je tekst koji je neznatno menjan. Tom prilikom, Ministarstvo spoljnjih poslova je na zahtev Saveznog ministarstva pravde dobilo zadatak da uradi analizu međunarodnih ugovora kojima je naša zemlja u međuvremenu pristupila, a koji sadrže određene inkriminacije ili pak obavezu za države da određena ponašanja inkriminišu. Naravno da je tu spadala i ova materija, pre svega Rimski statut, koji

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

je, u stvari, jedan međunarodni ugovor. U januaru 2002. godine poslali smo predlog Saveznom ministarstvu pravde sa spiskom konvencija koje je Jugoslavija u međuvremenu ratifikovala i koje sadrže ovakve obaveze, kao i predlog definicija krivičnih dela, koje bi u svemu bile usklađene sa tekstovima samih konvencija, odnosno Rimskim statutom, kao poslednjom kodifikacijom međunarodnog krivičnog prava koju je svet dobio. Tu se nalazila i definicija komandne odgovornosti.

Predlog za doslovno preuzimanje definicija krivičnih dela iz Rimskog statuta, pa samim tim i definicije komandne odgovornosti, potekao je iz okolnosti da smo tokom čitavog perioda sankcija bili isključeni iz međunarodnih stručnih timova koji su se ovom oblašću bavili. Prošlo je dugih 13 godina i mogli ste to juče da primetite, stručnjaci iz Tribunala koji su nam se obraćali, uključujući i profesora Bantekasa, možda su među najmlađim učesnicima ove konferencije. Svet je odlazio napred, a mi ne da nismo stajali u mestu, nego smo odlazili nazad. Istovremeno, ovakav predlog je predstavljao uštedu vremena i, pogotovu u situaciji kada je ovo pitanje, opet to ponavljam, kod nas uvek u drugom planu, moglo se, dakle, vrlo jednostavno rešiti. Sticajem nekih birokratskih okolnosti, mislim da ovaj predlog nikada nije ni stigao do članova radne grupe, jer se već u martu 2002. godine pojavio predlog Saveznog ministarstva pravde.

Taj predlog izmena zakona ponovo nije sadržao komandnu odgovornost kao oblik krivične odgovornosti, ali je sadržao nešto drugo i to je sada još jedna zanimljiva tema o kojoj ćemo, nadam se, čuti vaše mišljenje. Predlog je, naime, sadržao jedno krivično delo koje je trebalo da preuzme sve oblike komandne odgovornosti. Mislim da je to zanimljiva tema za diskusiju, da li se komandna odgovornost kao oblik krivičnopravne odgovornosti može, u stvari, definisati kao jedno posebno krivično delo. To predloženo krivično delo se zvalo "nepreduzimanje mera za sprečavanje vršenja krivičnih dela protiv čovečnosti i međunarodog prava". Objasniću gostima iz Tribunala da kod nas postoji jedna grupa dela nazvanih krivična dela protiv čovečnosti i međunarodog prava, među kojima su genocid, ratni zločini i među kojima bi bio i zločin protiv čovečnosti kada bi postojao. Taj član glasi: - prvi stav - *"vojni zapovednik ili lice koje faktički*

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

vrši ovu funkciju, koji, znajući da snage kojima komanduje ili koje kontroliše, pripremaju ili su započele vršenje krivičnih dela iz ove oblasti, ne preduzme neophodne mere koje je mogao i bio dužan da preduzme za sprečavanje izvršenja dela pa usled toga do izvršenja tog dela dođe, kazniće se kaznom propisanom za to delo". Drugi stav je identičan prvom u svemu, osim što se odnosi na druge pretpostavljene, analogno definiciji u Rimskom statutu. Treći stav kaže da ako je delo iz prva dva stava učinjeno iz nehata, učinilac će se kazniti zatvorom do tri godine. Obzirom da ovde imamo predstavnike Tribunala, pročitacu definiciju nehata po našem zakonu: "Krivično delo je učinjeno iz nehata kad je učinilac bio svestan da usled njegovog činjenja ili nečinjenja može nastupiti zabranjena posledica, ali je olako držao da će je moći sprečiti ili da ona neće nastupiti ili kad nije bio svestan mogućnosti nastupanja zabranjene posledice iako je prema okolnostima i prema svojim ličnim svojstvima bio dužan i mogao biti svestan te mogućnosti".

Možemo sad praviti analizu u čemu je razlika između ovakvog predloga i pojma komandne odgovornosti po međunarodnom krivičnom pravu. Razlika je najpre pojmovna. Imamo komandnu odgovornost kao oblik krivične odgovornosti i imamo jedno ponašanje koje predstavlja posebno krivično delo. To je prva stvar koja je ovde očigledna. Druga stvar koja odmah pada u oči jeste da ovo krivično delo koje se, kao što rekoh, zove "nepreduzimanje mera za sprečavanje vršenja krivičnih dela" ne govori ništa o nekažnjavanju, odnosno neprijavlivanju; mislim da svi razumemo o kojem delu Rimskog statuta govorim, o onom koji zahteva "submit the matter to the competent authorities for investigation and prosecution". Toga, dakle, ovde nema, ali mogao bi se navesti kontraargument da u članu 203 Krivičnog zakona Republike Srbije, odnosno članu 179 Krivičnog zakona Crne Gore, postoji krivično delo koje se zove "neprijavlivanje krivičnih dela i učinilaca". Pa, pretpostavljam da je intencija radne grupe bila da se na ovaj način, kroz krivična dela, potpuno pokrije komandna odgovornost. Međutim, za neprijavlivanje krivičnih dela i učinilaca predviđena je kazna zatvora do tri godine, upravo onako kako je predviđeno i za nehat po trećem stavu citiranog člana. Situacija bi bila paradoksalna. Pripadnici vojne jedinice koji bi izvršili zločin, mogli bi kao izvršioци biti osuđeni na 40 godina zatvora, a

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

starešina koji je propustio da izvrši dužan nadzor nad tom jedinicom, ukoliko bi dokazao da je postupao sa nehatom, na tri godine zatvora. Proučavajući dosadašnju praksu Tribunala, naučio sam nešto novo, a to je da odgovornost onih koji komanduju treba da bude veća od odgovornosti neposrednih učinilaca koji su upućeni u rat. Komandanti su ljudi koji rukovode vojnim operacijama i, po toj logici, njihova odgovornost trebalo bi da bude veća. Sada ne govorim o njihovoj odgovornosti od slučaja do slučaja, već o samoj društvenoj opasnosti takvog ponašanja koja se u našem krivičnom pravnom sistemu izražava posebnim minimumom i posebnim maksimumom kazne, što ne postoji po Rimskom statutu i po Statutu Tribunala.

Predlog Saveznog ministarstva pravde nikada nije usvojen, zbog tada nedefinisanih odnosa Srbije i Crne Gore. Trenutno ovaj predlog, koliko je meni poznato, nije pred republičkim ministarstvima, odnosno pred republičkim vladama, obzirom da je ova materija sada prešla u nadležnost republika.

Poznato je, međutim, nešto drugo. Ministarstvo pravde Republike Srbije sada priprema Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku protiv učinilaca ratnih zločina. Taj zakon ima svoju radnu verziju koju sam video i u kojoj se u drugom članu nabrajaju krivična dela za koja bi specijalni državni organi ubuduće bili nadležni. Opet se daju nazivi krivičnih dela po dosadašnjem Osnovnom krivičnom zakonu; dakle, ponovo nije urađen prethodni posao, a to je da izvršimo implementaciju odredbi Rimskog statuta u potpunosti, da uvedemo zločin protiv čovečnosti kao krivično delo, da uvedemo komandnu odgovornost kao poseban oblik krivične odgovornosti i da ostala međunarodna krivična dela uskladimo sa definicijama koje postoje u Rimskom statutu.

Naravno, voleo bih da čujem vaša mišljenja o svim ovim temama koje sam naveo. Dakle, da li bi sud u nekom zamišljenom slučaju mogao postupati neposredno po ratifikovanom Rimskom statutu, da li ima zamerki ideji da naš krivični zakon preuzme definicije krivičnih dela doslovno iz Rimskog statuta i kakvo je vaše mišljenje o definisanju komandne odgovornosti kao posebnog krivičnog dela? Hvala vam na pažnji.

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu**Silvija Panović-Đurić:**

Gospodin Sead Spahović.

Sead Spahović, republički javni pravobranilac, Republika Srbija:

Zahvaljujem organizatoru što me je pozvao i čast mi je da mogu da se obratim ovakvom jednom kompetentnom auditorijumu.

U vezi sa temom komandne odgovornosti i ovim što je kolega prethodno rekao, ja bih želeo da kažem da je pitanje komandne odgovornosti, po mom mišljenju, pitanje materijalnog krivičnog prava i odmah ću izneti svoj stav. Ako su u pitanju krivična dela koja su već počinjena, odnosno ako je tema suđenje za ratne zločine koji su počinjeni, onda nikakve promene u sferi materijalnog krivičnog prava ne mogu biti primenjene na događaje koji su se već odigrali.

Drugim rečima, to znači da bez obzira kako formulišemo komandnu odgovornost ili taj "joint criminal enterprise", ili bilo koji institut materijalnog krivičnog prava, i bez obzira kakvo je poboljšanje nađeno, koliko god da je to dobro i pametno, to se ne može primeniti na one zločine koji su već počinjeni i to je suština problema. Kao što vam je poznato, ustav zabranjuje retroaktivno kažnjavanje s jedne strane, a sa druge strane ustavom je predviđeno da se krivična dela i kazne za krivična dela isključivo mogu propisati zakonom. Ovo drugo je značajno zbog toga što postoji ova ideja o kojoj je kolega govorio, to sam više puta čuo na raspravama o implementaciji, odnosno primeni međunarodnog humanitarnog prava preko ustava, preko ustavnih odredbi koje kažu da su opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava deo unutrašnjeg prava. U ranijem ustavu imali smo odredbu koja je govorila da sudovi neposredno primenjuju ratifikovane konvencije, dakle, postojala je ideja i ustavni okvir da sve ovo što mi u krivičnom zakonu nemamo, kao na primer zločin protiv čovečnosti iz člana 5 Statuta, da se sve to može popuniti preko ove veze sa ustavom koji kaže: to je deo unutrašnjeg prava. Međutim, mislim da je to nemoguće baš zbog ove odredbe da se krivična dela i kazne za krivična dela propisuju zakonom. U tom smislu bi bio i odgovor na ovo pitanje: šta bi radio sudija kad bi sada neko optužio za ratni zločin i pritom se pozvao na neki međunarodnopravni akt,

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

konvenciju ili statut, a ne na krivični zakon. Mislim da sudija koji sudi ne bi smeo da osudi za krivično delo ako to delo nije predviđeno zakonom i ako nije predviđena kazna. Naravno, govorim o domaćem sudu. Ja nisam siguran da su konvencije krivičnopravni propisi, jer ne predviđaju kaznu, iako dozvoljavam da postoje i argumenti koji govore suprotno. Sve ovo se odnosi na ustavno-zakonodavni okvir, ili pravni okvir, ili ako hoćete zakonske uslove za suđenja za ratne zločine, ali to je samo jedan od uslova i po mom mišljenju, to nije najvažniji uslov.

Mislim da je daleko važnije da se donese stvarna i iskrena odluka da se za ratne zločine goni i sudi i da se to istražuje. Ali ovaj uslov je iznad sfere prava.

Što se tiče materijalnokrivičnog prava, ja mogu samo da ukažem da postoje samo rezoni u domaćem Krivičnom zakonu koji pružaju mogućnost da se za slučajeve koji bi mogli da dođu u obzir za suđenja pred domaćim sudom, sudi jednako kvalitetno kao pred međunarodnim sudom. Sumnjam da će naši sudovi imati posla sa okrivljenima visokog ranga koji bi dolazili pod udar one najkontroverznije ekstenzivne formulacije iz člana 7 stava 3 Statuta, dakle, kada okrivljeni nije znao, a imao je razloga da zna da je zločin učinjen, kada je saznao za delo, a nije kaznio počinioca. Izvesna sličnost u duhu propisa postoji. Kada je u pitanju saučesništvo, imamo formulaciju "ako dva ili više lica učestvuju u radnji izvršenja, ili na drugi način, izvrše krivično delo"... Imamo taj prostor "na drugi način". Imamo i to da svaki od saučesnika odgovara u granicama svoga umišljaja. Nigde ne kaže kakav to treba da bude umišljaj, to, dakle, proizilazi iz prirode stvari, što znači da može da bude i eventualni umišljaj, a možda bi mogao da bude i takozvani "dolus subsvekvens". Ovo je samo ideja i predlog za razmišljanje. To je naknadno pridošli umišljaj. To je slučaj kada u momentu izvršenja dela nadređeni nije znao, ali je onda saznao i praktično se sa delom saglasio. Dakle, imamo *dolus premeditatus, antecedens, repetitus i subsvekvens*. Ima jedan sličan rezon u anglosaksonskom pravu koji govori o saučesništvu posle izvršenog dela, ali ne bih se upuštao u analizu toga jer nemam iskustvo sa tim institutima. Kod nas je saučesništvo posle izvršenog dela moguće kod pomaganja kad se radi o

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

prikrivanju tragova izvršenog dela, ali to prikrivanje mora biti unapred obećano, jer ako nije unapred obećano onda se tretira kao posebno krivično delo, o čemu je kolega govorio. To je ono neprijavlivanje pripremanja dela, ili pomoć učiniocu posle izvršenog dela, što su posebna krivična dela, a ne oblici saučesništva.

Ovakva situacija pruža mogućnost da se krivično zakonodavstvo prilagodi eventualnim preciziranjem značenja norme. Mislim da je moguće preko interpretativnih normi utvrditi značenje pojmova, jer interpretativne norme po definiciji nisu retroaktivne već predstavljaju vrstu autentičnog tumačenja. To bi bio metod za uvođenje u Krivični zakon naknadno pridošlog umišljaja.

Naš zakon poznaje i izvršenje krivičnog dela nečinjenjem (propuštanjem dužnog činjenja). Zakon poznaje jedan slučaj, mislim da je to član 26, a po zakonu iz 1953. godine član 23, kada organizator zločinačkog udruženja odgovara za sva krivična dela koja proizlaze iz zločinačkog plana tog udruženja, kao da ih je sam učinio, iako uopšte ne mora znati da je delo učinjeno. Dakle, on uopšte ne zna da je krivično delo učinjeno, nema svest o tome, a odgovara za to delo, pa nam ovaj rezon približava rezonovanje o komandnoj odgovornosti i "joint criminal enterprise", koje toliko kod nas izaziva konsternaciju, ja mislim nepotrebnu. Ima dovoljno štofa u opštem delu da može da se sudi po zakonu koji je važio u vreme kada su činjeni zločini. Toliko o materijalnom pravu.

Meni se čini da bi bilo bolje i efikasnije, da bi imalo više koristi da je veća pažnja posvećena eventualnoj reviziji ili poboljšanju procesnog prava, naročito pravila dokazivanja, jer će tu biti za nas velikih problema. Jasno je da materijalno pravo možemo da menjamo samo za buduća dela, ali za učinjena dela ne, ali kod procesnog prava nema te zabrane retroaktivnosti i to bi trebalo iskoristiti da se maksimalno suzi područje nedopuštenih dokaza i da se oslobode i sud i tužilaštvo da mogu da koriste i dokaze koji po važećem ZKP-u i po praksi sudova kod nas ne bi bili dopušteni. To je neophodno zbog prirode ovih krivičnih dela, zbog vremena koje je prošlo, zbog nedostupnosti terena gde su zločini izvršeni, nedostupnosti svedoka i drugih razloga. Kao što znate, mi nemamo klasični kontradiktorni postupak. Tužilac

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

može na pretresu da sedi ceo dan i da ne postavi ni jedno pitanje, sudija sve mora da radi sam. Imamo problem što po našim zakonima sve izjave koje neko da na pretresu ili u toku istrage sudija unosi i time interpretira u zapisnik, tako da drugostepeni sud uopšte ne zna šta je autor izjave rekao, nego samo kako ga je sudija interpretirao. To je veliki nedostatak koji se mora prevazići. Mislim da je izmenama procesnog zakona trebalo otvoriti mogućnost da se koriste dokazi kojima Haški sud već raspolaže. Dakle, da se omogući da sud koristi i u činjeničnu podlogu presude unosi ove dokaze i bez saglasnosti odbrane. Dakle, iako se odbrana protivi i traži ponovo izvođenje tih dokaza, ponovo dovođenje istog svedoka, ponovo saslušanje pred našim sudom po našim propisima, da se otvori neka mogućnost da sud koji takav zahtev odbrane odbije ne dolazi u situaciju da se presuda ukine zbog bitnih povreda, što mislim da bi u situaciji sa ovakvim procesnim zakonom bio redovan ishod.

Mi nemamo zaštićenog svedoka. Institut iz Zakona o organizovanom kriminalu nije zaštićeni svedok. Nije dovoljno da policija svedoka vozi u kolima sa zamračenim staklima i da ga krije pre suđenja. To nije zaštićeni svedok.

Sada nekoliko reči o novom Zakonu o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku protiv učinilaca ratnih zločina. Prvobitna verzija ovog zakona je takva da je to isključivo organizacioni propis. U njemu nije sadržana ni jedna materijalpravna odredba, što je dobro i to je najbolja strana ovog zakona. U procesnom smislu on upućuje na ZKP – odredbe o borbi protiv organizovanog kriminala. U organizacionom delu jedina prava novost je Tužilaštvo za ratne zločine. Ono je bilo zamišljeno kao nezavisan organ, jer tužioca bira skupština. Izostavljeno je ko ga predlaže, a mislim da je ponekad mnogo važnije ko predlaže, nego ko bira. Ja sam bio protiv rešenja da se tužilac za ratne zločine bira iz redova postojećih tužilaca i zamjenika, jer bi to uništilo bilo kakvu nezavisnost ovog organa i stavilo bi ga pod kontrolu notornog republičkog tužioca. I strani eksperti su ovo podržali. Međutim, ostaje mogućnost da se faktičkim kadrovanjem likvidira nezavisnost ovog organa. Dobro je u ovom zakonu što taj tužilac, koji bude izabran, sam postavlja svoje zamjenike. Takođe je dobro što se organizuje specijalno odeljenje policije, ali nije dobro

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

što to odeljenje nije pod kontrolom tužioca, nego je to opet odeljenje u policiji, tako da tužilac opet mora da ide preko policije, ako bi hteo nešto da istražuje. Ovo nije nimalo naivno rešenje, i na to vam skrećem pažnju zato što se ovde radi o ratnim zločinima, a vi znate da su preko 90% ratnih zločinaca pripadnici naoružanih formacija. Policija je naoružana formacija par excellence i doći ćemo u situaciju da tražimo od osumnjičenih da sami sebe istražuju. Veoma je važno da se ovo specijalizovano odeljenje policije stavi pod kontrolu tužilaštva da bi moglo da isleđuje policiju, jer su pripadnici policije osumnjičeni za ratne zločine, možda ne u ovom trenutku i ovde, ali svuda gde imate suđenja za ratne zločine, tu je neki policajac, ili neki funkcioner policije, ili neki oficir vojske, svejedno. Dakle, mislim da je to odlično rešenje, da je tužilac nezavisan, ali mora da ima potpunu kontrolu nad istragom i da je on vodi i da policajci na terenu njemu odgovaraju, pa čak možda da budu i službenici tužilaštva. Ovaj zakon ne predviđa nikakvu ulogu istražnog sudije. Prema tome, mislim da ovo još nije zrelo za skupštinu. Treba omogućiti potpunu nezavisnost tužioca za ratne zločine i njegovu potpunu vlast na odeljenju policije koja istražuje ratne zločine. Najbolji primer zbog čega je ovo važno je *slučaj Batajnice* gde je nađeno 800 leševa zakopanih ispod autoputa. Sad niko živi ne može da utvrdi dokle je to stiglo. Tužilaštvo kaže: *"Mi nemamo prijavu."* Policija kaže: *"Mi smo svoje završili."* Kada je došlo do sučeljavanja između policije i tužilaštva, onda je policija kazala: *"E, pa mi smo to završili i mi smo predali krivičnu prijavu protiv NN lica"*. Nije posao tužilaštva da otkriva ko je ubica nego je to posao policije. Ja ne vidim šta je problem utvrditi ko je zakopao 800 leševa usred grada. To nije teško utvrditi, pa kad imate toga koji ih je tu zakopao, onda je lako naći i onoga ko ih je pobio. Zbog toga je važno da ovo odeljenje policije koje istražuje ratne zločine bude pod kontrolom tužilaštva, a ne pod kontrolom policije, jer, koliko je meni poznato, dosad niko iz tužilaštva i suda nije osumnjičen za ratne zločine, a iz policije ih ima mnogo koji su pod sumnjom. Ja sam uzeo dosta vremena, hvala vam, to je sve.

Silvija Panović-Đurić:
Gospodin Rade Terzić.

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu**Rade Terzić, advokat, Beograd:**

Dozvolite mi da izrazim svoje zadovoljstvo i da se posebno zahvalim organizatorima skupa za priliku da se ovom skupu obratim i da dam jedan svoj kratak komentar, odnosno da ukažem na neke teorijske i praktične aspekte vezane za krivični progon, sprovođenje pretkrivičnog postupka, prethodnog postupka i optuženje onih izvršilaca krivičnih dela ratnih zločina, a čije delovanje i pozicija u vreme vršenja zločina može biti bliska stvarnoj poziciji, u vreme izvršenja krivičnog dela, onih lica za koje bi Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju našao da su odgovorna po pravilu 7, stav 3 Statuta MKSJ.

Složio bih se sa delovima izlaganja mojih prethodnika koji su ukazali na činjenicu da postojeće pravo u Republici Srbiji, odnosno Osnovni krivični zakon, kako ga mi sada zovemo, ne propisuje komandnu odgovornost kao posebno krivično delo, odnosno ne propisuje komandnu odgovornost kao poseban oblik krivične odgovornosti. Naravno, u budućem vremenu, naročito nakon ratifikacije Rimskog statuta, ovaj institut će na odgovarajući način naći svoje mesto u kaznenom zakonodavstvu Republike Srbije. Nadam se da će se to desiti relativno brzo, uz otklanjanje nekih dilema koje je kolega Obradović izneo. Međutim, izmena zakona i otklanjanje te dve nesaglasnosti našeg unutrašnjeg prava sa međunarodnim običajima, konvencijama i drugim međunarodnim propisima koje je Srbija i Crna Gora prihvatila nesporno neće utvrditi retroaktivnu primenu tih zakona i naći ćemo se u već definisanoj dilemi.

Nesumnjivo je jedno da su se zločini desili. Takođe, nesumnjivo je, po mom mišljenju, a to je i mišljenje struke i odgovarajućih međunarodnih institucija, da je suđenje izvršiocima ratnih zločina na području bivše Jugoslavije prvo uslov za unutrašnje sagledavanje naše novije istorije, a potom i za buduće pomirenje. Dakle, u ovom kontekstu, suđenje licima koja su izvršila ratne zločine jeste moralni imperativ.

Postojeći propisi, kada govore o oblicima učešća u krivičnom delu i kada pominju klasične, vama dobro poznate oblike saučesništva, govore o svim onim radnjama i svim onim modusima koji se mogu pronaći, ne na istovetan način, ali koji su već pomenuti u članu 7, stav 1 Statuta Haškog tribunala. Dakle, ono što jeste osnovna dilema, ono

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

što je pred nama u bliskoj budućnosti, a to je kako podobiti neke radnje i neke situacije koje je Tužilaštvo Tribunala i sam Tribunal podveo pod odredbe člana 7 (3), i na taj način uraditi nešto što je nesumnjivo međunarodna obaveza. Želim da ukažem, bez namere da uvredim kolege koje rade u sudovima, na jednu činjenicu koja je po mom mišljenju nesporna u svim zemljama koje su nastale na području bivše SFRJ, da je sudska praksa konzervativna. Takođe, tužilaštvo često nije dovoljno inventivno i hrabro da neke dileme otvori, a o policiji zaista ne bih govorio, jer policija je nešto što nesumnjivo ne može biti upoređeno sa ova dva druga stuba, odnosno sa ovim drugim stubom vlasti.

Nesumnjivo je da ta izvesna konzervativnost i jeste garancija nekih osnovnih prava i sloboda i konzervativnost jeste garant svima nama i garant našoj struci da se prilikom intenzivnog tumačenja i uvođenja novih vrsta, odnosno novih načina izvršenja, to mora činiti vrlo oprezno, argumentovano i na neki način da jedno tumačenje zakona, koje do sada nije bilo primenjeno, kreira novom sudskom praksom.

Smatram da postojeći zakoni, odnosno postojeće norme u Osnovnom krivičnom zakonu daju osnova da određeni nivo izvršilaca, za koje možemo reći da nisu neposredno učestvovali u zločinu, kod kojih naizgled ne postoji ni subjektivni ni objektivni element učesća u delu, može biti procesuiran po odredbama postojećeg zakona. Smatram da su određeni zločini počinjeni na teritorijama bivše SFRJ, vršeni kao deo jednog sistema, vršeni su kontinuirano u dužem vremenskom periodu, pa i sama činjenica da neko od nadležnih komandanata, odnosno neko od civilnih lica u civilnoj strukturi vlasti nije preduzimaao mere da se takvi zločini spreče, odnosno nije preduzimaao mere da se takvi zločini više ne vrše i da se zločinci kazne, ne može ta lica tek tako izlučiti od odgovornosti za ono što se desilo. Za svoj ovakav stav, smatram da mogu naći utemeljenje i u odgovarajućoj sudskoj praksi MKSJ koja je, verovatno i zahvaljujući jednoj snažnoj anglosaksonskoj komponenti u suđenjima koja su se pred Tribunalom odvijala, uspela da praktično ukaže na nivo odgovornosti tih lica. Naš Osnovni krivični zakon, po mom mišljenju, u odredbama koje govore o saučesništvu u krivičnom delu, propisuje određene oblike, inkriminiše kao krivična dela, kao kažnjive

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

radnje apsolutnu većinu svih onih radnji koje su propisane u članovima od 2 do 5 Statuta Haškog tribunala. Izvesnih nesaglasnosti ima i to će se zasigurno otkloniti, ali mislim da to nije od odlučujućeg značaja za krivični progon izvršilaca tih dela.

Pravna tehnika, koja se primenjuje i koja ima svoju tradiciju na teritorijama zemalja bivše SFRJ, različita je i apsolutno neupodobljiva pravnoj tehnici postupanja Tužilaštva i Tribunala u Hagu. Način na koji smo mi obrazovani kao pravnici, na koji smo se profesionalno izgrađivali, obavezuje nas na jedan veći nivo preciznosti u izlaganju, sa jasnim i preciznim navođenjem radnji izvršenja krivičnog dela, dok Tribunal u svojoj praksi, tako da kažem, operiše određenim činjenicama na jedan drugi način, dajući objašnjenja o opštim kontekstima, o samim zbivanjima na jedan ne tako jasan i precizan način u nečemu što bismo mi zvali dispozitiv, odnosno potom izreka presude.

No, to sve što sam rekao, da se praksa toga suda razlikuje od prakse naših sudova i tužilaštva, ni na koji način ne može dovesti u pitanje globalnu validnost, odnosno kvalitet tih presuda i nesumnjivo njihovu saglasnost sa izvedenim dokazima i u krajnjoj liniji sa onim faktima koji su u bivšem vremenu bili prisutni. Tribunal vrlo često objašnjava odgovornost izvršilaca, odnosno optuženih i osuđenih lica sa izvesnom mešavinom članova 7 (1) i 7 (3) Statuta Tribunala. U optužnicama se vrlo često navode radnje izvršenja dela i nakon toga se alternativno navodi da je optuženi odgovoran i po članu 7 (1) i po članu 7 (3). Naša praksa u bivšoj SFRJ, a koliko sam upoznat i danas u Republici Hrvatskoj, za republiku Srbiju mogu da garantujem, nije išla za tim da se alternativno opredeljuje oblik odgovornosti, da se čak i u obrazloženim presudama mešaju ta dva oblika odgovornosti. Pomenuću relativno noviju optužnicu Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, Tužilaštvo MKSJ protiv Namera Orića, koja konkretno govori o strategiji bezobzirnog razaranja, o tome da Naser Orić nije uopšte, ili nije dovoljno izdavao naređenja da bi sprečio to bezobzirno razaranja i pljačkanje imovine. U potonjim analizama tih operacija, Tužilaštvo se nije uopšte doticalo pitanja tog bezobzirnog razaranja i pljačke, da je on lično učestvovao u nekim napadima, da je konstantno propuštao, ili da uopšte izda, ili da izda dovoljna naređenja kako bi sprečio bezobzirna razaranja i pljačku imovine. Na

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

taj način Tužilaštvo Tribunala nalazi da su radnje i propusti delovali kao podsticaj za činjenje zločina, kao pomoć i podrška počiniocima da počine takvo protivpravno i bezobzirno razaranje koje nije opravdano vojnom nuždom i pljačkom tokom napada. Naravno, ova optužnica ostavlja alternaciju odgovornosti optuženog na osnovu člana 7 (1) i 7 (3) Statuta. Namerno sam pročitao ovu optužnicu kako bih, u stvari, ukazao na činjenicu, odnosno da bih izneo svoj stav da smatram da komandanti koji zaista deluju na terenu i koji su izvršili to propuštanje, realno, nisu svojim propuštanjem podsticali, odnosno podstrekavali one izvršioce da nastave da vrše krivična dela, nego su time tolerisali postojanje jednog sistema, odnosno svojim nečinjenjem su ga na izvestan način i kreirali. Smatram da je to jedan put kojim nacionalna pravosuđa trebaju razmišljati prilikom procenjivanja faktičkih dokaza, odnosno svih rezultata prekrivičnih postupaka i prethodnih radnji do kojih se došlo. Mislim da je to nešto što može dovesti do podobljavanja svih tih nečinjenja, a objektivno u nekim situacijama i činjenja, i davanju tom licu, za koje naizgled postoji sumnja da jeste bilo vojni ili civilni komandant na terenu, da je to lice kontinuiranim prihvatanjem sebe dovelo u poziciju izvršioca dela. Za ovakav stav, zahvaljujući kolegama iz Republike Hrvatske, iz Glavnog državnog odvjetništva Republike Hrvatske, našao sam utemeljenje i u dve sudske odluke relativno novijeg datuma, jedna - Županijskog suda u Zagrebu, u *predmetu okrivljenog Dinka Šakića*, i druga - Županijskog suda u Karlovcu, u *predmetu okrivljenog Fikreta Abdića*. Ne bih se sad bavio elaboracijom tih odluka, smatram da to ipak treba da bude prilika i zadovoljstvo za kolege iz Republike Hrvatske da na našem sledećem susretu možda više razgovaramo o tim odlukama. Međutim, te odluke su upravo na sličan način pronašle odgovornost ovih lica i osudile ih kao izvršioce za dela koja su im stavljena na teret. Činjenica da je neko bio zapovednik, a da je zatekao nečovečno postupanje, odnosno kršenje pravila međunarodnog prava, u momentu stupanja na tu dužnost, kao i nepreduzimanje mera da se to zaustavi, pokazuje da su faktički ta lica nesumnjivo pristajala na nastavak takvog ponašanja, ukoliko nisu prouzrokovala promene u postupanju i nisu inicirala mere da se to spreči. Ako se takve povrede vrše učestalo i u kontinuitetu, onda je zaista očigledno da one nisu predstavljale slučajne ekscese koji bi se mogli događati mimo volje i znanja odgovarajućeg komandanta, a naročito ako su

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

po svojoj težini i brutalnosti prevazilazili, nemojte mi zameriti kada kažem, uobičajenu meru izvršenja zločina, onda je to nesumnjivo dokaz da su deo jednog sistematskog i ustaljenog ponašanja. Sve ove činjenice, a naročito činjenica da su neki vojni komandanti prisustvovali i nekim izvršenjima zločina, jesu po mom mišljenju tog kvaliteta da nesumnjivo ukazuju na volju i htenje vojnih i civilnih nadređenih lica da izazovu one posledice do kojih je došlo. Čak smatram da se, ako se radi o vršenju zločina u većem obimu, u odnosu na veći broj oštećenih lica, može govoriti i o posebnoj nameri, dakle, da u datom činjeničnom stanju možemo govoriti ne samo o direktnom umišljaju, nego i o posebnoj nameri kao dodatnom kvalifikativu.

Ono što je po mom mišljenju jako bitno jeste da nacionalni sudovi svoju praksu u ovim institutima nemaju, odnosno takva praksa postoji na međunarodnom nivou. Tokom jučerašnjih predavanja čuli smo dosta činjenica koje su govorile o različitim načinima postupanja, o tome je i dosta pisano, tako da to može biti vrlo korisno za nacionalne sudove. Međutim, smatram da je tu praksa Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju vrlo korisna i da upravo ona može dati neke vrlo precizne i jasne naznake u kojim pravcima se treba kretati. Haški tribunal, kao što sam već rekao, o tom pitanju ima dobru praksu i pomenuću samo neke citate iz presuda Tribunala. U presudi Tihomiru Blaškiću se kaže da je samo prisustvo na mestu zločina lica koje ima autoritet nadređenog, kao što je vojni zapovednik, veoma važno za donošenje ocene suda o tome da li je takvo lice ohrabrialo, odnosno davalo podršku počiniteljima zločina.

U svetlu tumačenja komandne odgovornosti, smatram da se treba, ne striktno držati, ali da se treba ugledati na međunarodne standarde koje je postavio Tribunal. Kod komandne odgovornosti, nesumnjivo je najvažniji zahtev da se utvrdi postojanje odnosa izvršilac - zapovednik. Tu je uslov da je zapovednik znao, ili imao razloga da zna da će se izvršiti, ili je izvršeno krivično delo, a pri tom možemo govoriti o stvarnom saznanju, na osnovu direktnih i indirektnih dokaza, ili o samom posedovanju informacije koja je po svojoj prirodi takva da mu je davala naznaku da postoji rizik da će se izvršiti takvo delo. Ekspertska komisija je u tom delu i dala neku sugestiju, da prilikom ustanovljavanja indirektnim dokazima treba imati u vidu

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

broj protivzakonitih dela, vrstu tih dela, opseg, vreme kada su se desila, broj i vrstu vojnika koji su učestvovali, ako je bilo logistike, da li je učestvovala u tome i u kom obimu, koja je geografska lokacija dela imajući u vidu neke prostorne uslove, rasprostranjenost, taktički tempo operacija, lokaciju zapovednika u to vreme, odnosno ukazala je na neke dodatne elemente kojima na posredan način treba ovo saznanje dokazivati. Treća stvar jeste nepreduzimanje neophodno razumnih mera da se spreči krivično delo, ili kazne počinioци, naravno, u granicama ovlašćenja tog vojnog i civilnog zapovednika. Smatram da praksa, a i standardi koje je ustanovio MKSJ, u tom delu može biti vrlo, vrlo korisna i da u tom delu treba imati u vidu sve moguće probleme koji će se u istraživanju ratnih zločina dešavati, a naročito vezano za taj lanac komandovanja. Treba biti iskren i realan i reći da se na teritoriji bivše SFRJ suočavamo ili sa državama koje su u svom nastajanju, ili pak sa državama koje baštine otomansku tradiciju uprave, tako da se tu određeni službeni i zakonski kanali komuniciranja baš mnogo nisu ni uvažavali. Jedno izvesno nasleđe bivšeg jednopartijskog sistema, odnosno jedan način razmišljanja koji je prisutan u periodu odmah nakon raspada bivše SFRJ, nesumnjivo doprinosi nedefinisanju tih, odnosno teškom definisanju tih pravih lanaca komandovanja. Nesumnjivo je da su sva ova pitanja koja sam pomenuo faktička pitanja i da će u svakom pojedinačnom predmetu, a smatram da sva nacionalna pravosuđa imaju dodatnu obavezu ekstremne ozbiljnosti prilikom suočavanja sa ovim predmetima, dovoditi policajce, tužioce, istražne sudije i sudeće sudije zaista pred jedan težak i odgovoran zadatak da se sve ove činjenice utvrde i upotpune faktografski, i u tom delu smatram da je jako korisno jučerašnje pominjanje nekih praktičnih saveta kojima se Tužilaštvo Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju služilo prilikom istraživanja ove vrste zločina, a koju je izrekao gospodin Kejli.

Ono što kod mene na izvestan način stvara da kažem jednu bojazan, jedno unutrašnje nezadovoljstvo, jeste činjenica da nivo ovakvog tumačenja naših unutrašnjih zakonodavstava i njihove praktične primene može dovesti do odgovornosti, da kažem, jednog nižeg nivoa zapovednika i nižeg nivoa civilnih struktura, najviše srednjeg nivoa funkcije. Dokazivanje odgovornosti nekih viših državnih

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

činovnika i ljudi koji su odlučivali o tome zahteva veliki dodatni napor sa neizvesnim ishodom.

Ukazaću samo kratko još na činjenicu: u procesuiranju ratnih zločina, nacionalne službe za istraživanje zločina suočiće se sa velikim problemom istraživanja paradržavnih i paravojnih struktura koje su na ovim prostorima u proteklim godinama delovale i za koje, iskreno rečeno, možemo vezati jedan većinski kvantum zločina. Nedostatak odgovarajućih službenih svojstava kod nekih od tih lica biće nesumnjivo jedan argument koji će njihovi branioci mnogo koristiti. Ono što smatram bitnim jeste i činjenica da se ovakav rad, na istraživanju ove vrste zločina, teško može ostvariti pojedinačno u zemljama bivše Jugoslavije, a bez apsolutno potpune saradnje između istražnih i pravosudnih organa država u regionu. Iz sopstvenog iskustva znam da takva saradnja često nije ostvariva kroz standardne kanale međunarodnopravne pomoći, a naročito u fazi prekrivičnog postupka. Moje mišljenje je da bi zemlje u ovom regionu te probleme mogle da reše i nekim međusobnim sporazumima, kako bi se u tom delu određeni formalizam na taj način izbegao, a koji inače dodatno usporava stvari. Takođe, smatram da protek vremena koji se desio i koji je nesumnjivo učinio svoje u onom delu koji se tiče iskaza svedoka, a koji su bili prisutni kada su vršeni zločini, jeste nešto što će biti veliki problem, a naročito prilikom dokazivanja. Smatram da je jako korisno za dokazivanje ove vrste zločina, a to je vrlo interesantno u presudi Županijskog suda u Zagrebu protiv okrivljenog Dinka Šakića, utvrđivanje opšteg, istorijskog konteksta i mislim da bi u tom delu naši nacionalni sudovi trebali koristiti institut svedoka-eksperta i dati odgovarajuću važnost određenim dokumentima čija se autentičnost nesumnjivo utvrdi. Za odgovornost tih lica, osim utvrđenja opšteg konteksta, potrebno je utvrđenje i konkretnih događaja koji se njima stavljaju na teret, dakle, jedno potpuno rasvetljavanje činjenica vezanih za sam niz događaja. Naime, ja govorim o nizu događaja, jer smatram da se ovaj nivo odgovornosti najbolje i najbezbolnije može ustanovljavati i stručno obrazlagati u situacijama kada se radi o većem broju izvršenih krivičnih dela. Ja vam se zahvaljujem, bilo mi je zadovoljstvo.

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu**Silvija Panović-Đurić:**

Reč ima gospodin Ignjatović.

Aleksandar Ignjatović:

Ja se najpre svima vama izvinjavam što danas morate ponovo da me slušate. Trudiću se da budem kraći tako da vaše muke budu manje. Podsetiću vas da je tema današnjeg mog izlaganja "Vojni propisi i komandna odgovornost". Ovo namerno ističem kako bih se držao okvira teme, a i kako biste vi pretpostavili šta možete da očekujete da ja kažem.

Da bi se međunarodno humanitarno pravo moglo sprovesti i izvršavati u praksi, neophodno je njegove odredbe međunarodnog karaktera, koje su date kroz brojne konvencije i druga dokumenta, predvideti i pretočiti u unutrašnji pravni sistem pojedinih država. Dakle, neophodni su posrednici u vidu unutrašnjeg zakonodavstva država koje donošenjem tih zakona i pravilnika ispunjavaju svoje obaveze prema međunarodnom pravu i međunarodnoj zajednici. U članu 83 Dopunskog protokola I iz 1977. godine uz Ženevske konvencije iz 1949. godine predviđeno je da države uzimaju na sebe obavezu da i u vreme mira i u vreme oružanog sukoba vrše upoznavanje sa ovim propisima, što je više moguće u svojim zemljama, a naročito da uključe u njihovo proučavanje vojne jedinice i ustanove i da podstiču to proučavanje među civilnim stanovništvom, kako bi ovi propisi bili poznati i pripadnicima oružanih snaga i civilnom stanovništvu. Član 84 Dopunskog protokola I čak ide i korak dalje i predviđa da države razmenjuju prevode svojih akata i propisa, usvojenih radi obezbeđenja primene međunarodnog humanitarnog prava. Do velike, da tako kažem, poplave normiranja pravila međunarodnog humanitarnog prava došlo je naročito nakon donošenja Ženevskih konvencija iz 1949. godine. Tada su doneti brojni pravilnici, priručnici, uputstva ili drugi akti sličnih naziva koji su ova međunarodna pravila prilagođavali primeni, upotrebi u svojoj vojsci.

Međutim, pogrešno bi bilo shvatiti da takvih akata nije bilo i ranije, pre Drugog svetskog rata. Kao primer jednog takvog akta možemo navesti Uputstvo za upravljanje kopnenom vojskom SAD koje je

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

postalo poznato kao Opšte naređenje broj 100, a koje je napisano 1863. godine. Ovo uputstvo je poznato i kao Liberov zakon, prema Francisu Liberu, američkom pravniku nemačkog porekla, koji ga je izradio. Posebno ga ističemo zato što se smatra prvim normativnim aktom unutrašnjeg prava u ovoj oblasti. Međutim, kao što smo već rekli najveći broj država je doneo posle 1949. godine pravilnike o primeni pravila međunarodnog humanitarnog prava, a manji broj država je doneo zakone. U ovim propisima se po pravilu nalazi i komandna odgovornost što je svakako njihova osnovna karakteristika. Ovako je postupila i tadašnja Jugoslavija i donela "Uputstvo o primeni pravila međunarodnog ratnog prava u oružanim snagama SFRJ" iz 1988. godine. Kao što se iz rečenog vidi, izradi jugoslovenskog uputstva se pristupilo tek nakon što je Jugoslavija prihvatila Dodatne protokole uz Ženevske konvencije. Tada se smatralo da je neophodno složene tekstove međunarodnih konvencija napisati kao jedan jasan i za običnog vojnika razumljiv tekst u vidu uputstva. Pogrešno bi bilo iz ovoga podatka izvući zaključak da se na ovim prostorima ovom pitanju, to jest poštovanju pravila i običaja rata, i ranije nije poklanjala pažnja. Država Srbija je još 1877. godine, kao četvrta zemlja u svetu, donela pravilnik o ratnom pravu. Bila su to "Ratna pravila po međunarodnom pravu" koje je izdalo tadašnje vojno ministarstvo i imala su 92 člana. Uz ova pravila išlo je i naređenje ministra da svaki oficir srpske vojske mora uz potpis da ih pročita.

Međutim, da se vratimo navedenom uputstvu iz 1988. godine koje je, nažalost, u tada usvojenom tekstu još uvek na snazi, bar što se tiče državne zajednice Srbije i Crne Gore. Ovo uputstvo je, u vreme kada se pojavilo, od nekih stručnjaka ocenjeno kao jedan od najsavremenijih i najbolje obrađenih vojnih priručnika ovog sadržaja u svetu. Izdato je u obliku knjige koja je obuhvatila i naredbu o njegovom sprovođenju i samo uputstvo. U uvodu knjige stoji da je njen cilj da se pripadnici oružanih snaga upoznaju sa pravima i obavezama vojnika u oružanom sukobu. U tački 20 predviđena je lična odgovornost zbog povrede pravila ratnog prava i to kako vojnog, tako i civilnog lica. Nepoznavanje odredbi pravila ratnog prava ne isključuje odgovornost. Zbog mnogih dilema i osporavanja nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda, konkretno nadležnosti Haškog tribunala, važno je napomenuti da je u stavu 3 tačke 20 predviđeno da

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

će izvršio i naredbodavci ratnih zločina i teških povreda pravila ratnog prava odgovarati pred međunarodnim sudom ako je takav sud obrazovan.

Ono što je mnogo značajnije za ovu temu o kojoj raspravljamo je to da je u tački 21 pod naslovom "*Odgovornost za postupke potčinjenih*" propisana komandna odgovornost. Evo tog teksta, kako je naveden u pravilniku: "*Vojni starešina je lično odgovoran za povrede pravila ratnog prava ako je znao, ili je mogao da zna da njemu potčinjene, ili druge jedinice, ili pojedinci pripremaju izvršenje takvih povreda, a u vreme kada je još bilo moguće sprečiti njihovo izvršenje ne preduzme mere da se te povrede spreče. Lično je odgovoran i onaj vojni starešina koji zna da su povrede pravila ratnog prava izvršene, a protiv prekršioca ne pokrene disciplinski, ili krivični postupak, ili ako nije nadležan za pokretanje postupka, prekršioca ne prijavi nadležnom vojnom starešini. Vojni starešina odgovara kao saučesnik, ili podstrekač ako je nepreduzimanjem mera protiv potčinjenih koji krše pravila ratnog prava doprineo da njemu potčinjene jedinice i pojedinci takva dela ponovo vrše.*"

Mislim da nikakav komentar ovde nije potreban. Pažljivom analizom citirane tačke dolazi se zaista do zaključka da je ona skraćena, pojednostavljena, ali dosta slična odredbama članova 86 i 87 Dopunskog protokola I uz Ženevske konvencije kojima se prvi put na jedan izričit način propisuje komandna odgovornost. Za navedena akta, a i sva druga sličnog karaktera, među teoretičarima, ali i praktičarima, kako u vreme njihovog donošenja, tako i danas, postoji problem njihove potpune i dosledne primenljivosti koji, za razliku od normi unutrašnjeg prava, prati i sve druge propise međunarodnog karaktera.

Postoji veliki broj mišljenja da države nisu voljne i spremne da primenjuju nikakve kazne protiv svojih državljana zbog kršenja ratnog i humanitanog prava, ili da to kažnjavanje izigravaju. Takođe, ima mišljenja da je potrebno da se obezbede jednaka merila za procenjivanje akata pobednika i pobeđenih, jer će u protivnom, kako je na jednom mestu naveo uvaženi kolega Ivo Josipović, ratni zločinci želeći da budu pobednici i time osigurati položaj na kome su bezbedni od kazne. Pri tome dodajemo: oni neće voditi računa niti o sredstvima,

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

niti o načinu ratovanja jer će to kasnije biti beznačajno pošto pobjeda donosi eksculpiranje od odgovornosti. Tako se umesto željenog dobija suprotni efekat. Međutim, bez obzira na ovakva mišljenja koja svakako nisu bez osnova, komandna odgovornost se svakako polako prihvata i reguliše i u unutrašnjim propisima, uključujući svakako i vojne. Ovakva obaveza proizilazi ne samo iz Ženevskih konvencija, već i iz drugih dokumenata novijeg datuma među kojima je i Statut Međunarodnog krivičnog suda. Ovo se posebno odnosi na zemlje potpisnice Statuta koje su time preuzele tu obavezu a među kojima je svakako i naša zemlja. Hvala vam.

Silvija Panović-Đurić:

S obzirom da smo produžili ovu sesiju i nije ostalo vremena za pitanja, imam jednu sugestiju kako bih probala da ukažem na pravce u kojima mislim da bismo diskusiju mogli da nastavimo. Nakon pauze za kafu, bićete u prilici da postavljate pitanja svim panelistima, kako današnjim, tako i jučerašnjim izlagačima.

Međutim, ja bih želela prvo da skrenem pažnju na neke stvari za koje postoji potreba da se prethodno razjasne. Pre svega, meni se čini da ponekad ne postoji jasno razumevanje koncepta komandne odgovornosti. Kolega Obradović me je zbunio kada je rekao da to, u stvari, predstavlja jedan vid u kome okrivljeni odgovara kao da je sam izvršio delo. Nije sporno kako će okrivljeni biti kažnjen, ali tu postoje različiti modaliteti odgovornosti.

Druga stvar, juče smo počeli pitanjem koleginice sa zagrebačkog Pravnog fakulteta i došli do zaključka da ljudi mešaju da li negde postoji veći stepen objektiviziranosti u odnosu na to šta je realno koncept objektivne odgovornosti. To je veoma važno ako se koriste postojeće pravne norme, kako ne bismo došli do pitanja legaliteta. Ono što je suština za sve nas ovde, po mom mišljenju, je upravo odredba iz Statuta Haškog tribunala poznata kao član 7 stav 3, jer modalitete odgovornosti iz člana 7 stava 1 poznaju svi pravni sistemi bivše Jugoslavije.

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

Takođe, problem predstavlja kako će sada Srbija rešiti koncept komandne odgovornosti, da li je komandnu odgovornost potrebno predvideti kao posebno krivično delo. S tim u vezi ja bih vas upozorila da Srbija i Crna Gora imaju sada dve povelje, Ustavnu povelju i Povelju o ljudskim i manjinskim pravima. U članu 20 Povelje o ljudskim i manjinskim pravima, kaže se da se niko ne može smatrati krivim za delo, znači odnosi se na krivično delo, a ne na modalitete krivične odgovornosti, ukoliko to krivično delo nije propisano zakonom. S druge strane, u Ustavnoj povelji postoje dve odredbe, odredba člana 10 govori o neposrednoj primeni važećih međunarodnih ugovora, a postoji i odredba člana 16 koja govori o primatu međunarodnog prava nad pravom Srbije i Crne Gore i pravom država članica. Ukoliko se ustanovi posebno krivično delo, tu se postavlja posebno pitanje da li je to uopšte suština, s obzirom da i Statut Međunarodnog krivičnog suda govori o modalitetu odgovornosti, a ne o posebnom krivičnom delu.

Takođe se postavlja i pitanje ekstenzivnog tumačenja, kako podstaći nacionalne sudove da pribegnu jednom tumačenju na potpuno nov način. Imajući u vidu činjenicu da se na listi obaveza Saveta Evrope u odnosu na Srbiju i Crnu Goru nalaze i suđenja za ratne zločine pred domaćim sudovima, navešću da član 7, paragrafi 1 i 2 upravo predviđaju da nešto može biti krivično delo i prema međunarodnom pravu, a da ne bude povređeno načelo legaliteta. Osim toga, general Ignjatović je to juče pomenuo, a bilo je potkrepljeno i u izlaganju gospodina Kejlija u vezi sa dokumentom Vojske Republike Srpske, a odnosilo se na to da je neophodno da se pravi distinkcija između formalističkog pristupa načelu legaliteta i suštinskog, a to je da li je nešto bilo predvidljivo u vreme kada je izvršeno. Skrenula bih pažnju i na neke presude Evropskog suda za ljudska prava, *CR i SW protiv Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije*, u kojima je rečeno da bez obzira koliko je jasna zakonska odredba, uvek postoji neophodnost sudske interpretacije i nužnost adaptiranja promenljivim okolnostima.

Oni koji me poznaju vrlo dobro znaju da sam ja za to da svi odgovaraju i da zbog toga ne mogu da prihvatim koncept po kome se ne može naći rešenje da primenimo komandnu odgovornost. Ova vrsta odgovornosti, po mom mišljenju, je sadržana i u samom krivičnom

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

zakonu i zbog toga smatram da jednim ekstenzivnim načinom interpretiranja svi problemi mogu da se prevaziđu. Meni se čini da bi bilo jako opasno ukoliko bi se predvidelo novo krivično delo, jer onda se dolazi do pitanja ako to nije bilo krivično delo, a sada jeste, i tu nastaje problem. S obzirom da imamo nekih petnaestak minuta do pauze za kafu, zamolila bih vas da počnemo sa pitanjima. Omer Hadžimerović, izvolite.

Omer Hadžimerović, sudija, Okružni sud, Beograd:

Moje ime je Omer Hadžimerović, sudija Okružnog suda u Beogradu. S obzirom da su svi izrazili zadovoljstvo što učestvuju na ovoj konferenciji, ne bih želeo da ja jedini nisam, takođe sam i ja zadovoljan što sam u ovom društvu danas i što možemo da raspravljamo o svim pitanjima. Želeo sam da se javim za reč ranije, ali Silvija je dosta toga rekla što sam ja nameravao da kažem, no ipak bih želeo nešto još da dopunim.

Poznato je svima nama da je i u ranijem Ustavu SFRJ, kao i Ustavu SRJ, bilo predviđeno da ratifikovni međunarodni ugovori i opšte priznata pravila međunarodnog prava predstavljaju sastavni deo našeg pravnog sistema. Što se tiče komandne odgovornosti, želim da vas podsetim da je konvencija kojom je predviđena ova vrsta odgovornosti ratifikovana u našoj zemlji još 1978. godine. S tim u vezi, član 4 Krivičnog zakona kaže da se na učinioca krivičnog dela primenjuje zakon koji je važio u vreme izvršenja krivičnog dela. Dakle, ako je ova konvencija bila sastavni deo našeg pravnog sistema, samim tim i krivičnog zakonodavstva u onom delu koji reguliše krivičnopravne odredbe, onda ja ne vidim nikakvu smetnju da se ona primeni i ovde. Ovde se uopšte ne radi, kao što je i Silvija rekla, o krivičnom delu koje nije bilo predviđeno kao krivično delo i za koje nije bila predviđena sankcija. Određeno lice će odgovarati po osnovu komandne odgovornosti za ona krivična dela koja su predviđena u glavi XVI Osnovnog krivičnog zakona. Moram da priznam da se ja ovim pitanjima ranije nisam bavio, tek u poslednje vreme o tome razmišljam, i zato vas molim da mi oprostite ako sam nešto prevideo u ovom izlaganju. Čini mi se da ja ne vidim nikakvu smetnju da se direktno primeni komandna odgo-

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

vornost koja je sastavni deo našeg pravnog sistema još od 1978. godine i tu se uopšte ne postavlja pitanje nikakve retroaktivnosti.

Po mom mišljenju, kod suđenja za ratne zločine u našoj zemlji može da se pojavi drugo pitanje koje može dovesti u neravnopravan položaj lica koja odgovaraju pred našim sudom i pred Haškim tribunalom, a terete se u suštini za ista krivična dela. Statutom Haškog tribunala, tačnije članom 24, kao i pravilom 101 Pravidnika o postupku i dokazima, predviđeno je da se izrekne i doživotna kazna zatvora. Prema odredbama Krivičnog zakona, koji bi se primenjivao u ovim postupcima pred domaćim sudovima, maksimalna kazna zatvora je 20 godina. Mislim da se tu može pojaviti problem dovođenja građana u nejednak položaj, u zavisnosti od toga gde im se sudi. Postoji još jedan problem o kome je govorio i kolega Spahović, a tiče se zakona o suđenjima za ratne zločine u Srbiji koji je sad u pripremljenoj fazi. Očigledno je da će taj zakon morati da se dopuni, jer na primer pravilo 11bis Pravidnika o postupku i dokazima propisuje da Tribunal ustupajući optužnicu lokalnom sudu može da traži, za pojedine svedoke, ili žrtve, da određene zaštitne mere ostanu na snazi. Mi takve zaštitne mere nemamo propisane u našem zakonu, i da li to onda znači da mi u tom slučaju treba da primenjujemo zaštitne mere koje su propisane pravilima Haškog tribunala. Želim da kažem da se pojavljuju mnoga otvorena pitanja koja treba rešiti, a sve me to dodatno zabrinjava nakon što sam čuo jučerašnju izjavu ministra pravde Republike Srbije u kojoj je rekao da to uopšte nije problem, da se od toga pravi fama kada su u pitanju suđenja za ratne zločine. Želim da naglasim da problemi postoje i da će to posebno biti vidljivo kada počnemo da sudimo za ratne zločine, a da mi, sudije, moramo da se odlično pripremimo za ta suđenja, ali, takođe, to moraju da urade i oni koji treba da nam omoguće da sudimo kako treba. Hvala.

Silvija Panović-Đurić:

Kolega Majić, a zatim gospodin Milan Šahović.

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu**Miodrag Majić, sudija, I opštinski sud, Beograd:**

Hvala. Moje ime je Miodrag Majić, sudija Prvog opštinskog suda. Smatram da je diskusija veoma interesantna i mislim da je komandna odgovornost veliki problem, za razliku od našeg ministra, ukoliko je izjavio to što je rečeno.

Dolazim sa skupa u Bukureštu gde se, između ostalog, i o ovoj temi razgovaralo i ispostavilo se da je za sve učesnike tog skupa pitanje komandne odgovornosti veliki problem. Moram da kažem da imam malo drugačije mišljenje od prethodnih učesnika, utoliko što smatram da treba razlučiti dve stvari. S jedne strane definitivno imamo potrebu da najodgovornije ljude za zločine koji su počinjeni dovedemo pred lice pravde, i ta potreba je jedna objektivna stvar. S druge strane, postavlja se pitanje da li zbog evidentnog postojanja takve potrebe mi možemo da učinimo prethodno predložene promene u našim krivičnim zakonodavstvima. Pratio sam prethodno izlaganje kolege Hadžiomerovića i znam da je svojevremeno bilo diskusije o tome da li može da se barem član 86 Dopunskog protokola I uz Ženevske konvencije neposredno primeni. Međutim, čak i ako bismo se odlučili za jedno tako ekstenzivno tumačenje, mislim da bismo ponovo došli do problema. Pre svega, član 86 Dopunskog protokola I isključivo se odnosi na ratne zločine, znači da time ne bi pokrili ostala krivična dela za koja bi se moglo suditi pred domaćim sudovima. Taj član ništa ne govori o genocidu, a eventualno bi mogao da se primeni na zločine protiv čovečnosti koje mi i nemamo propisane, kao posebno krivično delo.

S druge strane, ponovo se pojavljuje problem nehatnog postupanja. Čim se krene ka jednom tako ekstenzivnom tumačenju nekog instituta, taj institut se unosi u sistem krivičnog prava koji je prilično zatvoren i prilično konzistentan, tako da se postavlja pitanje šta sa nehatnim oblikom izvršenja navedenih krivičnih dela. Lično mislim da ne bi bio dobar način da se pribegne nekom krajnje ekstenzivnom tumačenju i praktično redefinisaju čitavog koncepta krivičnog prava kakav postoji u ovoj zemlji.

Za zločine koji su se dogodili u prošlosti, po mom mišljenju, treba krivično goniti kroz postojeće institute koje imamo. Znači, kroz plan

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

izvršilaštva, plan pomaganja, plan podstrekavanja, tamo gde se mogu primeniti treba ih primeniti. Težina ovog zadatka ne sme da bude opravdanje da zato što je teško, zato što ne mogu da se pronađu izvršioci, zato što ne može da se utvrdi pomaganje, podstrekanje, naređivanje, izvršilaštvo, da zbog toga redefinišemo ono što imamo. Istorija komandne odgovornosti, kakvu danas poznajemo, počela je od *slučaja Jamašita*. To je bio jedan praktičan pristup anglosaksonskog prava i zna se kako je praktično uveden, ako ne možemo da dokažemo ono što je izvršeno na terenu, smislićemo komandnu odgovornost i tako ćemo doći do izvršilaca. Znači, za ratne zločine koji su se dogodili u prošlosti treba krivično goniti kroz postojeće institute i dokazivati ih kao i sva ostala krivična dela.

Još samo nekoliko rečenica. Bilo je reči o formulisanju komandne odgovornosti u našem sistemu kao posebnog krivičnog dela, gde se praktično to "nesprečavanje" izjednačava sa radnjom izvršenja. U vezi s tim imam jedno pitanje, da li treba tražiti uzročnost kod takvog krivičnog dela između nesprečavanja od strane nadređenog lica i izvršenja zločina, ili izvršenje zločina postaviti na nivo objektivnog uslova inkriminacije i zadovoljiti se samim nesprečavanjem pri takvim uslovima, ali opet kao krivičnog dela za ubuduće. Hvala, izvinjavam se, bio sam malo duži.

Milan Šahović:

Mi smo ovde svi pravnici, ali različitih orijentacija i profesija. Imamo međunarodne pravnike, tu su i sudije, tužioci, advokati, imamo i pravnike koji rade policijske poslove, tako da svako od nas ima drugačije uglove iz kojih posmatra problem komandne odgovornosti i zato je zaista teško izvući neke zajedničke zaključke. Međutim, kada diskutujemo o ovim pitanjima, moramo da vodimo računa o opštem kontekstu u kome se mi nalazimo, a u taj kontekst ulazi i položaj naše zemlje i situacija koju imamo. Gospođa Panović je vrlo lepo ukazala da je ova zemlja sada jedna nova državna zajednica, sa dva ustava, i da će Srbija morati da se prilagodi, s jedne strane, situaciji na svojoj teritoriji, a sa druge strane i međunarodnim obavezama.

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

Juče sam govorio o komandnoj odgovornosti kao o jednom obaveznom pravilu međunarodnog prava. O ovoj obavezi govore i dva najvažnija pravna akta koja treba da predstavljaju osnov našeg rada, s obzirom da prihvatamo primat međunarodnog prava. Ta dva pravna akta su Statut Međunarodnog krivičnog suda i Statut Haškog tribunala.

Druga stvar o kojoj sam želeo nešto da kažem je pitanje nezastarevanja ratnih zločina. To nije samo fraza, to je nešto što se kroz sudsku praksu pokazuje kao nešto što je nemoguće zaobići, a to se najbolje vidi na primerima zločina iz Drugog svetskog rata i koliki se broj slučajeva pojavio posle deset, dvadeset, ili trideset godina. Mi smo, takođe, u situaciji da imamo na teretu ratne zločine i činjenica je da mi ne smemo da predemo preko toga, jer to predstavlja našu međunarodnopravnu obavezu. Hvala.

Budući status doktrine komandne odgovornosti u domaćem pravnom sistemu

Silvija Panović-Đurić:

Prelazimo na drugi deo, da li ima još pitanja, komentara, objašnjenja, mogućih sugestija? Evo, kolega Obradović.

Saša Obradović:

Hvala. U prethodnoj diskusiji iskristalisala su se otprilike dva pogleda na mogućnost primene pravila o komandnoj odgovornosti na protekle događaje, na događaje iz perioda sukoba u bivšoj Jugoslaviji. Međutim, ono što bih još jedanput želeo da potenciram jeste potreba uvođenja komandne odgovornosti u naš krivičnopravni sistem prvenstveno za buduće događaje, i mislim da je sada pravo vreme kada treba da ustrojimo nov krivičnopravni sistem. Čuli smo dosta o nemogućnosti retroaktivne primene normi i o svim problemima u

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

suočavanju sa prošlim događajima, što je, naravno, vrlo zanimljivo pitanje, ali mislim da time malo razvodnjavamo priču o potrebi uvođenja instituta komandne odgovornosti i ne mislim da svi mi ovde imamo isti stav o tome. Ne mislim da su svi među nama spremni na prihvatanje jednog takvog koncepta. Sa te strane bih voleo da čujem mišljenja, jer kad bismo svi mislili isto ne bi se pred Saveznim ministarstvom pravde pojavio koncept koji nije predviđao komandnu odgovornost nego je predviđao jedno posebno krivično delo. Sa druge strane, dužnost mi je da i sam dam jedan politički aspekt ovog problema. Kada sam govorio o izradi Zakona o nadležnosti državnih organa u postupku protiv učinilaca ratnih zločina, nisam naravno mislio da bi u tom zakonu trebalo definisati materijalne odredbe krivičnog prava, niti pak da bi se taj zakon mogao primenjivati na događaje koji su se dogodili u prošlosti. Ali sa druge strane, vrlo je teško u ovom trenutku dati odgovor predstavnicima međunarodne zajednice na pitanje zašto sada, kada se već bavimo tom materijom, ne izvršimo usklađivanje svog krivičnog zakonodavstva sa Rimskim statutom. Ako su ranije uvek bile neke važnije stvari, evo, sada se upravo bavimo tom problematikom i opet nismo ništa uradili. Jer najzad, nemojmo sve to svoditi na pitanje međunarodne obaveze. Smatram da predviđanje komandne odgovornosti u krivičnom zakonu kao najstrožijem zakonu koje jedno društvo ima, predstavlja minimalan izraz spremnosti te države i društva da uspostavljanjem veće društvene discipline spreči ponavljanje užasnih događaja koji su se u prošlosti odigrali i čiji smo svedoci i učesnici bili. Hvala.

Rajko Jelušić:

Želim da se nadovežem na ovo što je izlagao kolega Obradović i da odmah ukažem na svoje neslaganje sa njim. Naše krivično zakonodavstvo, a koliko znam, i krivična zakonodavstva država bivše SFRJ poznaju princip komandne odgovornosti. To ne predstavlja problem, problem je što u našim zakonodavstvima nije propisano krivično delo kojim bi bila regulisana odgovornost komandanta za radnje potčinjenih, odnosno propuštanje dužnog nadzora. To je glavni problem. Dakle, ako shvatimo princip komandne odgovornosti kao jedan opšti princip krivične odgovornosti za radnje nečinjenja, on kao takav postoji. Mi znamo da postoje tzv. omisivna krivična dela, tako da krivič-

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

na odgovornost za nečinjenje postoji i ona je ugrađena u odredbe našeg krivičnog zakona. Tu nema problema, ali problem bi nastao ako bi komandnu odgovornost shvatali kao odgovornost za radnje drugih u objektivnom smislu, onda bi to bio jedan objektivni princip odgovornosti koji naše krivično zakonodavstvo ne poznaje i mislim da bi uvođenje takovog principa odgovornosti bilo veoma opasno. Dakle, meni je zasmatalo što se ne pravi jasna granica između komandne odgovornosti kao opšteg principa odgovornosti i krivičnog dela koje čini komandant jedinice time što nije preduzeo sve mere da spreči činjenje ratnih zločina od strane svojih potčinjenih i u zoni odgovornosti svoje jedinice.

Juče sam govorio o tome da naše zakonodavstvo poznaje princip komandne odgovornosti, što se vidi iz nekih krivičnih dela protiv oružanih snaga. Tom prilikom sam naveo dva krivična dela, krivično delo nepreduzimanja mera za zaštitu vojne jedinice i krivično delo neobezbeđivanja pri vojnim vežbama. Dakle, tu postoji odgovornost komandanta za određeno nečinjenje, odnosno određene radnje propuštanja. Komandant koji ne preduzme sve ono što je bilo propisano, naređeno, ili očigledno, a usled toga nastupe određene posledice, za to krivično delo je odgovoran, on čini to krivično delo. To je čist princip komandne odgovornosti. Dakle, ako je posledica ovakvog postupanja smrt civila, u tom slučaju ne traži se njegova odgovornost, to je objektivni uslov inkriminacije, ali se traži da je on svestan, ili da je postupao iz nehata u odnosu na svoje radnje, odnosno na ono što je bio dužan da preduzme. Tu bi se sada postavilo pitanje kako da se oblikuju, odnosno definišu ova krivična dela u kontekstu povreda međunarodnog humanitarnog prava. Po mom mišljenju, najbolje bi bilo kada bi se u nacrtu zakona o ratnim zločinima ove radnje definisale kao nepreduzimanje mera za zaštitu, odnosno sprečavanje da dođe do krivičnih dela ratnih zločina, odnosno krivičnog dela genocida, zatim to bi bilo propuštanje da se pokrene postupak protiv počilaca ratnih zločina i drugih krivičnih dela i, naravno, nekažnjavanje učinilaca ovih krivičnih dela.

Međutim, problem je kako procesuirati zločine koji su se dogodili u prošlosti. Po sadašnjim propisima nema tog krivičnog dela, naši sudovi verovatno u ovom trenutku ne bi prihvatili takvu optužnicu. Moram da dam još jedno objašnjenje, jer je bilo dosta mešanja i

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

nedovoljnog razgraničenja između individualne i komandne odgovornosti. Tamo gde je komandant na bilo koji način pristao na izvršenje krivičnog dela, ili na bilo koji način pomogao, tu se više ne radi o komandnoj odgovornosti, to je individualna odgovornost. Imajući sve ovo u vidu, smatram da bi jedino rešenje u ovom trenutku bilo da se prihvate odredbe međunarodnog statuta. Mislim da bi neposredna primena odredbi međunarodnog statuta od strane naših sudova bila jedini način da se procesuiraju događaji koji su se ranije desili, a u pitanju je samo odgovornost komandanta za propuštanje. Hvala najlepše.

Silvija Panović-Đurić:

Moram samo da dam jedan komentar. Skrećem pažnju da se u knjizi "Izvori međunarodnog humanitarnog prava", koju ste svi dobili, nalazi prevod Statuta Međunarodnog krivičnog suda koji ne odgovara originalu. Kancelarija Saveta Evrope je uputila molbu Ministarstvu inostranih poslova Srbije i Crne Gore da izvrši korekciju prevoda. U velikom broju slučajeva postoje greške u tekstu koje sutra mogu da dovedu do problema u primeni.

U konkretnom slučaju, čini mi se da je nastao problem u prevodu člana 28 Statuta Međunarodnog krivičnog suda u kome se govori o tome da je odgovornost za nepreduzimanje mera vid krivične odgovornosti, a ne posebno krivično delo. Tu postoji uvodna rečunica koja nedostaje u prevodu, koja glasi "in addition to other grounds", što u prevodu znači "uz ostale vidove krivične odgovornosti - smatraće se krivično odgovornim..." i onda se taj pojam definiše. Tako da ja mislim da je jedan deo nesporazuma nastao zbog ovakvog prevoda, s obzirom da sam ja i ranije čula argumentaciju da je naša međunarodna obaveza da odgovornost komandanta za propuštanje predvidimo kao krivično delo. Statut Međunarodnog krivičnog suda o tome zaista govori kao o vidu krivične odgovornosti.

Mislim da se ovde zanemaruje još jedna stvar, bilo da ste naredbovac ili saučesnik, vi ste individualno krivično odgovorni. Osoba XY odgovara za ono što joj se stavlja na teret i tu nije ništa nesporno. Ova osoba je uvek individualno odgovorna, ne postoji kolektivna odgo-

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

vornost, nema pandana individualnoj odgovornosti. Ovde se samo postavlja pitanje koji je modalitet u pitanju, da li osoba odgovara zato što je naredila, ili pomagala, podsticala na izvršenje krivičnog dela, ili zato što je kriva što znajući nešto nije preduzela mere da počinioca kazni. Čini mi se da mi ovde dolazimo do jedne veoma ozbiljne konfuzije, ali možda nije loše da porazgovaramo o jednom drugom pitanju: da li pitanje odgovornosti za nepreduzimanje mera nužno uvek pretpostavlja nehat, ili možda možemo da govorimo o nekim drugim vidovima odgovornosti. Mislim da većina pravnika na ovim prostorima ovo pitanje naglašavaju kao jedno preterano proširivanje, odnosno kao svođenje odgovornosti za genocid na odgovornost za nehat. Možda bismo mogli u ovom pravcu da porazgovaramo.

Rajko Jelušić:

Izvinjavam se što ponovo uzimam reč. Moje razmišljanje o ovoj temi je sledeće. Moglo bi da se radi i o umišljaju i o nehata, ali u odnosu na obaveze komandanta da se preduzme sve što je neophodno potrebno, propisano, naređeno da se spreči činjenje ratnih zločina od strane potčinjenih u zoni njegove odgovornosti. To je ono u odnosu na šta komandant može da postupa umišljajno, a može i iz nehata. Što se tiče nastupanja posledice, odnosno ratnog zločina u zoni njegove odgovornosti, mislim da komandant ne može automatski, tj. objektivno da se smatra odgovornim za sve što se desi na tom području, događaji se moraju dovesti u uzročnu vezu sa onim što on nije preduzeo. Može komandant da preduzme sve, na primer da obezbedi logor sa ratnim zarobljenicima, obezbedi stražarnu i sve u tom logoru uradi u skladu sa međunarodnim konvencijama. Međutim, može da se desi da nije znao da u sastavu obezbeđenja logora postoji vojnik koji je u trenutku nervnog rastrojstva uzeo pušku i ubio jednog, ili više zarobljenika. Da li u tom trenutku postoji njegova odgovornost ili ne? Po mom mišljenju, ne, jer ako se dokaže da komandant nije imao razloga da zna da je jedan od vojnika nervno labilan, on ne može biti odgovoran za radnju koju je preduzeo njegov potčinjeni. Međutim, ukoliko se dokaže da komandant nije obezbedio logor i nije preduzeo sve mere u skladu sa međunarodnim konvencijama, a usled toga u logor uđe civilno lice koje ubije nekog

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

zarobljenika, tu postoji njegova odgovornost, to je komandna odgovornost po mom mišljenju. U svakom slučaju je potrebno da se utvrdi šta je uzrok, šta je dovelo do izvršenja ratnog zločina, da li je komandant preduzeo sve što je morao, pa se i pored toga nešto desilo. Na kraju želim da kažem da ne možemo preterano širiti ovaj pojam, ali to je, naravno, taktičko pitanje. Hvala.

Silvija Panović-Đurić:

Reč dajem kolegi koji je želeo da objasni "znao, trebalo da zna", jer mi se čini da sada nastaju problemi. Ovo je bio hipotetički slučaj i naravno da se u tom slučaju ne bi postavilo pitanje odgovornosti, ali u stvarnosti se ipak radi o koncentracionim kampovima u kojima takvi zločini nisu trenutak nervnog rastrojstva nepoznatog učinioca, kao što se i leševi nisu sami zakopali na poligonu specijalnih antiterorističkih jedinica.

Rajko Jelušić:

U tim slučajevima sigurno postoji odgovornost komandanta. Ja sam govorio o jednom hipotetičkom slučaju gde ne bi postojala odgovornost komandanta.

Rajnhold Galmecer:

Verujem da bi se sudska praksa Tribunala u ovom slučaju složila sa vama, jer ako nadređeni u ovom slučaju nije imao razloga da zna da je njegov podređeni mentalno oboleo, a to je bio razlog da počini zločin, ne verujem da bi ovaj princip "trebalo da zna" mogao da se primeni. S druge strane, ako je nadređeni mogao da ima razlog da veruje da je podređeni mentalno oboleo, to bi onda moglo da nas vodi do ubistva, tu su stvari drugačije. Mislim da ste istakli pravu stvar. Dozvolite mi da kažem nekoliko reči o tome kako sudska praksa identifikuje ili tumači princip "trebalo da zna". U poslednje vreme je došlo do unapređenja sudske prakse u ovoj oblasti. Pre svega tu je presuda Pretresnog veća u *slučaju Aruša (Arusha case)* pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za Ruandu, nakon koje je usledila presuda Pretresnog veća u *slučaju Blaškić* pred MKSJ. U ovim presudama se konstatuje da je princip "tre-

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

balo da zna" uspostavljen kada se komandant nehatno ponašao u određenim faktičkim situacijama. Nehat kao takav bio bi dovoljan da se utvrdi da je komandant "trebalo da zna". Kasnije, u presudi Žalbenog veća u *slučaju Čelebići*, a koja se poziva na odluku u *slučaju Blaškić*, konstatovano je da nehat nije dovoljan – komandant mora da ima neke informacije na osnovu kojih bi on mogao da zaključi da će zločini biti počinjeni. Naravno, ta informacija, mogla bi da bude u pismenoj formi, usmena ili neka druga vrsta, ali ona sama za sebe ne mora biti dovoljna da bi se došlo do određenih zaključaka. Kao komandant, to lice ima obavezu da istražuje i ispituje. Ali, ponavljam, ovo je veoma važno, komandant mora da primi određene informacije na osnovu kojih će, ili direktno ili preduzimanjem drugih koraka, zaključiti da će zločini biti počinjeni.

Ilijas Bantekas:

Biću veoma kratak. Kada govorimo o komandnoj odgovornosti, mi govorimo o komandantu koji ne preduzima nikakve radnje, i u tome je suština. Ovde postoji već počinjeno krivično delo, koje može da bude ratni zločin, zločin protiv čovečnosti, genocid, a komandna odgovornost je oblik krivične odgovornosti za već počinjen zločin. Dakle, zločin se već dogodio, počinjen je od strane drugog lica, a mi sada govorimo o odgovornosti nadređenog zbog nečinjenja, zbog nepreduzimanja mera da se zločin spreči, ili da se počinioci kazne. Govorimo o krivičnoj odgovornosti lica koje je bilo obavezno da nešto preduzme, ali nije učinilo ništa.

Sead Spahović:

Samo oko ovog slučaja imam jednu primedbu ili ideju. Meni se čini da Jamašita nije baš tako nevin kao što se u poslednje vreme na ovim skupovima govori, jer u referatu koji je dao, gospodin Bantekas je rekao doslovce da je Jamašita predao komandu jednom svom oficiru u zoni Manile, jednom svom oficiru koji je bio izuzetno surov čovek, i nakon toga Jamašita više nije imao sa njim kontakt i nije mogao da mu komanduje, da ga kontroliše, da ga zadržava i tako dalje. Koliko se sad sećam, u Rimskom pravu je važio princip, takozvani *culpa in eligando*, to je greška u izboru, krivica zbog pogrešnog izbora, i mi-

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

slim da to što je Jamašita postavio surovog oficira za komandanta u Manili jeste u suštini uzrok pustošenja Manile, i ja bih Jamašitu na osnovu toga osudio za direktni umišljaj bez ikakve diskusije. Prema tome, to što on nije mogao posle toga da mu kaže "e, nemoj" a postavio je zver za komandanta, to je za mene kompletna krivična odgovornost i gotova stvar. Taj fakat što on više nije mogao tamo iz neke džungle da dođe, pa nije mogao kad su ga presekli Amerikanci, nije mogao normalno. Toliko o Jamašiti. Hvala vam.

Vladimir Beljanski:

Moje ime je Vladimir Beljanski, advokat iz Novog Sada. Mene bi zanimalo nešto o čemu, čini mi se, nije bilo dovoljno reči, a nije se spominjalo ni u našem zakonodavstvu, to je pitanje u vezi sa "razumnim merama" koje bi komandant bio dužan da primeni. To znači da ako razumnih mera nema, komandant praktično nije krivično odgovoran. Kakve stavove je po tom pitanju zauzeo Haški tribunal?

Rajnhold Galmecer:

Sasvim je jasno da se koncept "razumnih mera" ne može odrediti kroz opštu sudsku praksu Tribunala. Ovaj koncept mora da bude utvrđen od slučaja do slučaja, i on zavisi od efektivne kontrole i vlasti koju nadređeni ima u odnosu na podređenog. Sudska praksa MKSJ veoma je jasno utvrdila da se ne očekuje od nadređenog da preduzima nemoguće radnje, već da preduzme ono što je u njegovoj moći da spreči izvršenje zločina ili da kazni počinioca. Ovakve mere mogu biti efikasne kada se radi o kažnjavanju, ali ako u određenim okolnostima nadređeni ne može lično da kazni počinica, u tim slučajevima on može podneti izveštaj svojim nadređenima koji će preduzeti dalje mere. Ovo je jako važno za slučajeve u kojima se radi o nadređenima iz civilnih struktura vlasti, jer oni nemaju mogućnost da kažnjavaju kao što je to slučaj u vojnoj komandnoj strukturi. Civilno nadređeno lice, koje poseduje određeni stepen efektivne kontrole, može biti oslobođeno odgovornosti ukoliko je izvestilo nadređene, a koji mogu da preduzmu dalje korake. Šta bi bilo dovoljno za utvrđivanje "razumnih mera", to treba da se proceni od slučaja do slučaja, jer je to jako teško generalno reći.

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

Endrju Kejli:

Ovo pitanje se rešava, kao što je moj kolega već rekao, po principu od slučaja do slučaja. Mislim da, kada se realno pogleda situacija u većini armija, veoma je teško čak i za komandante najvišeg ranga da hapse, sprovode istragu, procesuiraju i osude nekoga ko je lično počinio ratni zločin. Ovo je sigurno tačno kada je u pitanju moja armija, britanska vojska. Međutim, lično mislim da komandant, a posebno kada govorimo o najtežim zločinima, mora da uradi apsolutno sve što je u njegovoj nadležnosti da se počinilac propisano kazni i da se suoči sa sistemom. Tokom mog rada jedan od najčešćih izgovora koji sam čuo je bio: "Ja sam izvestio moje nadređene, ali oni nisu ništa preduzeli, napisao sam pismo o tome i oni ništa nisu povodom toga uradili." Onda osoba na višem položaju kaže isto ovo, a vi onda završite u nekoj vrsti klopke, gde niko ništa nije radio zato što su ljudi konstatno pisali pisma. Po mom mišljenju, obavezno uz komandu ide i odgovornost. Ukoliko je komandant napisao pismo, nekoliko pisama, deset pisama, a pri tom ništa nije urađeno, onda je on morao da da ostavku na tu funkciju. Drugo, ukoliko komandant lično ne može da kazni počiniooca, drugim rečima da obezbedi da se povede krivični postupak, on može da ukloni određene pojedince sa njihovih položaja, ili može da predloži svojim pretpostavljenima da se određena lica uklone sa pozicija. Sećam se da sam jednom prilikom pitao britanskog generala, koji je svedočio kao svedok-ekspert: "Šta biste vi uradili u situaciji kada ništa nije učinjeno u cilju kažnjavanja vašeg podređenog koji je počinio težak zločin, a vi ste o tome obavestili vaše nadređene?" On je jednostavno odgovorio: "Ako sam učinio apsolutno sve što je bilo u mojoj nadležnosti da se takva osoba kazni, a pri tom ništa nije urađeno, onda bih podneo ostavku na moj položaj."

Vladimir Beljanski:

Želim samo još jednom da se vratim na ovo pitanje. Očigledno je da u Rimskom statutu piše "razumne mere", a ne "neophodne", ili "potrebne". Između tih pojmova sigurno postoji razlika, prema tome ne čini mi se da je ovo potpuni odgovor na to pitanje. Znači, ja znam šta su "neophodne", ili "potrebne" mere, ali šta su "razumne" mere? Da li opravdanje za neprimenjivanje kažnjavanja, ili suzbijanja od

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

strane komandanta može da bude jednostavno pad morala u jedinici kojom on komanduje, ako nekoga kazni? To je sad jedan hipotetički primer, ali mislim da moramo napraviti razliku između pojma "razumnih" mera koje se primenjuju i "potrebnih" i "neophodnih" mera koje se primenjuju.

Silvija Panović-Đurić:

U Statutu piše "necessary and reasonable". To piše u originalu na engleskom jeziku, ne znam šta piše u prevodu. Znači...

Ilijas Bantekas:

Mislim da način formulisanja nije toliko važan jer po međunarodnom običajnom pravu, koje je utemeljeno u Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju i Ruandu, tačna definicija je "imati materijalnih mogućnosti da se preduzmu određene mere". Tako da nije važan pravni kapacitet za delovanje, već kada komandant ima materijalne mogućnosti da preduzme određene mere, to bi bile razumne mere. Dakle, to je zasnovano na trenutnim okolnostima.

Rajnhold Galmecer:

Želeo bih samo da vam ukažem na odluku Pretresnog veća u *slučaju Čelebići*, koja definiše "razumne mere" kao "sve mere koje su u nadležnosti nadređenog". Ova presuda se ne bavi pitanjem moralne odgovornosti, bar ne po mom shvatanju. Želeo bih samo da dodam jednu rečenicu onome što je gospodin Kejli rekao ranije. Ako je nadređeni preduzeo sve mere, i poslao izveštaj, i ništa se nije dogodilo nakon što je poslao pisma, rekao bih, sa pravnog aspekta, da nadređeni nije imao efektivnu kontrolu. Ako ono što je on preduzeo nije dovoljno da rezultira pokretanjem istrage ili eventualno kažnjavanjem ili sprečavanjem, to znači da nadređeni nije imao efektivnu kontrolu.

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu**Silvija Panović-Đurić:**

Da li je ovo sad makar delimičan odgovor, ili da tražimo dalji odgovor još od nekog?

Ilijas Bantekas:

Želeo bih samo malo da stimulišem ovu diskusiju po pitanju primene. Problem koji bi mogao da se pojavi u jedinstvenim pravnim sistemima, kao što je pravni sistem ovde, jeste taj da vaša zemlja ratifikuje jedan međunarodni ugovor, a da se pri tom ne izvrši implementacija odredbi tog ugovora u domaće zakonodavstvo, što ne bi predstavljalo problem ukoliko nije u pitanju ugovor iz oblasti krivičnog prava, a takva situacija se u tom slučaju direktno odnosi na prava optuženog. U vašem sistemu vlada načelo zabrane retroaktivnosti, a odredbe ovog ugovora bi trebalo da se primene na zločine koji su se desili u proteklih deset godina. Ovo bi mogao da bude problem. Postoje načini da se premosti ovaj problem. Jedno od ovakvih rešenja bi bilo ono što većina zemalja čini na polju međunarodnog običajnog prava, a to je direktna primena pravila ove grane prava pred sudom putem doktrine inkorporacije. Naravno, ovo rešenje nije primenjeno kada se radi o odredbama međunarodnih ugovora, a ovom prilikom želim da vas podsetim da je doktrina komandne odgovornosti institut međunarodnog običajnog prava. U ovom smislu, sudovi bi trebalo da uzmu u obzir ovo rešenje primenom doktrine inkorporacije. No, čak i ako se čini da to nije adekvatno rešenje, doktrina komandne odgovornosti je *lex specialis* u sferi međunarodnog krivičnog prava. Šta mislim kada ovo kažem? Komandna odgovornost primenjuje se u vreme oružanih sukoba i ona je *lex specialis*, jer lica koja učestvuju u oružanim sukobima znaju da se tada primenjuje specifična oblast krivičnog prava, a to je međunarodno krivično pravo, humanitarno pravo, i zbog toga je *lex specialis*, i zbog toga se ona može primeniti bez većih problema. Hvala.

Miodrag Majić:

Želim samo još nešto kratko da dodam. Prethodno izlaganje me je potaklo da se javim. Mislim da je veliko pitanje da li koncept komandne odgovornosti predstavlja nešto što se može smatrati

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

običajnim pravom. Voleo bih da čujem od prethodnog izlagača još neki argument u prilog toj tvrdnji, jer običajno pravo podrazumeva praksu država u tom pravcu. Upravo činjenica da ima toliko problema u vezi sa ovim pitanjem, ako ništa drugo, onda oko implementacije komandne odgovornosti, govori u prilog tome da je veoma sporno da li je reč o običajnom pravu, kao što je to rekao prethodni izlagač. Zbog toga bih voleo samo još nekoliko reči, ne da preterano širim. U praksi i u teoriji postoji veliki spor oko ovog pitanja. Profesor Šabas je skoro govorio na tu temu i izričito je zastupao stav da se nikako ne može raditi o pravilu običajnog prava. Samo nekoliko reči. Hvala.

Ilijas Bantekas:

U oblasti međunarodnog humanitarnog prava, kao i ljudskih prava, običajna pravila se ne utvrđuju na uobičajen način na koji se utvrđuju druga pravila međunarodnog prava. Na primer, *opinio iuris* u humanitarnom pravu: ukoliko krenemo da utvrđujemo ovo pravilo na uobičajen način, otišli bismo na ratište, upoznali se sa time kako se vojnici ponašaju u borbi, i onda bi ovo bio dokaz državne prakse i *opinio iuris*. Ovakvo rešenje ne može da se primeni u humanitarnom pravu. U odluci u *slučaju Tadić* iz 1995. godine, u jednoj interlokutornoj odluci o nadležnosti suda tvrdi se da se u oblasti ljudskih prava i humanitarnog prava običajna pravila utvrđuju na osnovu pravnih instrumenata i broja zemalja koje su ratifikovale ove instrumente. Kada se radi o Dopunskom protokolu I iz 1977. godine uz Ženevske konvencije, otprilike je 130, 140 zemalja ratifikovalo ovaj instrument, a to je veoma značajan broj. Takođe je činjenica da su odredbe Dopunskog protokola I prihvaćene i u statutima MKSJ i MKSR, kao i u Statutu MKS, a sve ovo nam daje dovoljno arugumenata da zaključimo da je doktrina komandne odgovornosti deo međunarodnog običajnog prava.

Rajnhold Galmecer:

Želeo bih samo da dodam još nešto. Sasvim skoro je doneta odluka u *slučaju Hadžihasanović*, gde se postavilo pitanje da li je komandna odgovornost deo međunarodnog običajnog prava kada su u pitanju

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

unutrašnji oružani sukobi. U ovom slučaju, naravno da Dopunski protokol I uz Ženevske konvencije ne može da bude primenjen, jer se njegove odredbe odnose samo na međunarodne oružane sukobe. Ipak, u odluci u *slučaju Hadžihasanović* se tvrdi da od 1991. godine, od kada Tribunal ima nadležnost, međunarodno običajno pravo priznaje komandnu odgovornost u unutrašnjim oružanim sukobima. Ova odluka je zasnovana na proučavanju razvoja međunarodnog običajnog prava. To nas vraća na statute Nirnberškog i Tokijskog tribunala. Ona ne govori o Ženevskim konvencijama koje nisu uključile doktrinu komandne odgovornosti. Odluka se kasnije poziva na neke vojne zakone država, ali treba istaći da nikad nije eksplicitno naglašeno da se doktrina komandne odgovornosti primenjuje u unutrašnjim oružanim sukobima. U skladu sa odlukom Pretresnog veća u *slučaju Hadžihasanović* je rezolucija Saveta bezbednosti koja sugerise da je ovaj princip ustanovljen od 1991. godine. Veoma je interesantno da se kaže "iz ovih izvora". Kao što sam ranije napomenuo, ne može se zaključiti da se individualna krivična odgovornost nadređenih ne treba primeniti u oružanim sukobima unutrašnjeg karaktera. Odluka se kasnije poziva na druge odluke Haškog tribunala, kao i na Statut MKS, koji po mom ličnom mišljenju nije adekvatno utvrdio koliko je međunarodno običajno pravo priznalo doktrinu komandne odgovornosti u unutrašnjim oružanim sukobima od 1991. godine. Odluka se trenutno nalazi pred Žalbenim većem i ja se ne bih iznenadio ukoliko bi Žalbena veće pojasnilo još neke stvari bolje od Pretresnog veća. To je i dalje otvoreno pitanje i verovatno ćemo kroz par meseci znati konačnu odluku.

Ilijas Bantekas:

Ovo bi moglo da opovrgne moj prethodni argument. Zaista se ne slažem sa odlukom Pretresnog veća u *slučaju Hadžihasanović*, a takođe podneo sam podnesak u svojstvu prijatelja suda za ovaj slučaj. Verujem da su sudije mislile da je podnesak nedozvoljen, pa su ga odbile iz proceduralnih razloga. Ali, podneo sam drugi podnesak Žalbenom veću. Slažem se da je komandna odgovornost u međunarodnim oružanim sukobima običajno pravo, ali ne postoji dokaz da je od 1993. godine, kada su zločini koji se stavljaju na teret Hadžihasanoviću počinjeni, doktrina komandne odgovornosti bila

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

takođe deo međunarodnog običajnog prava za unutrašnje sukobe. Razlog za to je da mi imamo drugačiji protokol, Dopunski protokol II, u kome se ne spominje eksplicitno ili implicitno komandna odgovornost. Iz ovoga je jasno da tvorci nacrtu Protokola II nisu želeli da se komandna odgovornost primenjuje u unutrašnjim sukobima. Dakle, veoma je dobro što Haški tribunal sudi, istražuje i razvija pravo, ali to ne bi trebalo da čini proizvoljno.

Rajnhold Galmecer:

Samo da razjasnimo. Tribunal ne može zapravo da razvije pravo. Po definiciji, Tribunal može samo da primenjuje postojeće pravo. Dakle, ono koje je postojalo i koje je primenjivo u tom trenutku.

Endrju Kejli:

Malo skretanje sa teme. Veći deo rasprave, koju sam danas čuo, je fokusiran na primenu člana 7(3) ili komandne odgovornosti u vašem domaćem zakonodavstvu, na teškoće primene komandne odgovornosti na događaje iz prošlosti. U potpunosti se slažem da ne možete primenjivati domaće zakonske odredbe retroaktivno, ali ono što želim da kažem je da je iz perspektive činjenica o ratu koji je trajao od 1992. do 1999. godine, u različitim delovima bivše Jugoslavije, prilično jasno da se u većini slučajeva radi o odgovornosti za one radnje koje spadaju u član 7(1) Statuta MKSJ-a. Na osnovu ovoga mislim da su skoro svi pojedinci, pogotovu oni na višem nivou, koji su odgovorni za ove događaje, odgovorni po osnovu člana 7(1), direktna odgovornost. Ali ovo ne znači da vi ne treba da implementirate član 7(3), komandnu odgovornost, u vaše domaće zakonodavstvo u budućnosti. Mislim, gledajući vaše krivično zakonodavstvo, da vaše pravo poseduje adekvatne oblike odgovornosti za sve događaje koji su se desili u periodu između 1992. i 1999. godine. Neću govoriti o tome, s obzirom da vi to znate mnogo bolje od mene, ali na osnovu prevoda koji sam video, vaše zakonodavstvo pokriva 95% događaja za koje mi optužujemo pred Haškim tribunalom.

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu**Silvija Panović-Đurić:**

Dalja pitanja, komentari?

Radmila Dragičević-Dičić:

Moje ime je Radmila Dragičević-Dičić. U ovom delu diskusije se pojavio problem koji će za mene, s obzirom da sam sudija, biti najveći problem, a to je da li ćemo u retroaktivnoj primeni instituta komandne odgovornosti u našoj sudskoj praksi tretirati komandnu odgovornost kao posebno krivično delo, ili kao oblik odgovornosti. Dobro je da se na ovom skupu nalazi puno sudija, ali nije popularno da mi iznosimo sada svoje stavove, ili mišljenja, ali je u svakom slučaju jako korisno da budemo na ovakvim skupovima. Moje mišljenje je da se nameće jedan opšti zaključak, a to je da mi nemamo neku praksu pred sudovima, što, naravno, nije problem sudova, nego jednostavno takvih postupaka nije bilo, nije bilo inicijative, nije bilo prekrivičnih postupaka, nije bilo pokušaja da se jedan ovakav institut dovede pred sudove, pa da se samim tim kreira i domaća sudska praksa.

Inače, slažem se sa kolegama koje dolaze iz drugih zemalja, a koje su proučile naš zakon i koje kažu da naš Osnovni krivični zakon daje velike mogućnosti kroz postojeće institute, ako ne za primenu komandne odgovornosti kao oblika odgovornosti, onda za eventualnu primenu postojećih instituta. Na primer, smatram da je neopravdano zapostavljen institut podstrekavanja. Kod ovog instituta se postavlja problem kazne, ali u članu 154 stav 2 se kaže: *"ko poziva, ili podstiče na izvršenje krivičnih dela, kazniće se zakonom od jedne do deset godina"*. Takođe smatram, a vezano je za jučerašnju diskusiju, da je institut podstrekavanja, kada govorimo o suđenjima za ratne zločine, jako zanemaren, jer kontinuirano propuštanje radnji, kontinuirano nekažnjavanje bi moglo da se podvede, u konkretnim slučajevima, pod ovaj institut. To bi bio moj doprinos ovoj diskusiji. Hvala.

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

Silvija Panović-Đurić:

Da li još neko razmišlja da se javi? Zamolila bih vas da brzo razmišljate, kako vam ne bi uskratili pravo da pitate, ili komentarišete. Pre nego što vam se obrate u svojoj završnoj reči Olga Kavran i profesor Josipović, a s obzirom da nema više pitanja, moram lično da vam se zahvalim i da vam kažem da mi je jako drago što ste svi došli, što smo ova dva dana razgovarali o svemu onome što nas muči. Nadam se da je ovaj skup samo jedan od mnogih na kojima ćemo rešavati zajedničke probleme i da ćemo koristiti ono što je Savet Evrope odavno probao, a to je da razvijemo saradnju na planu međunarodnog krivičnog prava. Nadam se da ćemo i dalje imati ovako uspešne konferencije. Sada bih zamolila profesora Josipovića i Olgu Kavran da vam se obrate i nakon toga bi ova naša konferencija bila završena.

Ivo Josipović:

Najpre bih u ime svih sudionika iz Zagreba zahvalio organizatorima i našim domaćinima na sjajnoj organizaciji, na gostoprimstvu i na zaista kvalitetnoj raspravi koju smo ovdje imali. Naravno, zahvaljujem i referentima koji su uložili očito puno truda da se kvalitetno pripreme. Nastavak konferencije imamo za tri tjedna u Zagrebu i siguran sam da ćemo nastaviti raspravu i još produbiti temu. Očito, jedno od najvažnijih pitanja je bilo, ne samo to što učiniti povodom kaznenih djela koja bi se eventualno počinila ubuduće, tu izgleda ima manje dilema, nego sa djelima koja su počinjena i kako kazniti krivce za koje očito u izvanpravnoj sferi, dakle u moralnoj sferi postoji nedvojbena ocjena da ih se treba kazniti. Situacija u kojoj pravo i moral imaju drastičnu razliku nije dobra. Prema tome, i norma i interpretacija norme, naravno u granicama struke i razuma, moraju ići za tim da ne bude diskrepancije između prava i morala.

Inače, razmatrajući taj ključni problem, a to je da li postoji retroaktivna ili ne primjena norme koja bi odgovarala članu 7(3) Statuta Haškog suda, osobno bih rekao da to jest problem, ali nije problem koji bi smio, ili trebao zaustaviti kažnjavanje počinitelja ratnih zločina. Možda ćemo to u Zagrebu malo više elaborirati, ali mislim, možda ću biti malo pretenciozan u brojkama, da 99,9 posto onoga što bi trebalo procesuirati možemo prepjevati na postojeće institute

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

kaznenog prava koje imamo i u Hrvatskoj, a sasvim sigurno i u Srbiji i Crnoj Gori. Za onaj mali broj ćemo valjda naći neko rješenje, a najvažnija je stvar koja se dešava, čini mi se u obje države, a to je da se polako ovakvim skupovima pomaže osviješćivanju problema i formiranju političke volje i volje javnosti, a to ima veliko značenje. Zahvaljujem vam se na sudjelovanju i organiziranju ovakvog skupa.

Olga Kavran:

Želim da se pridružim gospodinu Josipoviću u izražavanju zahvalnosti svima vama koji ste došli i učestvovali u ovoj izuzetno zanimljivoj diskusiji. Takođe, želim još jednom da se zahvalim i Danskoj vladi, koja nam je pomogla da organizujemo ovaj skup, kao i Fondu za humanitarno pravo, koji je organizovao ovaj prvi deo konferencije. Još jednom želim da vas podsetim da ukoliko su vam potrebni bilo kakvi materijali u vezi sa jurisprudencijom Haškog tribunala, ili ako imate bilo kakva pitanja u vezi sa praksom tog suda, na zadnjoj strani materijala koji ste dobili imate adrese i telefone naših kancelarija gde uvek možete da se obratite za sve što vam je u tom smislu potrebno. U ime samog Tribunala i Outreach programa, puno vam hvala. Na samom kraju bih želela da se zahvalim prevodiocima bez kojih ne bismo, naravno, mogli ovako lepo i jednostavno da komuniciramo. Hvala vam.

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

Učesnici konferencije:

Božinović Davor, veleposlanik Republike Hrvatske u Beogradu

Beljanski Vladimir, advokat, Novi Sad

Bajazit Ivan, advokat, Beograd

Cobovski Pasko, pravna uprava, Ministarstvo odbrane Srbije i Crne Gore

Ćirić Jovan, Institut za uporedno pravo, Beograd

Čulina Sajonara, sutkinja, Županijski sud, Rijeka

Dragičević-Dičić Radmila, sudija, Okružni sud, Beograd

Dejanović Predrag, pravni savetnik, OEBS

Đurđević Zlata, Pravni fakultet, Zagreb

Đukić Ognjen, zamenik javnog tužioca u II opštinskom javnom tužilaštvu, Beograd

Gavria Eliot, šef konzularnog odeljenja Ambasade Perua u Beogradu

Hadrović Rifat, viši državni tužilac, Bijelo Polje

Hellman Ljiljana, pravni savetnik za reformu pravosuđa, OEBS

Hadžiomerović Omer, sudija, Okružni sud, Beograd

Ivanišević Bogdan, istraživač, Human Rights Watch

Ignjatović Aleksandar, advokat, Beograd

Ilić Goran, javni tužilac, I opštinsko javno tužilaštvo, Beograd

Jelušić Rajko, advokat, Beograd

Josipović Ivo, Pravni fakultet, Zagreb

Kandić Nataša, Izvršni direktor FHP, Beograd

Kos Damir, sudac, Vrhovni sud, Republika Hrvatska

Kalezić Nataša, Ministarstvo inostranih poslova Srbije i Crne Gore

Kovač Danko, predsjednik, Županijski sud, Sisak

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

Knežević-Predić Vesna, profesor međunarodnog javnog prava, FPN, Beograd

Krnić Frane, predstojnik Ureda za suradnju sa MKS

Krpan Željko, zamjenik županijskog državnog odvjetnika, Osijek

Kudelić-Kajić Patricija, Ured za suradnju sa MKS

Labus Radovan, pukovnik, pravno odeljenje, Generalštab vojske Srbije i Crne Gore

Ljubanović Davor, Ured za suradnju sa MKS

Milosavljević Aleksandar, zamenik okružnog tužioca, Beograd

Miškulin Veljko, predsjednik, Županijski sud, Rijeka

Milenković Gordana, Međunarodni komitet Crvenog krsta

Mesarović Nata, sudija, Okružni sud, Beograd

Minić Marko, istraživač, Fond za humanitarno pravo, Beograd

Majić Miodrag, sudija, I opštinski sud, Beograd

Milošević Goran, nastavnik međunarodnog hum. prava, Vojna akademija, Beograd

Nobilo Anto, odvjetnik, Zagreb

Nikolić Žarko, advokat, Novi Sad

Nikolić Jelena, advokat, Novi Sad

Nićić Jovan, pravni analitičar, Fond za humanitarno pravo, Beograd

Obradović Saša, Ministarstvo inostranih poslova Srbije i Crne Gore

Panović-Đurić Silvija, pravni savetnik, kancelarija Saveta Evrope u Beogradu

Paškvan Marko, Ministarstvo vanjskih poslova, Republika Hrvatska

Piljić Božidar, Županijski državni odvjetnik, Vukovar

Plevko Ivan, zamjenik županijskog državnog odvjetnika, Zagreb

Popović Srđa, advokat, Beograd

Konferencija - Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu

Pedersen Tina, zamenik šefa misije, Ambasada Kraljevine Danske u Beogradu

Pavlović Mirjana, dipl. pravnik, Ministarstvo pravde Republike Srbije

Raičević Nebojša, Pravni fakultet, Niš

Sinanović Biljana, sudija, Okružni sud, Beograd

Spahović Sead, Republički javni pravobranilac, Republika Srbija

Svedrović Marjan, sudac, Vrhovni sud, Republika Hrvatska

Simić Dušan, zamenik okružnog javnog tužioca, Beograd

Škorić Marissabell, Pravni fakultet, Rijeka

Šaponja-Hadžić Milanka, Međunarodna krizna grupa

Šahović Milan, profesor prava, Beograd

Terzić Rade, dipl. pravnik, Beograd

Tončić Bojan, novinar, Beograd

Važić Siniša, sudija, Okružni sud, Beograd

Valković Laura, odvjetnica, Zagreb

Važić Nevenka, sudija, Okružni sud, Beograd

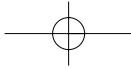
Vrlinić-Samardžić Radmila, Ministarstvo pravosuđa, Republika Hrvatska

Veljović Predrag, kapetan, personalna uprava, Generalštab vojske Srbije i Crne Gore

Zadnik Slavko, zamjenik državnog odvjetnika, Republika Hrvatska

SADRŽAJ

Program	3
Prvi dan konferencije: 23. maj 2004.	9
Istorijski razvoj doktrine komandne odgovornosti u međunarodnom pravu	11
Komandna odgovornost sa vojnog aspekta	38
Istraga i krivično gonjenje po komandnoj odgovornosti pred MKSJ	59
Statut MKSJ-a - član 7 i prateća sudska praksa	80
Drugi dan konferencije, 24. maj 2004.	90
Komandna odgovornost u pravosudnom sistemu SCG	90
Budući status doktrine komandne odgovornosti u domaćem pravnom sistemu	117
Učesnici konferencije:	134

Izdavač:

Fond za humanitarno pravo

Za izdavača:

Nataša Kandić

Lektor i korektor:

Nevenka Bošnjak Čolić

Grafičko oblikovanje:

Dejana i Todor Cvetković

Štampa:

Publikum

Tiraž:

500

Beograd, 2004

Copyright © 2004 Fond za humanitarno pravo

ISBN 86-82599-50-3

CIP - Каталогизacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

341.462.1(049.2)
341.645.5(049.2)

КОНФЕРЕНЦИЈА Командна одговорност у
међународном и домаћем праву (Београд ;
2003)

[Konferencija] Komandna odgovornost u
međunarodnom i domaćem pravu, Beograd, 23 i
24. maj 2003. / [urednik Nataša Kandić]. -
Beograd : Fond za humanitarno pravo, 2004
(Beograd : Publikum). - 60,60 str. ; 24 cm

Tekst na srp. i engl. jeziku. - Tiraž 500.

ISBN 86- 82599-50-3

a) Међународно кривично право - Командна
одговорност b) Међународни кривични
трибунал са бившу Југославију (Хар)
COBISS.SR-ID 116347916

